

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSKE ÅRBØGER

UDGIVET AF
HISTORISK SAMFUND
FOR SØNDERJYLLAND

I. HALVBIND 1964

Nogle jubilæer

Af Peter Kr. Iversen.

Historisk Samfund for Sønderjylland kan i år fejre tre jubilæer, nemlig 75-året for udgivelsen af medlemsskriftet Sønderjyske Årbøger, 40-året for Sønderjysk Månedsskrift og 25-års jubilæet for starten af serien: Skrifter udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland. Disse jubilæer markeres ved udsendelsen af en årbog i to halvbind i et omfang på ca. 500 sider, ved udsendelsen af et udvidet aprilshæfte af Sønderjysk Månedsskrift til alle foreningens medlemmer samt for skriftrækkens vedkommende ved udgivelsen af Peder H. Smidts erindringer. Disse meget bekostelige udgivelser har kun været mulige takket være betydelige understøttelser fra legater, fonds og institutioner her i landsdelen og i kongeriget. For denne hjælp takkes på det hjerteligste. Ligeledes vil vi gerne takke de mange medarbejdere, der med kort varsel har leveret bidrag til nærværende jubilæumsårbog.

Andetsteds i denne årbog beretter landsarkivar, dr. phil. Harald Jørgensen om baggrunden for oprettelsen af Sønderjyske Årbøger i 1889 og om udgivelsen i de første år indtil A. D. Jørgensens død i 1897. Det er ikke meningen, at der her skal gives en udtømmende skildring af tidsskriftets historie i tiden derefter, men enkelte ting skal dog fremdrages. Der er således god grund til at nævne, at den såkaldte københavnske redaktion efter A. D. Jørgensens død overtages af senere professor, dr. phil. Aage Friis og senere direktør for Nationalmuseet, dr. phil. M. Mackeprang. Det var dog navnlig sidstnævnte, der tog sig af det egentlige redaktionsarbejde. Iøvrigt havde han allerede fra 1892 været medarbejder ved årbogen, idet det var ham, der leverede oversigterne over den historiske litteratur vedrørende Sønderjyllands historie. Hans sidste bidrag til Sønderjyske Årbøger kom i 1954 og handlede om pastor Jørgensen i Skærbæk og de kirkelige myndigheder. Han har således i over 60 år været en højt værdsat medarbejder — en rekord, som formentlig vil blive stående i lange tider, måske aldrig nået af nogen anden. Den københavnske redaktion udskif-

tedes 1914 med senere rigsarkivar, dr. phil. Axel Linvald og senere arkivar i udenrigsministeriet Axel Heils, men den nye redaktion nåede kun at få 1. halvbind 1914 udsendt og at få 6 ark af 2. halvbind trykt. Ved militærcensuren indførelse måtte arbejdet afbrydes, og det var umuligt at fortsætte det under krigen.

Kort efter A. D. Jørgensens død skete der også en ændring i den sønderjyske redaktion, idet Sprogforeningens sekretær, cand. math. Nik. Andersen efter Gustav Johannsens død i 1901 blev H. P. Hanssens og P. Skaus medredaktør. Tidsskriftet bevarede sin karakter, idet der som hidtil bragtes både historiske og politisk aktuelle afhandlinger. Indtil 1901 havde Gustav Johannsen skrevet de nationalpolitiske oversigter i afhandlingsform, men fra 1902 sker den ændring, at Nik. Andersen giver oversigter over de vigtigste hændelser i kronologisk form, medens H. P. Hanssen i hver årgang bringer en afhandling om et vigtigt aktuelt nationalpolitisk emne. Der bringes nu også ved frimenighedspræst Thade Petersen korte referater af de danske årsmøder. Udgivelsen af Sønderjyske Årbøger støttedes fremdeles især af de københavnske foreninger To Løver og 4 S, men der ydedes også betydelige tilskud fra anden side.

Efter verdenskrigen gik der nogle år, før udgivelsen af Sønderjyske Årbøger kunne genoptages. Peter Skau, Bukshave, døde gammel og mæt af dage 1917, og Nik. Andersen nåede heller ikke at opleve genforeningen, idet han døde hen på efteråret 1919. H. P. Hanssen var optaget af andre og vigtigere sager og kunne derfor først i 1921 begynde at arbejde med planerne om at fortsætte udgivelsen. Andet halvbind af årgang 1914 var halvfærdigt, og i første omgang måtte man se at få det afsluttet og udsendt. Men efter at det var trykt, blev næsten hele oplaget ødelagt ved brand i august 1921. Et nyt oplag måtte sættes i arbejde, men igen var ulykken ude, idet det blev ødelagt ved en brand på Hejmdals Bogtrykkeri. Andet halvbind af årgang 1914 kunne derfor først udsendes hen på året 1923. Noget kunne tyde på, at H. P. Hanssen oprindeligt har ønsket selv at fortsætte udgivelsen af Sønderjyske Årbøger, men da tanken om oprettelsen af et historisk samfund for Sønderjylland var blevet rejst på Dansk Historisk Fællesforenings årsmøde i Haderslev d. 23.-25. juni 1922, gik han straks ind på tanken om, at Sønderjyske Årbøger skulle være den nye forenings medlemsskrift. På det nævnte årsmøde udtalte stift-

*M. Mackeprang.
Medarbejder
ved Sønderjyske
Årbøger
1892-1954.*

amtmand Haarløv i sin velkomsttale til deltagerne håbet om, at mødet måtte give stødet til, at der oprettedes et sønderjysk historisk samfund, og hans ønske understøttedes af direktør P. A. Callø og dr. Marius Kristensen, Askov. Redaktør P. Eliassen, Kolding, kunne oplyse, at de første skridt til genudsendelsen af Sønderjyske Årbøger allerede var taget.

I den følgende tid arbejdedes der derefter med tanken om oprettelsen af et historisk samfund, hvis fornemste opgave skulle være udgivelsen af Sønderjyske Årbøger. Der blev hen på efteråret 1922 afholdt et par forberedende møder, det sidste den 4. december, hvori deltog H. P. Hanssen, redaktør P. Eliassen, Kolding, og pastor Thade Petersen, Haderslev. Der blev her truffet beslutning om at udsende indbydelse til ca. 120 historisk interesserede mænd i Sønderjylland og i kongeriget til et stiftende møde den 19. december på Folkehjem. I dette møde, hvis dirigent var

stiftamtmand Haarløv, deltog henved 50 mand fra alle egne af Nordslesvig og nogle fra kongeriget. Et af redaktør Eliassen forfattet lovudkast vedtoges med enkelte ændringer. Der var nogen diskussion om foreningens navn, som i indbydelsesskrivelsen havde været foreslået som Historisk Samfund for de sønderjyske Landsdele. Heldigvis blev man dog enige om navnet Historisk Samfund for Sønderjylland, og dermed fastsloges fra første færd, at også interesserede syd for grænsen skulle være velkomne som medlemmer. På mødet valgtes en styrelse bestående af 9 medlemmer. Man bestræbte sig ved valget på at få de forskellige egne repræsenteret og samtidig at få kvalificerede medlemmer til at tage sig af redaktionsarbejdet med Sønderjyske Årbøger. Valgt blev H. P. Hanssen og købmand Th. Ries, begge Åbenrå, amtslæge, dr. med. H. Lausten-Thomsen og seminarielærer Claus Eskildsen, begge Tønder, pastor Thade Petersen, Haderslev, sparekassedirektør Nis Nissen, Nordborg, dr. phil. Marius Kristensen, Askov, redaktør P. Eliassen, Kolding, og dr. Mackeprang, København. Ved stiftelsen talte foreningen 60 medlemmer. Styrelsen konstituerede sig ved et møde den 4. januar med H. P. Hanssen som formand, Thade Petersen som sekretær og Th. Ries som kasserer. Redaktionsudvalget kom til at bestå af formanden, sekretæren og amtslæge, dr. Lausten-Thomsen.

Den første og vigtigste opgave måtte nu være at skabe en medlemskreds, der i hvert fald i det væsentlige kunne bære udgivelsen af Sønderjyske Årbøger. Det ser ud til, at redaktør P. Eliassen på det første styrelsesmøde fik i opdrag at skrive koncept til det opråb, der skulle opfordre til indmeldelse, men han opgav, og Thade Petersen koncipierer derefter opråbet, som begynder således:

Det land, vi bor i, er vort. Vore fædre har levet her før vi, i tusinder af år. De har ryddet de endeløse skove og vendt hver fure på vore marker. De har banet de gamle veje og rejst de hundreder af kæmpehøje. De har trukket skellet mellem sysler, herreder, sogne og byer og mellem deres og naboens mark. Og når fjenden kom i landet, led og stred de for at værne om det. Volde, grave og bavnchøje vidner om deres tapre færd, ikke mindre end de tusinder af våben, de rustninger og skibe, vore moser gemmer. De har bygget de gamle gårde og rejst de smukke borgerhuse, vi endnu glædes ved. Næsten på hver fodsbred jord i vort land finder vi spor af deres færd.

Alt dette og meget andet står som vidne om det liv, vore fædre har levet her før vi — men som tavse vidner. Historieskriveren søger at give det mæle. Hvor det lykkes for ham, bliver vort land levende for os. Der fortæller skove, marker, veje, høje, kirker, huse, skel og grøfter

*H. P. Hanssen.
Historisk
Samfunds
formand
1922-36.*

om, hvad der levedes her i tusinder af år, før vi fik vort korte spand af tid at færdes her i.

»Historisk Samfund for Sønderjylland« vil opmuntre til således at fortælle om vort lands historie, vil tilskynde til det og hjælpe til at udbrede det, der fortælles, både om stort og småt. Det vil søge at gøre vort land levende for os.

Efter disse malende ord fortsættes med en opfordring til, at alle historisk interesserede nord og syd for den gamle grænse bør slutte op om Historisk Samfund for Sønderjylland. Appellen gav også resultat, selv om ikke i så stor udstrækning, som man havde håbet og ventet. Ved det første årsmøde på Urnehoved den 15. juli 1923 kunne der meldes om et medlemstal på 379.

Helt uden lyde var starten ikke, idet det kom til en mindre kontrovers med Sønderjyske Årbøgers gamle københavnske støtteforening To Løver, hvis formand, rektor H. P. Hansen, hævdede,

at foreningen sammen med 4 S ejede og havde udgivelsesretten til Sønderjyske Årbøger. Omend både H. P. Hanssen og dr. Mackeprang kunne dokumentere, at To Løver og 4 S kun havde ydet en ganske vist meget værdsat understøttelse til Sønderjyske Årbøger sammen med andre foreninger og fonds, fastholdt rektor H. P. Hansen sit standpunkt, men erklærede dog, at To Løvers nuværende styrelse intet yderligere ville foretage sig i sagen. Et par årtier senere var To Løver så formildet, at man af egen drift og vederlagsfrit overlod Historisk Samfund en beholdning af gamle årgange af Sønderjyske Årbøger.

De tre redaktører trådte straks i funktion og holdt i løbet af vinteren og foråret nogle redaktionsmøder. Der manglede ikke stof, og man kunne derfor allerede i 1923 levere medlemmerne en god og omfangsrig årbog på 320 sider med afvekslende afhandlinger. Også de følgende årgange bragte en række gode afhandlinger, bl. a. af Johan Plesner, Holger Hjelholt, Th. O. Achelis, Emilie Andersen, Henrik Ussing og Carsten Petersen. De nationalpolitiske oversigter bragtes nu af Thade Petersen, medens bl. a. H. P. Hanssen, Harald J. Rud, Niels Hansen og Kr. Refslund Thomsen leverede bidrag om nyere og aktuelle nationalpolitiske forhold. Redaktionsarbejdet besørgedes i det store og hele af den lærde redaktionssekretær, pastor Thade Petersen, men i enkelte tilfælde trådte P. Eliassen til ved tilretningen af manuskripter. Nu og da sendte redaktionen også en afhandling til sagkyndig bedømmelse hos dr. Mackeprang eller dr. Marius Kristensen. Krigens kom til at spille en stor rolle i de første årgange efter starten i 1923. Det var navnlig dr. Lausten-Thomsen, der interesserede sig for at indsamle og bringe erindringer fra soldaternes oplevelser ved fronterne. Til sidst samlede han disse soldatererindringer i en serie, som han kaldte »I Krigens Vold«.

Efteråret 1928 sker der en ændring i redaktionens sammensætning, idet H. P. Hanssen træder tilbage, medens til gengæld forstander Hans Lund, Rødding, der var blevet indvalgt i styrelsen 1927, og landsarkivar Frode Gribsvad, indvalgt 1928, begge historikere af profession, bliver medlemmer af redaktionsudvalget. Denne ændring må til dels ses på baggrund af en vistnok overdreven kritik, som professor Aage Friis underhånden rettede mod det historiske arbejde i landsdelen og dermed også mod Sønderjyske Årbøger. Den rekonstruerede redaktion tager kritik-

*Thade Petersen.
Historisk
Samfunds
sekretær
1922-37*

ken til sig og retter henvendelse til forskellige fremtrædende kongerigske historikere om at hjælpe med til at få mere lødigt stof frem, men det blev dog først og fremmest de fire sønderjyder Carsten Petersen, H. Hejselbjerg Paulsen, H. F. Petersen og J. Holdt, som med deres kirkehistoriske afhandlinger kom til at præge tidsskriftet i de følgende år.

Hidtil havde der i Sønderjyske Årbøger efter 1923 kun været en enkelt boganmeldelse af dr. Lausten-Thomsen, nu begynder Frode Gribsvad fra 1930 i oversigtsform at give kritiske vurderinger af den tyske litteratur vedrørende Sønderjyllands historie; også egentlige anmeldelser begynder at vinde indpas, men endnu spredt og tilfældigt. Først så sent som 1938, efter at dr. phil. Karl N. Bock i 1937 havde afløst Thade Petersen som redaktionssekre-

tær, indføres en fast anmeldelsesrubrik. Denne er senere blevet udvidet og i fortsættelse heraf kom i 1953 rubrikken Bognyt, der henleder læsernes opmærksomhed på bøger, som af den ene eller anden grund, navnlig af pladshensyn, ikke kan få en egentlig anmeldelse. De mere samlende litteraturoversigter, der nu især omfatter afhandlinger i tyske tidsskrifter, fortsættes fra 1941 under afvekslende former af Troels Fink, Johan Hvidtfeldt, Aage Bonde og Peter Kr. Iversen. En ny rubrik Noter og Nyt kom til i 1955. Heri berettes om små og større begivenheder inden for det historiske arbejde i Sønderjylland i dets forskellige afskygninger. Fra 1935 er Historisk Samfunds årsberetninger trykt i årbogen. Thade Petersens oversigter over det folkelige og nationalpolitiske arbejde i landsdelen standser 1933, og herefter kan man vel sige, at Sønderjyske Årbøger i det hele og store er på linie med de kongerigske amtshistoriske samfunds årbøger, dog således, at Sønderjyske Årbøger stadig har et særpræg derved, at det er et grænselands historie, der skrives om i dem. Afhandlingernes kvalitet har naturligvis været vekslende, men som en slags målestok kan dog nævnes, at Dansk Historisk Fællesforenings pris for gode afhandlinger i de amtshistoriske årbøger ikke mindre end 6 gange er blevet tildelt forfattere for bidrag i Sønderjyske Årbøger.

Ved dr. Bocks bortrejse fra landsdelen i 1941 efterfulgtes han af Johan Hvidtfeldt som redaktionssekretær, og denne afløstes igen 1946 af Peter Kr. Iversen. Fra 1956 er Knud Fanø redaktionssekretær.

Af rent ydre forhold kan iøvrigt nævnes, at Sønderjyske Årbøger i 1933 skiftede fra et mindre format til det nuværende, og at man i 1957 gav tidsskriftet et lidt mere festligt udseende ved at give det et smudsomslag med skiftende illustrationer på forsiden. Oplagets størrelse er vokset i trit med Historisk Samfunds medlemstal; i år trykkes årbøgerne således i et oplag på 3000. Fra 1901 er tidsskriftet blevet trykt i Hejmdals Bogtrykkeri i Åbenrå.

Spørgsmålet om udgivelsen af skrifter ud over Sønderjyske Årbøger rejstes endnu før Historisk Samfund for Sønderjylland var stiftet, idet Axel Linvald allerede i et brev af 13. december 1922 til H. P. Hanssen foreslog oprettelsen af »Sønderjyske Samlinger«, hvori breve og aktstykker skulle kunne publiceres på originalsproget. I 1927 anbefaler Aage Friis, at Historisk Samfund udgiver selvstændige bøger, og har navnlig købstadshistorier i tan-

*H. Lausten-Thomsen.
Historisk Samfunds
formand 1936-56.*

kerne. Et par år efter var styrelsen inde i forhandlinger med redaktør Harald J. Rud, Haderslev, om udgivelsen af en bog, der skulle behandle udviklingen i Sønderjylland 1920-30, og som skulle have et omfang på 500 sider. Da man ikke kunne opnå den fornødne understøttelse, ca. 10.000 kr., måtte planen dog opgives. Den første bog, hvis udgivelse Historisk Samfund kom til at medvirke ved, blev derfor »Festskrift til H. P. Hanssen« i anledning af hans 70-årsdag d. 21. februar 1932. Bogen udsendtes sammen med Sprogforeningen og Skoleforeningen, men det praktiske arbejde ved udgivelsen lå hos Historisk Samfund, hvis medlemmer fik det store og lødige værk i stedet for en årgang af Sønderjyske Årbøger. Tanken om udgivelsen af selvstændige bøger fremsættes igen i 1935 af Frode Gribsvad, men man har ingen penge. Planerne tager dog efterhånden mere fast form. På et styrelsesmøde den 12. november 1938 vedtages, at den planlagte bog »Tønder gennem Tiderne« skal optages i en ny »særrække«, og i samme møde besluttet efter en længere drøftelse, at denne række skal åbnes med provst Erik Christensens bog: »Fra min Virksomhed i Tønder«. Denne bog udsendes i 1939, og det afsløres da, at den nye rækkes navn bliver: »Skrifter, udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland«. I de forløbne 25 år er derefter i skriftrækken

udsendt 30 publikationer, spændende fra biografier og memoirer over afhandlinger om nationale, religiøse og økonomiske forhold til købstadshistorier og vejledninger i lokal- og personalthistorisk arbejde. Foreløbig er tre disputatser udsendt i rækken. En enkelt af publikationerne, nemlig A. Svenssons værk om redaktør Jens Jessen, udkom i tre bind, og Olav Christensens bibliografi over sønderjysk slægtstavelitteratur er udkommet i anden og udvidet udgave. I det hele taget er ikke få af skrifertrækkens numre efterhånden udsolgt, og det overvejes at udsende nogle af vejledningerne i nye og reviderede udgaver. Ved Historisk Samfunds omorganisering i 1955 fik skrifertrækken sit eget redaktionsudvalg, bestående af Troels Fink, Johan Hvidtfeldt, Peter Kr. Iversen og Hans Lund. Fra 1961 er endvidere H. V. Gregersen medlem af udvalget og fungerer som dets sekretær. Bøgerne i skrifertrækken er med enkelte undtagelser trykt i Th. Laursens Bogtrykkeri.

Der vil i Sønderjysk Månedsskrifts julihæfte blive givet en skildring af dette tidsskrifts historie gennem 40 år. Her skal blot nævnes, at seminarielærer Claus Eskildsen og amtslæge, dr. H. Lausten-Thomsen på et styrelsesmøde den 1. marts 1924 fremsatte forslaget om udgivelsen af et mere folkeligt tidsskrift, som kunne vinde udbredelse i kredse, for hvem Sønderjyske Årbøger kunne forekomme en lidt tung kost. Der var ikke langt fra tanke til handling, idet det første hæfte allerede blev udsendt 1. juli samme år under redaktion af de to forslagsstillere. I mere end 20 år redigerede derefter de to mænd tidsskriftet, som navnlig fik et betydeligt holdertal i Vestslesvig. Nu har månedsskriftet ca. 900 abonnenter fordelt over hele landsdelen.

Med sine to tidsskrifter, med sin skrifertrække og andre publikationer som f. eks. Flensborg Bys Historie, der blev udgivet sammen med Grænseforeningen, den store billedbog, som netop er udsendt, samt bøgerne i den såkaldte lille serie har Historisk Samfund for Sønderjylland søgt at yde sit bidrag til dansk kulturarbejde i landsdelen. I en jubilæumsartikel i anledning af Sønderjyske Årbøgers 50-års jubilæum skrev dr. Lausten-Thomsen: »Sønderjyllands åndelige eje havde været mindre og mere ensidigt, om ikke Sønderjyske Årbøger i de mange år havde bragt bud fra dansk historiegranskning og selv havde været præget af dansk ånd«. Det samme kan i dag forhåbentligt også siges om Historisk Samfunds øvrige udgivervirksomhed.

Baggrunden for oprettelsen af Sønderjyske Årbøger

Af *Harald Jørgensen.*

Der kunne såvel i kongeriget som i Nordslesvig i 1880'erne konstateres øget interesse for danskhedens styrkelse i Sønderjylland. Håbet om en nær forestående genforening lå ganske vist søndret ved meddelelsen om, at Tyskland og Østrig ved gensidig overenskomst havde ophævet Pragerfredens § 5, men skuffelsen kaldte nye kræfter til live. Man forstod, at skulle genforeningen nogen sinde realiseres, måtte bestræbelserne for danskhedens bevarelse og videre udvikling intensiveres. Man måtte gå nye veje, og man måtte grave dybere.

I Nordslesvig var det første fornødne at bremse op for den stærke udvandring. De unge mænd måtte underkaste sig den preussiske værnepligt og herigennem tilkæmpe sig ret til at bo og bygge i hjemstavn. Kun på denne måde kunne hullerne i rækkerne udfyldes. Tiden nærmede sig, hvor mange ældre behøvede afløsning. Lidt efter lidt trængte den nye opfattelse igennem i de tusinder af hjem ud over landsdelen, men det kostede mange steder ikke ringe overvindelse at tage beslutning om at gå på session.

En anden direkte følge af ophævelsen af § 5 var opgivelsen af den gamle protestpolitik. Hidtil havde de danske repræsentanter, der var valgt til den preussiske landdag, nægtet at aflægge troskabseden til den preussiske konge, og de kunne herefter ikke indtage deres sæde i landdagen. Danske synspunkter kom derfor ikke til orde på et af de steder, hvor det også var af betydning, at der lød en dansk røst. Efter svære brydninger inden for den sønderjyske vælgerbefolkning besluttedes det at opgive protestpolitikken, og de danske landdagsmænd kunne herefter fra landdagens talerstol i Berlin forsvare danske livsinteresser. Som den første aflagde Hans Lassen i 1881 troskabseden og indtog sin plads i landdagen.

Foruden gennem de parlamentariske repræsentanter i Berlin

varetoges de danske interesser af den lokale presse. Omkring 1880 fandtes der selvstændige danske aviser i Haderslev, Åbenrå, Sønderborg og Flensborg. I 1880 grundlagdes to nye danske aviser, nemlig Vestslesvigsk Tidende, oprettet af red. P. Skovrøy i Tønder, og Modersmålet, grundlagt af boghandler A. Sabroe i Haderslev. Kun det sidstnævnte blad formåede at opretholde en selvstændig tilværelse gennem en længere årrække. Vestslesvigsk Tidende blev allerede i 1885 filialblad af Flensborg Avis. Den mest vidtrækkende begivenhed inden for den danske bladlitteratur i Sønderjylland i dette tiår var dog redaktørskiftet ved Flensborg Avis, hvor Jens Jessen i 1881 afløste Gustav Johannsen og året efter købte bladet. Under Jessens fremragende ledelse blev Flensborg Avis et af de virksomste våben i den nationale kamp.

Men den tid var ved at løbe ud, hvor avisen var danskhedens fornemste våbenskjold imod det preussiske bureaukratis overgreb. De lokale aviser vedblev at spille en afgørende rolle i nationalitetskampen, og deres redaktører var fortsat at finde i de forreste kampgeledder, men de fik jævnbyrdige medkæmpere i de store nationale foreninger, som nu blev oprettet. I 1880 stiftede J. P. Junggreen Foreningen til det danske Sprogs Bevarelse i Nordslesvig, og i 1888 grundlagdes Den nordslesvigske Vælgerforening med slagtermester Reimers som formand og den unge H. P. Hanssen-Nørremølle som sekretær. Ved oprettelsen af disse foreninger droges nye kræfter ind i det nationale arbejde, og navnlig medvirkede oprettelsen af lokale tillidsmandskredse ud over hele landsdelen til at aktivisere en større befolkningsgruppe. Oprettelsen af et betydeligt antal lokale foredragsforeninger og læsekredse trak i samme retning, og inden for det vågnende foreningsliv fandt mange unge afløb for deres initiativ og virkestrang. De få var ved at blive til mange. Stilstanden var bragt til ophør, og det gik påny fremad.

I kongeriget kan konstateres en lignende udvikling. Lige siden den ulykkelige krig i 1864 havde fordrevne og i kongeriget bosatte sønderjyder forsøgt at holde sammen, opmuntre hinanden og bevare en vis kontakt med hjemstavnen. Ved siden af de indfødte grupper fandtes andre kredse med sønderjyske interesser, der ligeledes havde kontakter med personer og begivenheder søndenå. Såvel i provinsen som i hovedstaden virkede forskellige foreninger dels med filantropiske dels med selskabelige formål, og

der udgik fra disse foreninger også støtte til unge sønderjyder, der ønskede ophold på danske skoler, navnlig højskoler.

I begyndelsen af 1884 oprettedes i København et nyt Sønderjysk Samfund, hvis 1. formand blev den i Flensborg fødte murermester Carl Kruse, og som i frk. Anna Thalbitzer fik et meget inspirerende bestyrelsesmedlem. På hendes initiativ arrangeredes senere på året et gæstebesøg i hovedstaden og dens omegn af 300 sønderjyske piger. Besøget gav stærk genlyd i offentligheden og bidrog i høj grad til at vække interessen for den sønderjyske sag i den danske hovedstad. Også i akademiske kredse skabtes nu øget interesse. I september 1887 stiftedes inden for det radikale Studentersamfund en sønderjysk fraktion, som fik navnet 4 S. Initiativtagerne var de to unge skolemænd H. V. Clausen og Johan Ottosen, der på det tidspunkt havde fået kontakt med H. P. Hanssen, og Studenter Samfundets Sønderjyske Samfund konstitueredes med prof. Harald Høffding som formand. Året efter stiftedes en tilsvarende fraktion inden for den konservative Studenterforening. Denne fraktion fik navnet To Løver, og dens 1. formand blev højesteretsadvokat S. Nellemann. Initiativet var udgået fra to unge studenter, nemlig den senere rektor H. P. Hansen og den senere forstander på Jægerspris Anders Høj. De to studenterfraktioner besluttede hurtigt at indlede et intimt samarbejde til fremme af de mange praktiske opgaver, som snart blev taget op, og inden for samarbejdsudvalget for disse to såvel i politik som livsanskuelse så stærkt divergerende grupper spillede historikeren, rigsarkivar A. D. Jørgensen en betydelig rolle som formidler og igangsætter. Ligesom i Sønderjylland betød oprettelsen af disse nye organisationer, at nye unge kræfter blev draget med ind i det praktiske nationale arbejde.

Det er på denne baggrund af forynget aktivitet, at man skal se oprettelsen af Sønderjyske Årbøger, og det er i det frugtbare samspil mellem ældre og yngre i denne nationale grotid, at man har forudsætningerne for den lykkelige start af det nye nationale tidsskrift.

Ideen til tidsskriftet var A. D. Jørgensens, og han fremsatte den så tidligt som i året 1886. Der er for nogle år siden fra private gemmer dukket et hidtil ukendt brev op fra A. D. Jørgensen til Jens Jessen, der gør det muligt at datere ideen til tidsskriftet til 1886.¹ Brevet har omstående ordlyd:

Kære Jessen. Under et gentaget sygeleje er det faldet mig ind at gøre Dem et forslag, som De måske kunde tage under overvejelse under Deres forestående ufrivillige otium.

Kunde det ikke være på tide at genoptage den ved 1864 afbrudte virksomhed med udgivelsen af et sønderjydsk blandet tidsskrift? (Sml. de i Haderslev udgivne folkeskrifter og de Flensborgske provinsialefterretninger).² Hvis der kom 4 små hefter årlig kunde det måske udgives for en 2-3 kroner og vel også fortjene og få understøttelse af sprogselskabet, ligesom det vilde kunne påregne abonnement her i Kongeriget.

Dagspressen og selv „Søndagsbladet“ er for forgængeligt og gør intet varigt indtryk; de findes ikke i litteraturen. I denne (litteraturen) er S. J. så godt som ikke repræsenteret. Det er en stor fejl. Alle småoptegnelser fra Nordslesvig går i det tyske tidsskrift (Zeitschrift für die Geschichte der Herzogth. Sch. L.) eller kommer slet ikke frem. Det kan ikke fejle, at der sidder adskillige mænd omkring i N. Sl., som vilde kunne levere optegnelser til historien, sagn, viser o.s.v., skildringer af natur, krigsminde o. l. Adskilligt af hvad der er samlet i de ældre tidsskrifter (Staatsbürgerliches Magazin o.s.v.) herfra, kunde fortjene at oversættes tilbage til Dansk, Müllenhofs sagn m. m.

Der kunde også komme rent underholdende ting, digte, fortællinger eller rejseskildringer.

Det er faldet mig ind ved at sysle med min fødeegns historie. Der er mange detailler, som i høj grad vilde interessere de stedkendte, medens det for andre er af mindre værd. Og således har jeg jo adskilligt fra mange egne af Nordslesvig. For så vidt ville jeg kunne blive medarbejder af tidsskriftet og komme i en mere levende meddelelse overfor denne læsekreds.

Tænk over dette og anstil Deres beregninger, både materielle og redaktionelle. De måtte jo selv kunne trykke det hele.

Hils Monrad og alle gode venner, særlig Gustav Johannsen. Jeg har været to gange syg, siden jeg så disse brave mænd, begge gange samme tilfælde.

Lad mig så ved lejlighed høre et par ord fra Dem.

Deres hengivne

A. D. Jørgensen.

A. D. Jørgensen

Hvad Jessen har svaret på denne opfordring vides ikke. Brevets indhold er imidlertid interessant derved, at det indeholder et ganske klart program for det nye tidsskrift. Det skulle være et lokalhistorisk tidsskrift, der kunne nære den stedlige befolknings interesser for den snævrere hjemstavn, og det skulle samtidig være et underholdende blad, åbenbart med det formål at vække videre kredses interesser for den danske arv. Nogle år forinden havde A. D. Jørgensen gennem sin bog *Fyrretyve Fortællinger af Fædrelandets Historie* givet sine landsmænd en almindelig introduktion i fædrelandets historie med særlig hensyntagen til Sønderjyllands betydning for det historiske hændelsesforløb. Med det planlagte tidsskrift skulle arbejdet med at opdyrke landsdelens særlige historie efter A. D. Jørgensens mening føres videre, og han lovede at blive en flittig medarbejder, hvis planen kunne føres ud i livet.

Det blev den imidlertid ikke. Redaktør Jessen gik ikke ind på forslaget. Planen måtte foreløbig lægges til side, men den var ingenlunde opgivet. I 1888 toges tanken op påny, da et nyt redaktøremne var dukket op.

H. P. Hanssen havde i flere år været stærkt engageret i det nationale arbejde i hjemstavnen. Han havde forinden været på Askov, og han var begyndt at skrive i Højskolebladet. Han havde endvidere holdt en række foredrag både hjemme og i kongeriget, og han søgte videre uddannelse i Tyskland og i København. Hans mål var at blive sin hjemstavns fremtidige politiske fører. Han havde meget tidligt valgt at gå på preussisk session, og af fuldt hjerte støttede han forslaget om, at de danske landdagsmænd skulle aflægge eden. Hans rejser i Danmark og i Tyskland havde åbnet hans blik for tidens nye strømninger, og han var ungdommelig ivrig efter at skaffe dem indpas i de temmelig indelukkede og isolerede samfund i hjemstavnen. Det kunne naturligvis ikke undgås, at disse nye tanker vakte modstand her og der, og en af de mænd, der ikke følte sig tiltalt af den unge H. P. Hanssens virksomhed, var Jens Jessen. Det kom meget hurtigt til et skarpt ordskifte mellem dem, og hermed var grundlaget lagt for et personligt modsætningsforhold, som på længere sigt skabte betydelige vanskeligheder og bidrog til at dele den nordslesvigske befolkning i to lejre.

I april 1887 kom H. P. Hanssen til København, og en af de mænd, han meget hurtigt kom i forbindelse med, var A. D. Jørgensen. Han blev en hyppig gæst i hjemmet på Lindevej nu og senere, og når der ikke var lejlighed til personligt samvær, opretholdtes en intim forbindelse pr. brev. Lykkeligvis er H. P. Hanssens breve til A. D. Jørgensen bevaret, og fra dette tiår, hvor de stod i kontakt med hinanden, indeholder brevene en vrimmel af national-politiske oplysninger. Brevene fra A. D. Jørgensen er forlængst offentliggjorte. H. P. Hanssens breve venter endnu på en udgiver.

Hvad der først og fremmest drev H. P. Hanssen til A. D. Jørgensen var ønsket om vejledning i studiet af sønderjysk historie, og forholdet mellem de to mænd var til at begynde med som en lærers forhold til en ung og videbegærlig elev. Man nøjedes imidlertid ikke blot med at fordybe sig i historien. Fra fortiden gled samtalen ind på aktuelle spørgsmål, og her var det A. D. Jørgensen, der spurgte, og den unge, der svarede. Der var mange berøringspunkter mellem dem — ikke blot bundende i den fælles rod — og det var derfor ikke mærkeligt, at de efterhånden fandt sammen i et intimt nationalt samarbejde. A. D. Jørgensen fik

hurtigt øjet op for, at der gemte sig store muligheder i den unge sundevedbo, og han besluttede, da H. P. Hanssen i 1888 havde bosat sig i Sønderborg for at vi sit liv til det nationalpolitiske arbejde, at bruge ham som sin specielle kontaktmand i Nordslesvig og på enhver måde at underbygge hans position, for så vidt det kunne gøres fra kongeriget.

Det vidner i høj grad om A. D. Jørgensens tiltro til den unge H. P. Hanssen, at han nu udså ham til redaktør af det lokalhistoriske tidsskrift, hvis udgivelse lå ham så stærkt på sinde. I efteråret 1888 tog han sit gamle forslag op, og han enedes hurtigt med H. P. Hanssen om nytten af at udgive et sådant tidsskrift og om H. P. Hanssen som den egentlige redaktør. Man blev endvidere enige om, at H. P. Hanssen burde have et par lokale medudgivere, og at A. D. Jørgensen og endnu en kongerigsk mand skulle optræde i samme rolle, men anonymt. Kun de tre sønderjyders navne skulle stå på titelbladet. De synes også hurtigt at være blevet enige om, at Gustav Johannsen skulle være den ene af de 3 sønderjyder, men hvem skulle være den tredje? Det er sandsynligt, at A. D. Jørgensen har foreslået red. Jens Jessen, og at han har anmodet H. P. Hanssen om at tale med Gustav Johannsen derom. Ved juletid fik A. D. Jørgensen imidlertid et brev fra H. P. Hanssen, hvori denne meddelede, at han har talt med Johannsen, men at han endnu ikke har henvendt sig til Jens Jessen, „da han har Fordomme mod mig, som vil gjøre Forhandlingerne vanskelig. Johannsen mente ligeledes, at det vilde være vanskeligt for ham at føre Forhandlingerne med Jessen til et heldigt Resultat, hvorimod han mener, De har bedst Udsigt til at kunne føre den med Held“.³ Vi har ingen mening om, hvorledes Jessen vil stille sig, følger H. P. Hanssen til. Han har efter Johannsens sigende udtalt sig både for og imod, og man beder derfor A. D. Jørgensen om at sætte sig i forbindelse med Jessen.

Om A. D. Jørgensen har fulgt henstillingen vides ikke, men resultatet blev i hvert fald, at Jens Jessen ikke kom med. Den udvalgte blev den kendte sønderjyske gårdmand P. Skau-Bukskhave. Det var Johannsen, der satte sig i forbindelse med Skau og fik hans ja. Både A. D. Jørgensen og H. P. Hanssen var lidt overraskede over dette valg, men man bøjede sig, og navnlig H. P. Hanssen syntes ikke at være helt utilfreds med valget. „Jeg kunde

nok have ønsket en dygtigere Medarbejder“, skriver han til A. D. Jørgensen 23. jan. 1889, „men naar Jessen ikke vil, var der ikke mange at vælge imellem, og der er den gode Ting ved P. Skau, at han vil være let at arbejde sammen med. Hertil kommer, at hans Navn har god Klang i Danmark“. At få valgt et kongerigsk medlem af redaktionsudvalget måtte naturligvis blive A. D. Jørgensens sag. Også dette voldte dog visse vanskeligheder. A. D. Jørgensen forsøgte at få H. V. Clausen til at påtage sig hvervet, men han undslog sig åbenbart. Den udvalgte blev derefter den 43-årige kommunelærer i København P. Lauridsen, født i Jegerup ved Haderslev.

Efter at disse lidt penible forhandlinger var overstået, gik man med friske kræfter i gang med den praktiske tilrettelæggelse af tidsskriftet, hvis 1. hefte man gerne ville have ud hurtigst muligt, d.v.s. i begyndelsen af foråret 1889. Med hensyn til trykningen henvendte man sig påny til red. Jessen, men med samme negative resultat. Da det kom til stykket, ville han ikke påtage sig trykningen, og man sluttede kontrakt med Thillerups bogtrykkeri i Flensborg.⁵ På forslag af A. D. Jørgensen blev man enige om, at tidsskriftets navn skulle være Sønderjydske Årbøger, og at titelbladet skulle prydes af det gamle sønderjyske våben: de to løver. A. D. Jørgensen havde en træklods liggende med dette våben, som han havde benyttet til et tidligere skrift om et sønderjysk emne. Den afgik ved første lejlighed til Sønderborg.⁶

Med hensyn til at skaffe bidrag til de første hefter var det atter A. D. Jørgensen, som havde de fleste ideer, og som trak hovedlæset. Han leverede selv omgående manuskript til en artikel om Gråstens historie, og han opfordrede Lauridsen til at levere en artikel om et agrarhistorisk emne. Den nåede dog ikke at komme med i første hefte. Endvidere henvendte han sig til Axel Olrik og bad ham efterse Grundtvigs samlinger af sønderjyske folkeviser. Han foreslog dernæst H. P. Hanssen at fremskaffe nogle digte af Nikolaj Andersen på sønderjysk folkemål og at forsøge en henvendelse til gårdejer C. P. Wolff-Gammelgab om at behandle et eller andet aktuelt emne. Endelig var der en planlagt årsoversigt over begivenheder i Nordslesvig, som Gustav Johannsen skulle skrive, og som efter A. D. Jørgensens mening burde åbne heftet.⁷

Sønderjydske Aarbøger

1889.

Første Bind.

Udgivne

af

**H. P. Hanssen-Nørremølle, Gustav Johannsen
og P. Skau.**

Flensborg.

I Hovedkommission hos Gyldendalske Boghandel, Kjøbenhavn,
for Danmark, Norge og Sverrig.

Trykt hos C. K. Thillestrup, Flensborg.

Titelbladet til Sønderjyske Aarbøgers første årgang

Heller ikke H. P. Hanssen lå på den lade side. Han tog straks op til P. Skau, der havde arvet broderen Laurids Skaus papirer, og i fællesskab udvalgte de en række breve til offentliggørelse, og som senere sendtes over til A. D. Jørgensen til gennemsyn.⁸ Endvidere foreslog H. P. Hanssen, at man trykte en i hans besiddelse værende indberetning fra Nis Hansen om sprogforholdene i Nordslesvig med kommentar, og han stillede endelig i udsigt, at han selv ville skrive en artikel om udvandringsforholdenes betydning i Nordslesvig.

Det lykkedes ikke at få Wolff som bidragyder til tidsskriftet i denne omgang, og udvalget af L. Skaus breve kom heller ikke frem. Efter A. D. Jørgensens mening var tiden endnu ikke mo-

den dertil. De ville let komme til at vække modsigelse og forargelse, mente han, og de blev derfor henlagt.⁹ Heller ikke planen om at lade Johannsen indlede heftet kunne realiseres. Han havde svært ved at få sit manuskript færdigt, og også H. P. Hanssen havde besværligheder med sin artikel.

Efter en hektisk slutspurt udkom 1. hefte af Sønderjyske Årbøger omkring midten af maj 1889. Det første hefte, der fyldte ca. 150 sider, indledtes med en længere artikel af A. D. Jørgensen omhandlende fødebyen Gråstens historie. Derefter fulgte udvalget af Nikolaj Andersens digte, som H. P. Hanssen var meget glad ved. Han fandt dem let læselige for en sundevedbo, men måske lidt vanskelige for en københavner.¹⁰ Det havde også i dette tilfælde været overladt til A. D. Jørgensen at foretage udvalget og se på ortografien. Efter digtene fulgte endnu et poetisk indslag, nemlig udvalget af de sønderjyske folkeviser, foretaget af Axel Olrik og forsynet med kommentar af denne. Den tidligere Haderslev-redaktør H. R. Hiort Lorenzen skildrede i en kort artikel Peter Chr. Kochs fejlslagne forsøg på i 1842 at få oprettet en slesvigsk forening i Haderslev under navnet Cimbria, og heftet afsluttedes med to aktuelle nordslesvigske indslag, nemlig H. P. Hanssens artikel om de nordslesvigske optanter og Gustav Johannsens årsoversigt.

Ud på efteråret 1889 udsendtes derefter 2. hefte af et tilsvarende omfang, således at hele årgangen kom på 320 sider. Heftet indledtes med en artikel af A. C. V. Holdt, kaldet Minder fra Flensborg Kirkegaard. Det fremgår af korrespondancen mellem H. P. Hanssen og A. D. Jørgensen, at der havde været nogen tvivl om artiklens optagelse.¹¹ A. D. Jørgensen havde fundet adskillige historiske fejl i den, men H. P. Hanssen ville meget nødig helt returnere den, da han selv havde opfordret Holdt til at skrive. Også i efterårsheftet fandtes en afhandling af A. D. Jørgensen, nemlig en udgave af den ældste lutherske kirkeordnans i den danske kirkeprovins (Haderslev 1528). A. D. Jørgensen betegnede selv dette bidrag som „en videnskabelig lækkerbidsken“.¹² Derefter fulgte et nyt udvalg af sønderjyske folkeviser, foretaget af Olrik. H. P. Hanssen aftrykte den ovenfor omtalte indberetning fra den senere præst i Sottrup, der som ung teologisk kandidat i 1841 havde berejst Nordslesvig og indgivet

en beretning til Chr. VIII om sprogforholdene i Nordslesvig, og 1. årgang afsluttedes med en lille anmeldelse af de i Nordslesvig anvendte salmebøger, skrevet af Hans Nissen.

Årgang 2 havde et omfang, der svarede til 1. årgang, nemlig 316 sider og udkom ligeledes i to hefter. Forfatterne var til en vis grad gengangere. Gustav Johannsen offentliggjorde en ny årsoversigt, og A. D. Jørgensen bragte en afhandling om en berømt svensk slægt fra Nordslesvig, nemlig slægten Rudbæk. Nikolaj Andersen havde sendt et nyt udvalg af sine digte, og Hans Nissen skrev om det danske sprog på vore synoder. H. P. Hanssen behandlede den tyske gudstjeneste i Nordslesvig, og fra Hiort Lorenzens hånd forelå optryk af den slesvigske forenings protokol fra 1843-47, et værdifuldt aktstykke fra den tid, da Sønderjylland vågnede. Protokollen var forsynet med en kort indledning, og hele artiklen fyldte 112 sider, det mest omfangsrige bidrag i denne periode af tidsskriftets historie.

Af nye forfattere, som det var lykkedes at knytte til foretagendet, må nævnes Johan Ottosen, som bragte en artikel om Skåne og Sønderjylland, hvori han drog paralleller mellem Sønderjylland og udviklingen i den gamle danske provins i årene efter Skånes overgang til Sverige. P. Skau skildrede de danske landdagsmænds stilling og virksomhed i provinslanddagen, samling for samling i årene 1868-73. Statistikerens Poul Sveistrup behandlede befolkningsforholdene i Sønderjylland 1867-85, og K. Knudsen-Lysholm aftrykte en alsingsk bylov fra Elstrup, dat. 27. febr. 1686. Endelig bragte tidsskriftet nogle små nekrologer om nordslesvigere, skrevet af H. P. Hanssen og P. Skau.

Allerede fra de første årgange præsenterede tidsskriftet sig med en blanding af historisk og aktuelt stof. Stort set kan det siges, at det var kongerigske forskere, der leverede de historiske bidrag, medens nordslesvigerne stod for de aktuelle indslag. Afhandlingerne var meget varierede i størrelse, men de lå gennemgående på et højt niveau, og mange er læseværdige den dag idag. Betydningsfulde forskningsresultater bragtes her frem for den interesserede offentlighed, og flere af de aktuelle artikler indeholder et primært historisk stof, som ingen kan komme uden om, der beskæftiger sig med Nordslesvigs skæbne i disse år.

Den egentlige redaktør for tidsskriftet var H. P. Hanssen, og

han blev værdifuldt understøttet af A. D. Jørgensen. De bevarede breve mellem de to mænd fortæller alle enkeltheder herom. Det var ligeledes A. D. Jørgensen, der tilvejebragte de nødvendige pekuniære tilskud fra kongeriget, og det skyldtes formodentlig også hans autoritet, at det stadig var muligt at knytte nye kongerigske litterære medarbejdere til foretagendet.

Som udgivere stod stadig på titelbladet H. P. Hanssen, Gustav Johannsen og P. Skau. Bevarede breve mellem de tre mænd giver dog ikke indtryk af, at de to har blandet sig særligt i H. P. Hanssens redaktionelle dispositioner. Det bør dog i denne sammenhæng noteres, at Gustav Johannsen ved et par lejligheder lod falde en bemærkning om, at han nok syntes, „at det vilde være rigtigt, at jeg fik lidt Indsigt i de andre Artikler, inden Heftet er færdig fra Trykken. Saaledes var det i Førstningen og efter Aftale“.¹³ Nogle måneder senere vender Johannsen tilbage til det samme spørgsmål, men der er intet i korrespondancen mellem de to mænd, der tyder på, at H. P. Hanssen i større udstrækning har forelagt de redaktionelle spørgsmål for Gustav Johannsen. Heller ikke med P. Skau synes der at have været forhandlet ud over den allerførste periode.

Om tidsskriftets spredning findes meget få oplysninger.¹⁴ Det synes at være trykt i 1000 eksemplarer, og Gyldendals boghandel virkede som hovedkommissionær. Det blev i den ældste periode trykt hos bogtrykker Thillerup i Flensborg og senere af hans efterfølgere Møller og Rasmussen. Trykningen kostede i 1889 970 mark og året efter 1085 mark. I abonnement opkrævede man 3 mark eller 3 kroner årlig. Efter aftale med Sprogforeningen modtog denne et eksemplar til samtlige sine kredse. I 1889 beløb dette sig til 110 eksemplarer. Desuden tegnede enkeltpersoner sig for et abonnement direkte hos H. P. Hanssen, hvilket fremgår af tidsskriftets bevarede kassebog i H. P. Hanssens arkiv. Det drejede sig imidlertid kun om ganske få personer. Hvad angår udbredelsen i kongeriget, oplyser en opgørelse fra muremester Kruse fra 1893, at tidsskriftet havde 43 abonnementer i København og 105 i provinsen, men hertil skal utvivlsomt lægges et ukendt antal, som er distribueret gennem boghandelen ved Gyldendals foranledning. Til Gyldendal afsendtes i 1889 800 eksemplarer, medens restoplaget forblev hos H. P. Hanssen.

Gråstens ældre historie.

Af A. D. Jørgensen.

Gråsten ligger i en gammel skovegn, som endnu sent ned i middelalderen kun var forholdsvis lidet opdyrket. Det er en del af det gamle Sundved herred, hvis navn og våben, et træ og en vandstrøm, tilstrækkelig betegner dets natur. Endnu den dag idag ligger den lille by ligesom skjult mellem skove; fordem strakte disse sig imidlertid helt ud over de nærmeste sogne. Mod nord og øst vidner navnene „Roden“ (den „ryddede“ skov), „Bøgskov“ (en nedlagt landsby) og „Igeskovgård“ (en nu forsvunden herregård) o. l. om den tidligere tilstand; mod syd minder „Egernsund“, hvis bredder fordem var bedækkede med gamle skove, så et egern efter sagnet kunde springe over det, om lignende forhold. Nabsognet mod vest, Rinknes, var endnu i midten af det 16. århundrede „gribsjord“, d. e. oprindelig udmark, som aldrig var bleven „rebdelt“ til de enkelte gårde. Enkelte bønder havde her efterhånden tilegnet sig („grebet“) jorderne i større eller mindre lodder, dels som fællesmarker, dels som særmarker, uden at ejendomsforholdene var endelig opgjorte. Dette var i en så sen tid kun tilfældet i afsides egne, hvor skoven havde fået lov til at ligge hen, eller hvor hede og kær hindrede bebyggelsen.

Gengivelse af Sønderjyske Årbøgers første side i årgang 1889

A. D. Jørgensen vedblev at følge det nye litterære foretagende med interesse indtil sin død i 1897, og han vedblev også med at være en flittig medarbejder. Der udkom ikke een årgang, uden at den indeholdt i hvert fald eet bidrag fra hans hånd. I 1891 offentliggjorde han artiklen Ullerup sogns ældste historie og i 1892 afhandlingen Chr. II på Sønderborg slot, der gav et helt nyt billede af den ulykkelige konges fangenskab. I 1893 fik han optaget ikke mindre end 4 afhandlinger, nemlig To gamle herregårde på Haderslev Næs, Ved kongens (Fred. VII's) ligfærd gennem Flensborg, Frisernes indvandring i Sønderjylland og Mårkær kloster i Angel. I 1894 bragtes en artikel om Chr. VIII og den

danske sag i Nordslesvig og året efter Chr. VIII og Nordslesvig, to artikler, hvori der fremsattes en ny vurdering af kongens sønderjyske politik, bygget på studier i kongehusets arkiv.

Gustav Johannsen bragte i hver årgang sin oversigt over udviklingen i Nordslesvig i det forløbne kalenderår, og i 1891 offentliggjorde han desuden en lille artikel, som han kaldte National-ejendommeligheder, hvori han trak visse dagligdags forhold frem, som adskilte danske og tyske, et emne som mange år senere udbyedes af Claus Eskildsen.

Også H. P. Hanssen var i tidsskriftets første år en meget flitig bidrager. Foruden forskellige mindre bidrag offentliggjorde han flere større artikler, såsom Sønderjylland efter sidste folketælling og Om vor bondestands købeevne og salgstrang (begge i årgang 1891). Bidrag til oplysning om vore skoleforhold (1892) og redegørelser for rigsdags- og landdagsvalget i 1893 (begge i 1893).

Af gengangere fra de første årgange må nævnes P. Lauridsen, Johan Ottosen, H. R. Hiort Lorenzen og P. Skau, men efterhånden ebbede deres bidrag ud. Det lykkedes imidlertid stadig at finde arvtagere. I 1892-93 offentliggjordes H. V. Clausens første bidrag i tidsskriftet, nemlig en stor anmeldelse af amtsretsråd J. G. C. Adlers skrift om folkesproget i Sønderjylland, og året efter udkom hans egne epokegørende undersøgelser om den nationale stilling på landet i Nordslesvig, en artikel hvis korrekturlæsning bragte såvel forfatteren som redaktøren stor ærgrelse. I 1895 debuterede cand. theol. M. H. Nielsen, den senere sognepræst i Skrydstrup, med et bidrag til den vestslesvigske bondestands historie, og årgang 1897 bragte et nyt bidrag fra hans hånd. Det bør endvidere nævnes, at man fra 1892 bragte årlige oversigter over udkommen litteratur vedr. Sønderjylland, fra 1897 skrevet af M. Mackeprang, som i samme årgang skrev en lille artikel om En luksusforordning for Haderslev fra 1566. Som gæstepotrædere i tidsskriftets ældste periode kan endelig nævnes Ludvig Schrøder, Morten Eskesen, gårdejer C. P. Wolff, J. Fausbøl og Frederik Barfod.

Medens tidsskriftet i de første år udkom med 2 årlige hefter, besluttede man fra efteråret 1892 at udsende tidsskriftet med 4 årlige hefter à 5 ark. Man ønskede hermed at imødekomme et ønske

fra læserne om hyppigere udsendelsesterminer og mere aktuelt stof. I 1896 udkom tidsskriftet slet ikke. 30. april 1896 beslaglagde dommer Lindemann i Åbenrå restoplaget af 2. halvbind fra 1895, samtidig med at H. P. Hanssen blev anklaget for „grober Unfug“ ved brug af ordene sønderjysk og Sønderjylland i tidsskriftet. 29. okt. 1896 idømte nævningeretten i Åbenrå H. P. Hanssen en pengebøde, og beslaglæggelsen var hermed stadfæstet. Sagen blev imidlertid appelleret, og 30. april 1897 afsagde landretten i Flensborg frifindelsesdom. Beslaglæggelsen blev hævet, og det offentlige idømt sagens omkostninger. Arbejdet med udsendelsen af en ny årgang blev straks genoptaget, og selv om den blev den hidtil mindste årgang (271 sider), var indholdet lige så lødigt som tidligere. Af indholdet skal nævnes en artikel af A. D. Jørgensen om Herregårdene på Als i det 16. århundrede og to artikler af H. P. Hanssen dels om statskirkens fortyskning i Nordslesvig dels om tyske opkøb af landejendomme i Nordslesvig 1893-98. Fra Gustav Johannsen forelå de sædvanlige årsoversigter fra 1893-96, og der var desuden bidrag af H. F. Fejlberg og M. H. Nielsen. Også den mackeprangiske oversigt blev genoptaget, men den fik følgende titel: Oversigt over historisk litteratur for årene 1894-95 vedr. . . . . jylland. Man ville åbenbart ikke risikere noget.

5. okt. 1897 døde A. D. Jørgensen, og hermed var tidsskriftets stifter og samlende midtpunkt gået bort. Nye folk trådte til, som i samarbejde med H. P. Hanssen førte arven videre. Der opstod hurtigt visse vanskeligheder i samarbejdet, som man ikke havde kendt i A. D. Jørgensens tid, og H. P. Hanssen havde god grund til med vemod at mindes det mangeårige og gnidningsløse samarbejde med sin nu afdøde ven og velynder.

Et tidsskrift som en avis har sin historie som ethvert andet menneskeligt foretagende, og denne historie påvirkes såvel af ydre som indre forhold. Sønderjydske Årbøger blev båret frem af den opgangsbølge, der var karakteristisk for Nordslesvig i disse år. Succesen skyldtes imidlertid også det frugtbare samarbejde over grænsen, og tidsskriftet drog næring af den i samme periode stigende interesse i det gamle land for Sønderjyllands historie og den nationale udvikling i grænselandet.

Kilder. Afhandlingen bygger først og fremmest på Sønderjydske Årbøger 1889-95 og 1897. Desuden er benyttet brevstof i rigsarkivet og landsarkivet i Åbenrå. I rigsarkivet findes H. P. Hanssens breve til A. D. Jørgensen i dennes privatarkiv. A. D. Jørgensens breve til H. P. Hanssen og Gustav Johannsen er trykt i brevuegaven: A. D. Jørgensens breve. 1939. I H. P. Hanssens arkiv i landsarkivet i Åbenrå findes breve fra G. Johannsen og P. Skau. Desuden findes et særligt læg i dette arkiv, kaldet Diverse korrespondancesager vedr. Sønderjyske Årbøger. H. P. Hanssens breve til P. Skau og Gustav Johannsen findes i de pågældendes privatarkiver, der ligeledes opbevares i landsarkivet i Åbenrå.

NOTER

1. A. Svensson. Red. J. Jessen, bd. III, s. 89-90.
2. I årene 1860-63 udkom i Flensborg og Haderslev »Slesvigske Provindsialefterretninger«, udg. af Fr. Knudsen og C. Juel.
3. H. P. Hanssen til A. D. Jørgensen, dat. 21. dec. 1888.
4. A. D. Jørgensens breve, s. 224 og 227.
5. Breve fra H. P. Hanssen til A. D. Jørgensen, dat. 23. jan., 28. jan. og 20. febr. 1889.
6. A. D. Jørgensens breve, s. 235.
7. A. D. Jørgensens breve, s. 227 f. og 230 ff.
8. H. P. Hanssen til A. D. Jørgensen, dat. 23. febr. 1889.
9. A. D. Jørgensens breve, s. 239.
10. H. P. Hanssen til A. D. Jørgensen, dat. 20. febr. og 23. febr. 1889.
11. A. D. Jørgensens breve, s. 239. H. P. Hanssen til A. D. Jørgensen, dat. 1. april 1889.
12. A. D. Jørgensens breve, s. 244.
13. Gustav Johannsen til H. P. Hanssen, dat. 22. april 1894.
14. Det flg. bygger på materiale i det oven for omtalte læg i H. P. Hanssens arkiv: Diverse korrespondancesager vedr. Sønderjyske Årbøger 1889-93.

Flensborgs guldsmede

En forstudie

Af *Sigurd Schoubye*.

Ejendommeligt nok foreligger der ingen publikationer om guldsmedehåndværket i Flensborg, og oplysninger vedrørende byens guldsmede har til nu været begrænset til et i Flensborg Museum samlet kartotek med henved 85 navne, som delvis er anvendt i inventarværket *Die Kunstdenkmäler des Landes Schleswig-Holstein*. Tilsvarende er guldsmedehåndværket i Slesvig og Eckernförde samt i de østligt beliggende byer i Holsten (med undtagelse af Kiel¹) så godt som ubehandlet, hvorved det er overmåde vanskeligt at identificere de i dette håndværksmæssigt og kunstindustrielt betydningsfulde område udførte guldsmedearbejder.

I modsætning hertil er de nordslesvigske byer og vestkystbyerne i Sydslesvig og Holsten så grundigt udforskede at vi har en nogenlunde sikker forestilling om det derværende guldsmedehåndværks karakter og særpræg², ligesom omfattende mesterlister for de egentlige guldsmedecentre, Hamborg, Lübeck og København, gør det muligt at bestemme arbejder herfra.³

For at råde bod på denne besværlige brist forelægges hermed en orienterende liste over guldsmede i Flensborg fra tiden mellem 1500 og 1900, idet tilføjes at den ikke alene er ufuldstændig, fordi lakuner i arkivstoffet (en meget ufuldstændig borgerbog og mangel på akter fra byens guldsmedelav) udelukker en blot nogenlunde komplet fortegnelse, men også i visse henseender for omfattende, fordi mange af de anførte guldsmede — omend i kilderne benævnte som sådan — ikke har været selvstændige mestre og altså næppe efterladt sig arbejder at identificere, eller — for middelalderens vedkommende — måske blot har haft ordet guldsmed som efternavn. Men bortset fra nogle ganske enkelte stempler har de i offentlig eje foreliggende sølvgenstande kunnet

bestemmes, så først en eftersøgning af eventuelt Flensborg-sølv i *privateje* ud fra samme principper som Tønder-guldsmedene er udforsket efter, vil kunne tilvejebringe de mange manglende mesterstempeler. Da en sådan undersøgelse er en overordentlig omstændelig og tidkrævende sag, og da resultatet heraf vil blive for omfattende for en årbogsafhandling, vil en sammenfatning af det nærmest foreliggende materiale formentlig være til nytte og anvendelig for videre udforskning af de mange anonyme sølvgenstande i landsdelen.

Det er indlysende, at Flensborg som rigets næststørste by må have haft en betydelig guldsmedetradition. Det fremgår alene af to betydelige dokumenter som skråen for malerne, guldsmedene, glarmestrene og snedkerne i Flensborg fra 1497⁴ og den såkaldte Flensborger-konstitution fra 1646.⁵ Den førstnævnte er ved siden af den københavnske den eneste bevarede danske guldsmedeskrå fra middelalderen med oplysninger om kravene for mesterprøven, den anden den eneste for hertugdømmerne kendte fællesforordning for lødighedskravene. — At her er tale om et fælleslav tyder på at antallet af guldsmede ikke har været stort nok til at man har kunnet danne et selvstændigt, men 100 år senere skilte guldsmedene og malerne sig ud fra de andre to til et samarbejde som muligvis har varet til 1615, da Christian den Fjerde for en kort tid ophævede lavsordningen. Da samtlige byens guldsmede ved Flensborger-konstitutionens ikrafttræden kaldtes op på rådhuset og fik pålagt fremtidigt at stemple deres arbejder med et F, må man antage, at de har haft deres eget lav, om hvis skæbne vi intet ved. En række for alle guldsmedelav karakteristiske forhold lader sig imidlertid udlede af fortegnelsen, således at rekrutteringen i overvejende grad er *hjemlig*, hovedparten af Flensborgs guldsmede er fra byen og det nærmeste opland og de øvrige overvejende fra hertugdømmerne eller Danmark:

Åbenrå: nr. 85.

Haderslev: nr. 79, 88, 100, 111, 129.

Tønder: nr. 96, 119, 134, 156.

Sønderborg: nr. 68, 73, 155.

Løgumkloster: nr. 108.

Højer: nr. 157.

Augustenborg: nr. 154.

Frederiksstad: nr. 74.

Rendsborg: nr. 69.
 Kolding: nr. 103.
 Fredericia: nr. 86.
 Randers: nr. 153.
 Ålborg: nr. 132.
 Vordingborg: nr. 99.
 Nakskov: nr. 92.
 Buxtehude: nr. 151,

idet må tilføjes at det ikke altid drejer sig om herkomststedet. Om de ældre guldsmedes tilhørsforhold vides intet.

Ydermere falder det i øjnene, hvor nær beslægtede guldsmedene er. Dette kan konstateres allerede fra middelalderen. Sønnerne bliver guldsmede, døtrene gifter sig med guldsmede, guldsmede-
 enker gifter sig igen med guldsmede. Sådanne sammenhænge ses f. eks. i forbindelse med: (23-27), (28-36-38-39), (41-44), (43-56), (61-66-67-72), (68-74-80-104-98-106-110), (79-96-105), (75-81), (76-78-83-97-109), (101-120-147-113-136-138) og (112-137-145-131-162).

Om de overleverede arbejder kan oplyses at de fortrinsvis omfatter kirke- og lavssølv. Anselige korpusarbejder dokumenterer kvaliteten. Bordsølvet (bestik) gør sig mindre mærkbart, og dragtsølvet (herunder hovedvandsæg og salmebogsbeslag), som er så betydningsfuldt på vestkysten, er et tilsyneladende svagt område, men hertil må føjes at det netop er de to sidste grupper, man kan forvente at træffe i privateje, og at der således kan komme meget ukendt for dagen ved systematisk efterforskning.

I øvrigt ligger det uden for nærværende afhandlings rammer at give en kunstnerisk og håndværksmæssig vurdering af Flensborgs guldsmedehåndværk.

Kirkesølv træffer vi i Flensborgs 4 kirker og fra Franciskanerklostret, (ca. 20 signerede), i Flensborg amt, (ca. 30 signerede), i Slesvig, Husum og Sydtønder amter, (ca. 12 signerede), samt i Nordslesvig (henved 25 stemplede arbejder).

Det ældste stemplede arbejde er Baltzer Wegeners kalk i Steinberg fra 1569, måske det ældste overhovedet i dansk guldsmedekunst! Det ældste, men ustemplede, er alterkalken og disken i Helligånds kirken, fra slutningen af 1300-tallet, men i øvrigt er det gået slemt ud over det gotiske sølv. Kun Steinberg og Valsbøl har bevaret deres middelalderkalke. Kalken fra Kværn befinder

sig med en sjælden monstrans fra Esgrus i Landesmuseum. Men af de mange sengotiske kalke nord for grænsen kan flere antages at være gjort i Flensborg. Fra perioden 1650-1750, hvor nadverkander og oblatæsker kommer til, er byen derimod som det vil ses i mesterfortegnelsen rigt repræsenteret.

Lavssølvet, der med få undtagelser er samlet i Flensborg Museum, tildels endnu i dets oprindelige besiddelse, omfatter af stemplet Flensborg-sølv 5 velkomster (bagerne, slagterne, smedene, skrædderne og bødkerne), henved 14 drikkebægre (bagerne, rebslagerne, slagterne), 1 skafferhammer (slagterne), 3 lågkrus og 1 skafferhammer (skipperlavet), og gildesølvet 2 velkomster (S. Nicolai og S. Johs. skyttegilde), 6 bægre (3 hvert sted) og 1 skafferhammer (S. Johs.), samt de til velkomsterne hørende skjolde, der også for en stor del er lokale arbejder.

Interessantest er uden tvivl de fire horn, hvoraf de to har tilhørt kalentet el. Trefoldighedsgildet. Det fjerde, som formodes at have tilhørt de 4 forenede lav, gik siden over i snedkerlavets eje (Museum für Kunst u. Gewerbe 1898. 104) og blev 1656 forsynet med et låg af Hans Buros.⁶ De to første nu kaldet det store og det lille kalentehorn (FM 7667 og 7674) er skænket af biskop Eskil i Ribe o. 1400 og af Nicolaus Hakstede, medl. af kalentet 1505.⁷ Fig. 10-11. Det tredje, også kaldet »det sorte« (NM 2, D. 7), stammer fra Helligåndsklostret.⁸

I Trefoldighedsgildets gavefortegnelse nævnes i øvrigt et tredje horn⁹ sammen med et par kalke og 12 skeer.

Mens altså lavs- og kirkesølvet giver et ret fyldigt udtryk for Flensborg-guldsmedenes formåen i tiden fra middelalder til barok, er rokokko, Louis XVI og empire stærkt underrepræsenteret, men der skulle være mulighed for at tilvejebringe genstande fra disse perioder.

NOTER

1. *Franz Gundlach*: Kieler Goldschmide vom 14. Jahrhundert bis 1867 (Schl.-Holst. Jahrbuch 1920, *Harry Schmidt* (ibid. 1943).
2. Bøje, St., SS.
3. *K. Hüseler*: Meisterliste der Hamburger Goldschmiede v. 14.-18. Jh. Nordelbingen 1950. *J. Warncke*: Die Edelschmiedekunst in Lübeck und ihre Meister. 1927. Bøje.
4. N. II 273-82, S. I 711-17, Wedel 125-33.
5. SS 56 f.
6. KSF 340.

7. N. I 269 (Item dominis Eskillus episcopus Ripensis legauit vnum cornu circumdatum argenta) og 294.
8. Olrik 25 f. (fig. 23), N. I 274 (Item in domo conuiuii recepit vnum cornu nigrum circumdatum argento). Da hornet har forgyldte malm-beslag er det tvivlsomt med Schröder (i Festschrift Kunstgewerbe-museum Flensburg) at antage at dette har tilhørt kalentet (jvf. Wedel 74).
9. N. I 275 (Item j horn myt suluer belecht).

LITTERATURHENVISNINGER

- Bøje 2 = *Chr. A. Bøje*: Danske Guld- og Sølvmedemærker før 1870. Politikens udg. 1954.
- DK = DANMARKS KIRKER. *Sønderjylland* ved Erik Moltke, Elna Møller og Vibeke Michelsen. 1954-64.
DIE KUNSTDENKMÄLER DES LANDES SCHLESWIG-HOLSTEIN:
- KKH = Kreis Husum. 1939.
- KKS = Kreis Südtondern. 1939.
- KLS = Landkreis Flensburg. 1952.
- KSF = Stadt Flensburg. 1955.
- KLS = Landkreis Schleswig. 1957.
- N I og II = *C. Nyrop*: Danmarks Gilde- og Lavsskråer fra Middelalderen. 1895-1904.
J. Olrik: Drikkehorn og Sølvtøj fra Middelalderen til Renæssancen. 1909.
- R. = *Johannes Reinhusen*: Annales Flensburgenses 1558-1604. Quellen und Forschungen zur Familiengeschichte Schleswig Holsteins. I. Kiel 1926.
Peter Rivesell: Versuch einer Beschreibung der Stadt Flensburg. I. Altona 1817.
- SS = *Sig. Schoubye*: Guldsmede-håndværket i Tønder og på Tønder-egnen. 1961.
Sig. Schoubye: Om lødighed og stempling i sønderjysk sølv. Arv og Eje 1958.
- S. = *H. C. P. Sejdlin*: Diplomatarium Flensburgense 1865. 73.
- St. = *H. Stierling*: Goldschmiedezeichen von Altona bis Tondern. 1955.
J. Warncke: Die Edelschmiedekunst in Lübeck 1927.
F. Wedel: Gilder og Laug i Flensburg. 1873.

ARKIVALIEHENVISNINGER

Foruden Flensborgs meget omfattende kirkebogsmateriale, som er samlet i S. Mariekirkens arkiv, er fra byarkivet — forkortet St. Fl. — bl. a. følgende arkivalier anvendt:

Acta betreffend Goldschmiede 1757-1860. St. Fl. Nr. 373. Flensburgensien. Von Goldschmieden u. Uhrmachern. Nachrichten ex Protocolles. St. Fl. Nr. 971. 1.

Fo. = Kopfzahl aller Einwohner in der Stadt Flensburg 5. Aug. 1769.

- Fo. = Volkszahl Register der Stadt Flensburg vom 13ten Februar 1803.
 Fo. = Volkszählungsregister der Stadt Flensburg vom 1ten Februar 1835.
 Neubürgerlisten 1558-1767. Ved Dr. O. Schütt.
 Neubürgerkartei 1845-1866. Ved Dr. O. Schütt.
 Geburtsbriefe 1574-1669. Ved Dr. O. Schütt.
 Der Stadt Flensburg Schötebuch 1518-1783 v. O. H. Moller.
 Der Stadt Flensburg Schötebuch 1784-1791 v. Thor Straten.
 Geschichte der Wohnhäuser 1798 v. Thor Straten.
 BB = Bürgerbuch.
 KGP = Kämmereigerichtsprotokolle.
 Sch. = Schötebuch.
 RP = Retsprotokoller.
 Kr. = Kämmereirechnungen.
 Sk. = Stadtrechnungen. St. Fl. 210 ff.

MUSEUMSHENVISNINGER

- FM = Flensborg Museum.
 LM = Schleswig-Holsteinisches Landesmuseum.
 NM = Nationalmuseet.

ØVRIGE FORKORTELSER

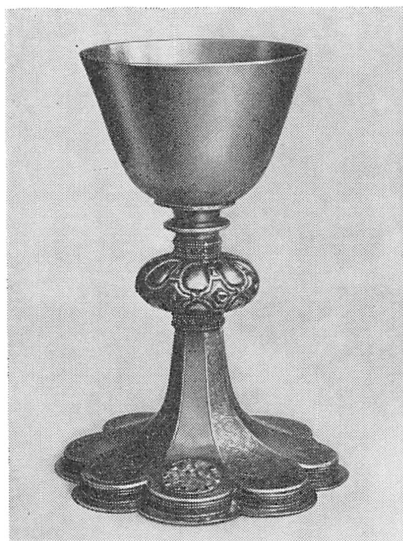
Fl	= Flensborg.	B.:	Tidspunkt for borgerskab.
Sl	= Slesvig.	D.:	Død el. begravet.
Hu	= Husum	G.:	Gift.
ST	= Sydtønder.	Omt.:	Omtalt.
Ha	= Haderslev.		
Sø	= Sønderborg.		
Tø	= Tønder.		
Å	= Åbenrå.		

Fig. 1. Gotisk kalk fra Marienkirken i Flensburg. Ca. 1400. 20 cm h. Sekstunget fod med spidser. Korsblomster i standkanten. Jvf. S. Nicolai / Å (DK 1695 f), Stepping (DK 338) og Valsbøl (KLF 362). På foden graveret frakturinscription i om-løbende sekskant: biss chop / eckel van / ripen hev / t ghe ghev / en dissen / kelck bidet / vor sin s(eele). - Der må være tale om den samme biskop Eskil, død 1409, som forærede kalentet det store horn (jvf. fig. 10). - På foden støbt krucifiks. Fodtragten har i de seks felter forskelligt graveret bladværk. Sekskant. knop med j h e c v s i frakturkrift. Til kalken har hørt disk og oblat-æske. Fot. Flensburg Museum.

Om Marienkirkenes middelalderlige sølv oplyses, at man 1562 solgte een stor monstrans, andre monstranser, tre kalke, pretiosa, klenodier i form af sølvampuller og relikvier. (KSF 123).

Fig. 2. Helforgylt kalk fra Steinberg k. 1569, udført af Baltzer Wegener (nr. 36). 18 cm h. Otte-tunget fod med liggende s-buer i standkanten. Felterne skiftevis glatte og graverede med rankeværk i Flötnerstil. Inscr. i randen: DEN 26 IVNY ANNO 1569 HEFT DE ERBAR VND ERENFESTER ELER PETERSEN ERFGESETEN THO NORGARDEN DISEN KELCK DER KARCKN STENBARG IN DE ERE GADES VOR SICK VND SINE ARVEN GEGEVEN.

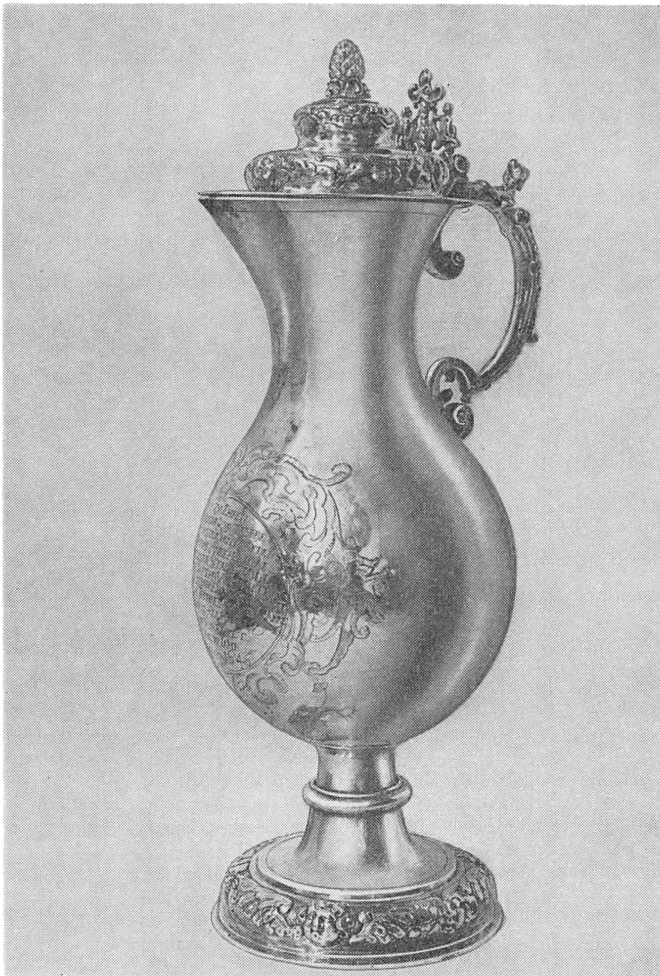
Giverens våben i medaljon, omgivet af røde og grønne sten, i en af tungerne f. n. Fladoval knop med tunger, påsat ædelstene. Her er tale om det ældste danske guldsmedarbejde med identificeret mestermærke. (KLF 344).

Fot. Landesamt für Denkmalpflege.

Fig. 3. Kalk fra Ullerup k., fntl. fra 1618 og af *Peter Buros* (nr. 61). Dog ustemplet. Iflg. kirkeregnskabsbogen leverede han d. å. kalk og disk for 51 mark og 9 skilling i arbejdsløn og 48 mk., 15 sk. og 9 p. for $4\frac{1}{4}$ lod sølv. Kalken, der tilsyneladende er gjort efter en ældre sengotisk i samme kirke (DK 2255, fig. 7), har sekskantet fod med rudemønster i standkanten. I skaftleddene graverede firblade, og den ovale knop har mellem rubeosserne med reliefversalerne ihesvs påloddede, støbte keruber. Bægeret menes samtidigt.

Fot. *Danmarks Kirker.*

Fig. 4. Alterkande fra Tønder k. 1646, udført af *Evert Buros* (nr. 67). 40.5 cm h. I stil som Mariekirkens kande fra 1643 af *Carsten Mundt*, Hamborg (KSF 125 f). Rund fod med rundstavsprofil, hvorpå drevne englehoveder. Låget med dobbelt rundstav og afsluttet med pinje. Støbt hank med fremspringende hoved og - som Hamborgkanden - med to modvendte C-bøjler. Flad støbt gæk, akantusblad omgivet af siddende par. Stærkt buget korpus med kraftig tud. Under denne rigt graveret oval i kartoucheramme med giverindskriften: GOTT ZU EHREN DEM ALTAR ZUR ZIERDE UND ZUM CHRISTLICHEN ANGEDENCK HERREN THOMAS ANDERSEN DES ELTEREN DIESER STADT WOLLVORDIEN- TEN RATHS VORWANTEN IHRES SELL, LIEBEN EHEMAN- NES HAT HEILLWICH THOMSES DIESE KANNE DER KIRCHEN ALLHIR ZU TUNDERN VOREHRET AUFF NEW IAHR ANNO 1646.

Fot. *Danmarks Kirker.*

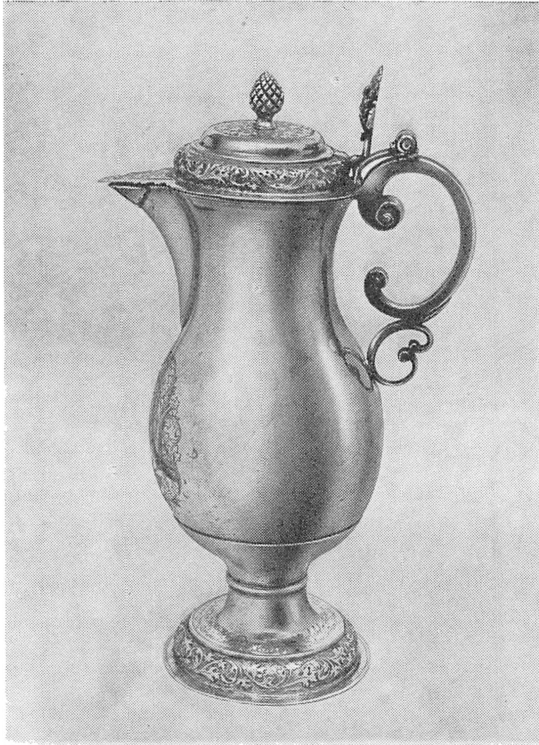
Fig. 5. Kalk fra Sottrup k. 1665, delvis udført af *Heinrich Matthiessen* (nr. 68). Knoppen og skaftleddene er fra 1500-tallet, medens den seksstungede fod med vulst samt påloddet støbt krucifiks, helt i tidens stil, må være fra Matthiessens værksted. Det nævnte år får han 103 mk. og 2 sk. for en kalk (DK 2236). Bægeret formentlig også af M., selv om det efter formen skulle være ældre.

Fot. *Danmarks Kirker.*

Figur 6. Oblatæske fra Asbøl k. 1700., udført af *Hinrich Block* (nr. 74). 4 cm h., 6,6 cm i tv. Glat. På det svagt hvælvede låg giverinscriptionen: GOTT ZU EHREN DEM ALTAR ZUR ZIERDE VEREHRET HANS MARTEN KNESPEL DER KIRCHEN ZUR ATZBÜL Ao 1700 d. 3. Octob. (DK 1912).

Fot. *Danmarks Kirker.*

Fig. 7. Alterkande fra Nordborg k. 1708, udført af Hinrich Block (nr. 74). 33 cm h. Rund fod med rundstavsprofil med dreven akantusranke som går igen på lågets tilsvarende profil (og på en tilhørende oblatæske) og cirkelfelt. Støbt flad gæk med drueklase og blade. Støbt håndtag med modvendte C-bøjler. Korpus - i overensstemmelse med tiden - mindre buget end de første nadverkander. Under tuden i oval i stedet for giverinscription en overmåde sjælden graveret nadverscene. På foden i kursiv: Diese Kan hat H. Iohannes Monradus Verehret Ao. 1708. (DK 2184). Fot. Danmarks Kirker.

Fig. 8. Alterkalk fra Nordborg k. 1708, udført af *Hinrich Block* (nr. 74). 22 cm h. Sekstunget, accoladeformet fod med standkant i gotiserende maner (svarende til kalken i S. Marie, KSF 125). Indscr. i kursiv langs kanten: Diesen Kelch hat der wohl Ehrwürdiger und Wohl-gelahrter H. Iohannes Monradus Predigr zu Tontoft zum Gebrauch Hisiger Kirchen und Stetswahrenden Gedächtnis Verehret 1708. - Sekskantede skaftled og oval knop med tunger. Senere bøger. (DK 2184).

Fot. *Danmarks Kirker.*

Fig. 9. Alterkalk fra Bov k. 1796, udført af *Hans Thun* (nr. 105). 21.5 cm h. En enkel, noget fantasiløs form, cirkulær fod med fladt rundled, klokkeformet skaft og spidsoval midtdelt knop. Eksempel på hvor vanskeligt det faldt guldsmedene at forny kirkesølv. Inscr.: Durch die Freiwilligen Beiträge Fast Aller in diesen Gemeine ist dieser Kelch, nebst der Schachtel im Jahr 1796 verfertigt - 37 Loht. (DK 2033)

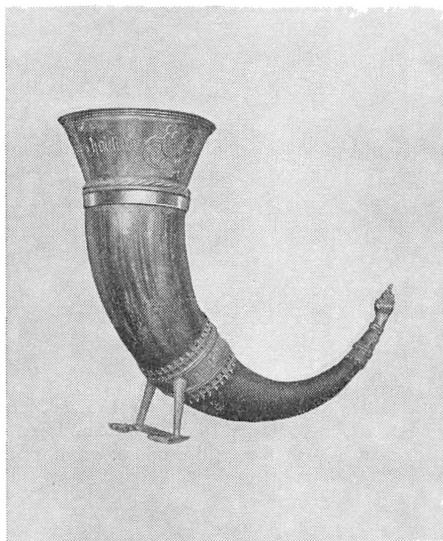
Fot. *Danmarks Kirker.*

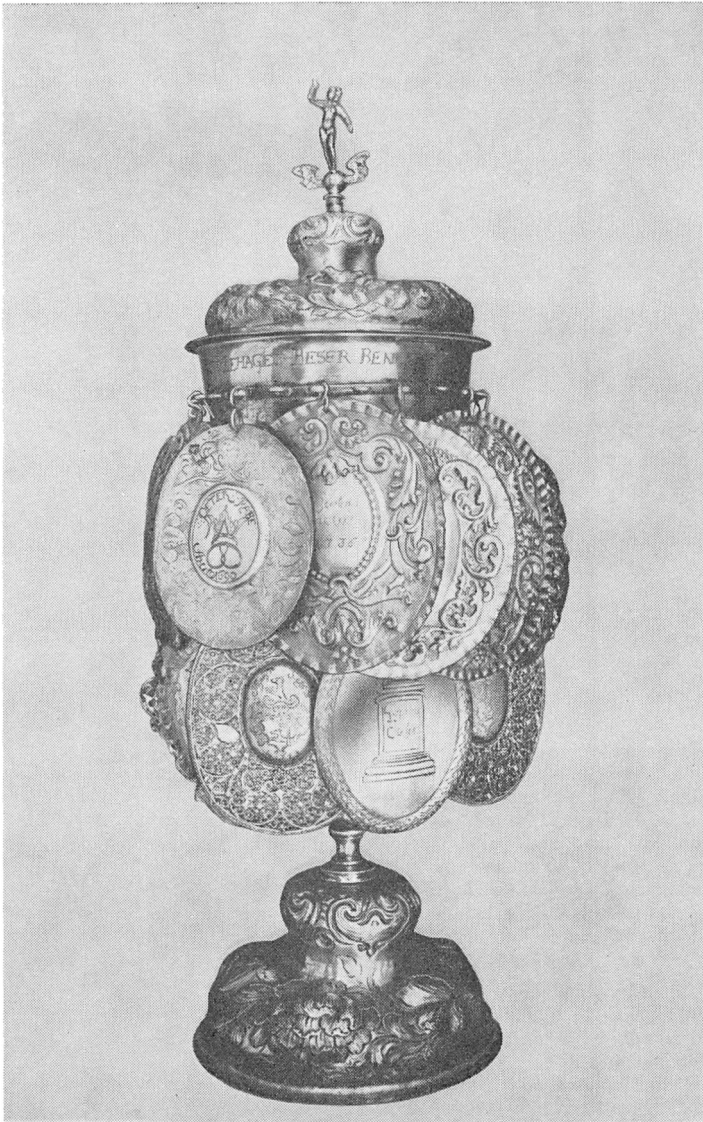
Fig. 10. Det store kalentehorn. O. 1400. (FM 7667). 28 cm h., 44 cm br., diam. ved munding 11.5 cm. (Jvf. indledningen. Ølrik mener i øvrigt ikke, at dette horn er identisk med biskop Eskilds). Beslagene er af sølv, og ornamenteringen peger mod nordisk oprindelse. Inscr.: dit horn hort in den kalant to flensborch (fraktur).

Fot. *Flensborg Museum.*

Fig. 11. Det lille kalentehorn. O. 1490. (FM 7674). 17.8 cm h., 24.7 cm br., diam. ved munding 8.8 cm. Her er kun een midterring, også af sølv, til hvilken er pålodet to kløer med hver fire tæer. På ringen indskriften: help god unde ma(ria). Munden tragtformet, prydet med akantusranker og kalentets sindbillede, den lidende Kristus. Nederst en tovsnoning. På hornets spids en rørformet afslutning med en knop af tre blade. Givernavnet h nicolaus hakstede i minuskler på drikkerandens forside. Fot. *Flensborg Museum.*

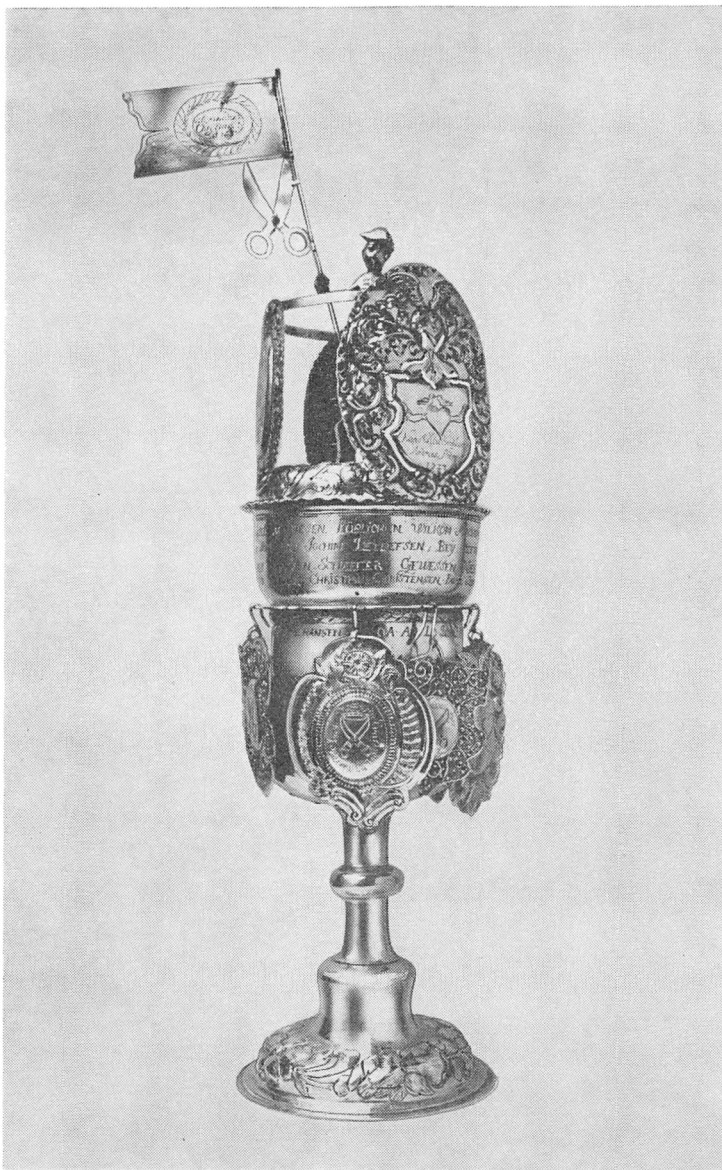

Fig. 12. Bager-velkomst. 1673. (FM 6512). Udført af Evert Buros (nr. 67). 48 cm h. Diam. 14.5 cm. Lågpokal i akantusbarok. 43 skjolde, hvoraf de 8 er ældre end pokalen, resten fra tiden mellem 1675 og 1824.

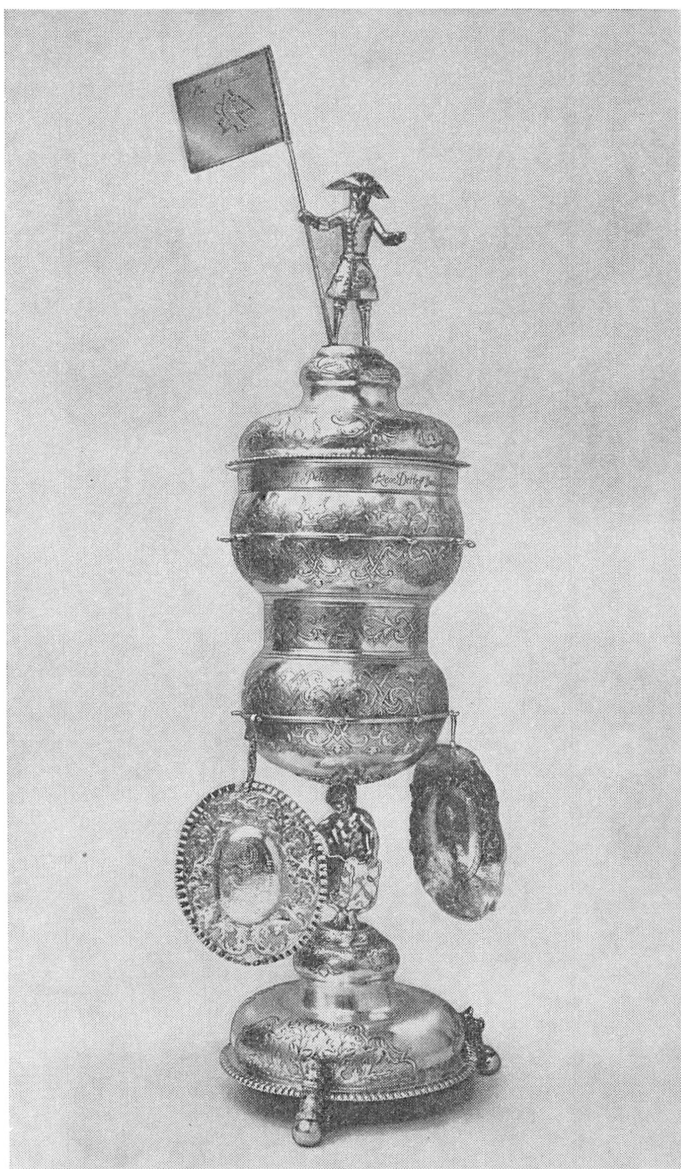
Fot. Flensborg Museum.

Fig. 13. Skrædder-velkomst. 1699. (LM 1929/42). Udført af Johan Jessen (nr. 75). 49.7 cm h. Diam. 14.6 cm. Lågpokal i akantusbarok. 10 påhængte skjolde fra tiden mellem 1754 og 1794.

Fot. Schleswig-Holsteinisches Landesmuseum.

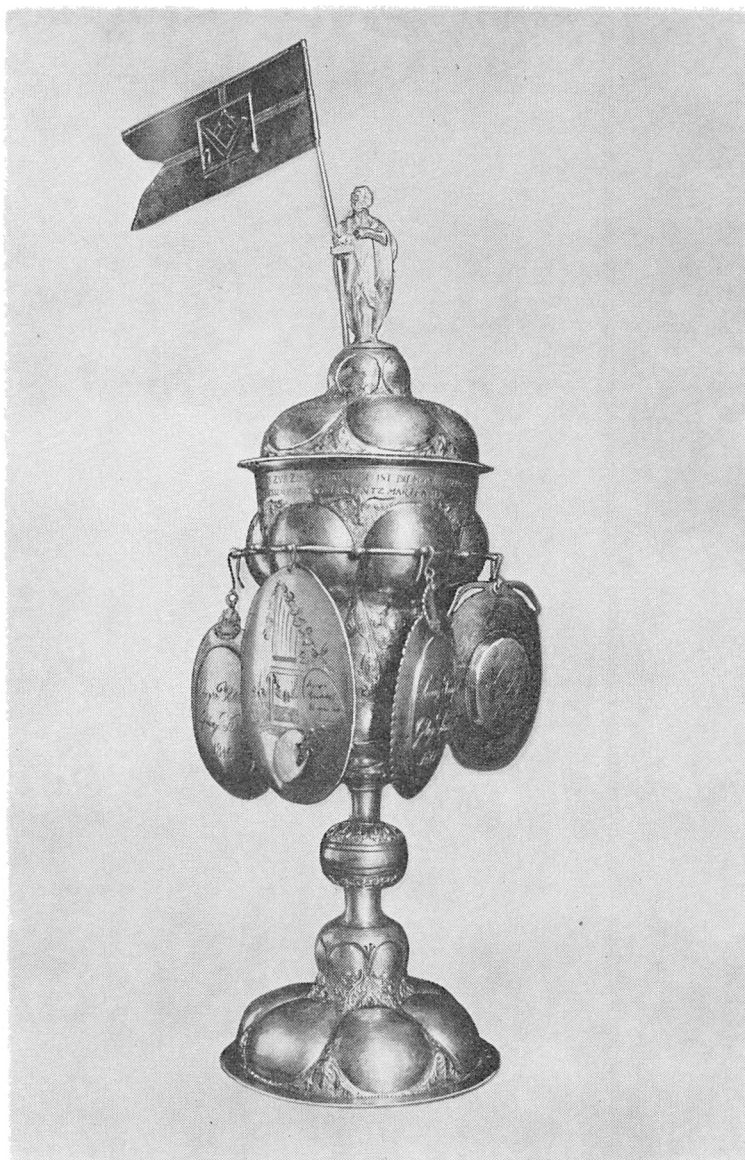
Fig. 14. Smede-velkomst. 1726. (LM 1929/41). Udført af Severin Lorenzen I (nr. 79). 54.5 cm h. Diam. i foden 15 cm. Lågpokal i akantusbarok. Kun to skjolde bevaret, fra 1731 og 1783.

Fot. Schleswig-Holsteinisches Landesmuseum.

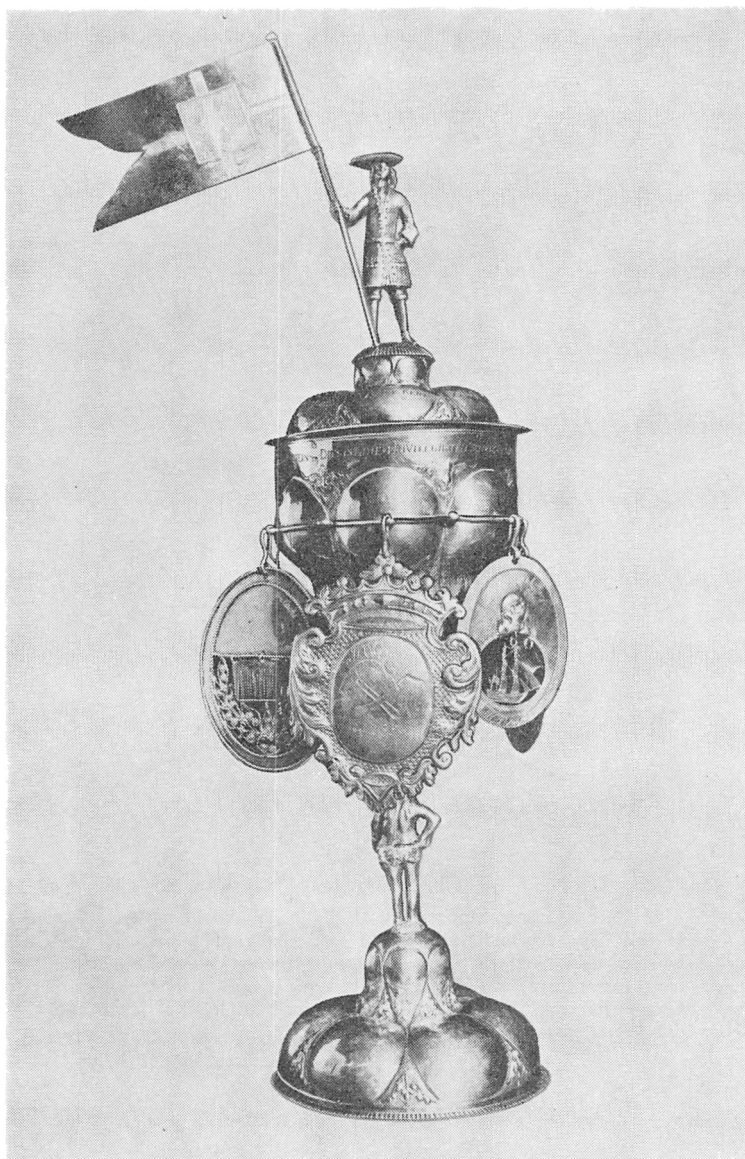
Fig. 15. Bødker-velkomst. 1742. (FM 20436). Udført af Paul Buchholtz (nr. 94). 52 cm h. Fot. Flensborg Museum.

Fig. 16. Velkomst i S. Johannes (S. Hans) skyttegilde. 1721. (FM). Udført af Jürgen Matzen (nr. 81). 54 cm h. Lågpokal med glatte bukler og akantusornamentering. I toppen er støbt S. Johs.-figur med fane fra 1805. 17 sølvskjolde fra tiden mellem 1735 og 1857. 7 senere.

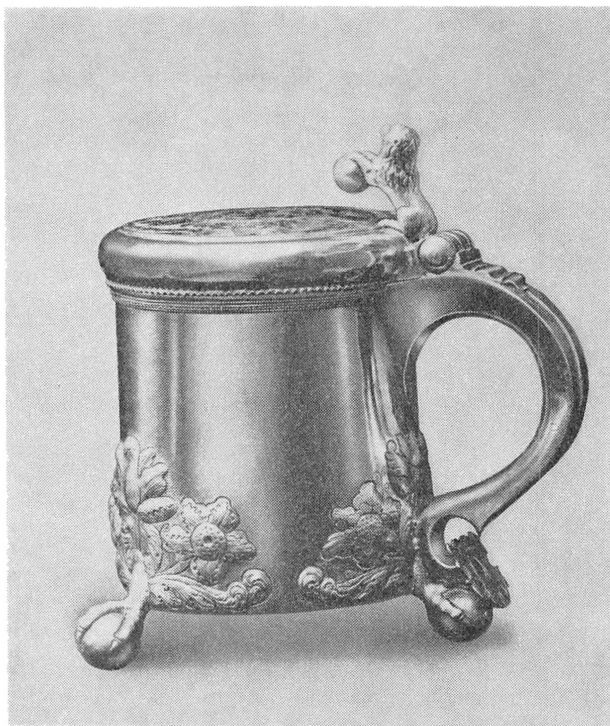
Fot. Flensborg Museum.

Fig. 17. Velkomst i S. Nicolai skyttegilde. 1721. (FM). Udført af Jürgen Matzen (nr. 81). 54.5 cm høj. Lågpokal som fig. 16. Det må antages, at også S. Johannes-pokalen har haft en Bacchus-figur som bærer af bægeret, så de to pokaler har været ens på nær topfigurerne, her en kavalier. 16 ældre skjolde fra tiden mellem 1785 og 1840.

Fot. Flensborg Museum.

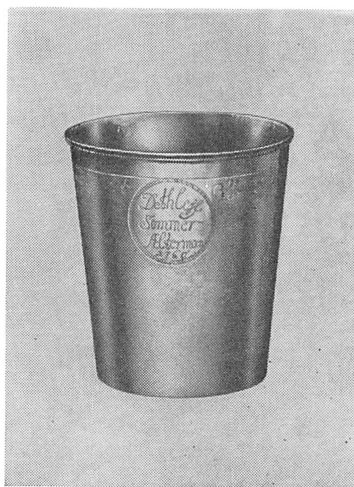
Fig. 18. Lågkrus i skipperlavet. O. 1700. Af ukendt mester LB. (FM 1889). 22 cm h. Diam. 13.6 cm. Gedigent barokarbejde. Kugler med kløer og dreven akantusornamentering. På siden indgraveret over to krydsede ankre: Priviligerede Schiffer-Gesellschaft, 1752. Som gæk en løve med kugle. På låget et dobbeltvåben omgivet af en akantusranke.

Fot. Flensborg Museum.

Fig. 19. Lågkrus uden hank. O. 1700. Antagelig udf. af Christopher v. Barm, der en kort tid var borger i Flensborg (nr. 73). Akantusbarok.

Fot. Flensborg Museum.

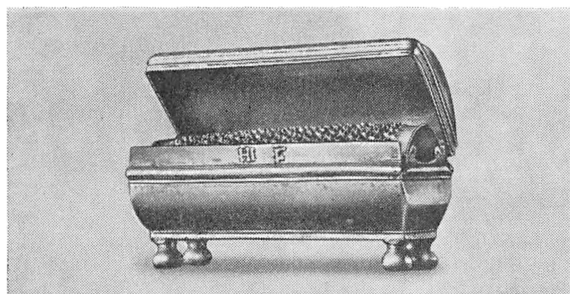
Fig. 20. Bæger i bagerlavet. 1760. Udført af Peter Steen I (nr. 97). (FM 6614). 8.8 cm h. Inscr.: Was Mier Gott Beschert Bleibt von Neidt Wohl Unverzehrt. Dethleff Sommer Altermann 1760.

Fot. Flensborg Museum.

Fig. 21. 2 bægre i S. Nicolai skyttegilde. 1. 1769, udført af *Severin Lorentzen II* (nr. 96). 8.6 cm h. (FM 3914), 2. 1816, udført af *Hans Balzer* (nr. 112). 10.3 cm h. (FM 3894). - Det første indgraveret: *Johann Friderich Schwenke Anna Christina Schwenkin von Drammen*, det andet: *Jacob C. Jäger*. Fot. *Flensborg Museum*.

Fig. 22. Muskatrivejern i snedkerlavet. 1745. Udført af *Hinrich Jacobsen I* (nr. 80). 3.5 × 7 cm. (FM 6160). Kisteformet med buet låg. Indgraveret cirkel, vinkel-mål og lade i laurbærblade. Inscr.: *der gesellen Reiff 1745*. - Et af Flensborg Museums sjældneste guldsmedearbejder.

Fot. *Flensborg Museum*.

Fig. 23. 4 hovedvandsæg:

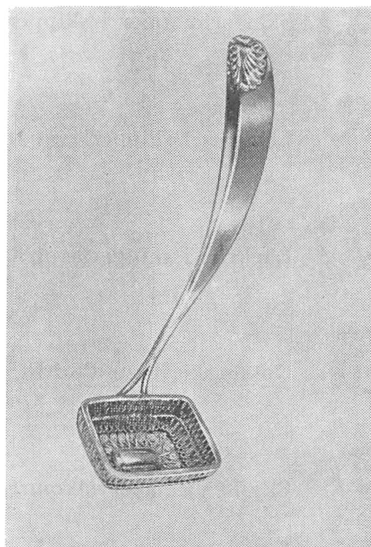
Nr. 1. *W. C. Hansen* (nr. 116). (LM 1930/249).

Nr. 2. *Andr. Iversen* (nr. 101). (LM 1935/927).

Nr. 3. *A. F. Lehne* (nr. 125). (LM 1924/94).

Nr. 4. *Carl Wohlberg* (nr. 113). (LM 1930/164).

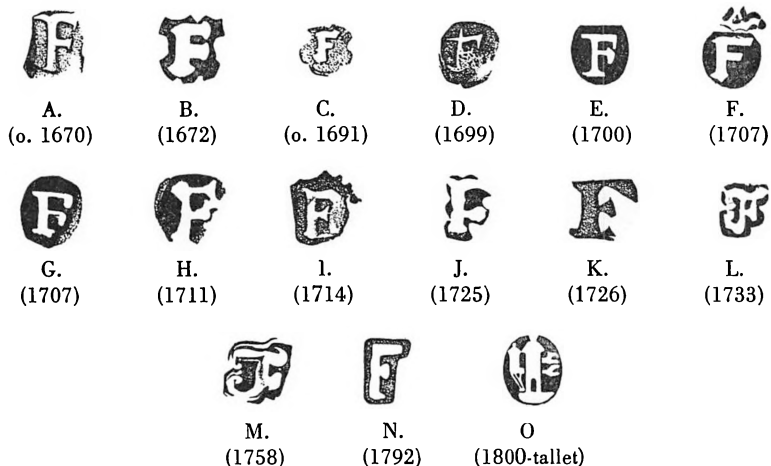
Fot. Schleswig-Holsteinisches Landesmuseum.

Fig. 24. Sukker-strøske. 1833. Udført af Chr. Heinrich Hansen (nr. 134). (LM 1933/96).

Fot. Schl.-Holst. Landesmuseum.

BYMÆRKERNE:

(De gengivne by- og mestermærker er venligst stillet til rådighed af Landesamt für Denkmalpflege, Kiel.)

UIDENTIFICEREDE MESTERMÆRKER:

Skafterhammer i skipperlavet 1792. (KSF 348).

Lågkrus i skipperlavet 1612. (KSF 346).

Lågkrus i skipperlavet. Ca. 1700. (KSF 348). Fig. 18.

Oblatæske, Grundhof/Fl. (LKF 184).

Skjold på bagervelkomst 1680. (KSF 331 f.).

MESTRENE:

1. HENRIK GULSMITH
Giver o. 1400 gaver til S. Knuds Gilde. (S. I. 7).
2. MARTEN AURIFABER
Medl. af S. Laurentius Gilde o. 1400. (S. I. 84).
3. STRANGY AURIFABER
Medl. af S. Gertrudsgildet o. 1400. (S. I. 102).
4. LUDEKE GOLTSMYT
Medl. af Vor Frues Købmandsgilde o. 1420. (S. I. 237).
5. HEYSZE GOLTSMYT
Medl. af Vor Frues Købmandsgilde 1420, af Hellig Legemsgilde 1432-45, af Trefoldighedsgildet og husejer i Flensborg 1436. (S. I. 236, 391, 401, 420 og 81).
6. ANDERS GOLTSCMYT
Medl. af S. Gertrudsgildet o. 1430. (S. I. 117).
7. ENGHELKE GOLTSMYD
Medl. af S. Gertrudsgildet o. 1428 og af Vor Frues Købmandsgilde o. 1430. (S. I. 110 og 238).
8. NAMEN GHOLTSMYT
Medl. af Vor Frues Købmandsgilde o. 1430 og af Hellig Legemsgilde 1432. (S. I. 238 og 391).
9. ALBERD GOLTSMEDE
Anklaget for »uredelig behandling af udført guldsmedearbejde«. (S. II. 892 ff.).
10. HANS BOSE GOLTSMIT
Medl. af S. Gertrudsgildet 1444, af Hellig Legemsgilde 1477 (S. I. 120 og 393).
11. KERSTEN GOLTSMIT
Medl. af Vor Frues Købmandsgilde o. 1445. (S. I. 242).
12. THOMYS GOLTSMYT
Medl. af Vor Frues Købmandsgilde o. 1445. (S. II. 318).
13. KÖPIKE GOLTSMYD
Medl. af S. Gertrudsgildet o. 1450 (S. I. 111) og af Vor Frues Købmandsgilde u. å. (S. I. 256).
14. TYCKE GOLSSMYT
Medl. af Dragernes Gilde 1450. (S. I. 152).

15. PETER GOLDSMID
Medl. af Vor Frues Købmandsgilde o. 1458 og 1466. (S. I. 245 f.).
16. HERMAN GOLTSMID
Medl. af Vor Frues Købmandsgilde. (S. I. 245).
17. HANS GOLTSMYT
Medl. af Vor Frues Købmandsgilde 1472 f. (S. I. 247).
18. BERTEL GHOLTSMYT
Medl. af Hellig Legemsgilde 1475. (S. I. 389).
19. HANS MOREKEN GHOLTSMYT
Medl. af Hellig Legemsgilde 1475. (S. I. 392).
20. HANS MARKE GOLTSMYT
Medl. af Hellig Legemsgilde 1478.
21. GODEKE GOLTSMYT
Medl. af S. Gertrudsgildet u. å. og af Hellig Legemsgilde 1481 (S. I. 104 og 394). Omt. 1496. (S. I. 649 og 651). Hans hus solgt 1518. (Sch.).
22. TONNYES GOLTSMYDT
Medl. af Hellig Legemsgilde 1494. (S. I. 396).
23. CLAWES GOLTSMYTH ECKLEFF
Medl. af Vor Frues Købmandsgilde 1486, af Hellig Legemsgilde 1488 og af Den hellige Trefoldigheds Gilde 1495. (S. I. 250, 395, 70 og 73). 1498 er han oldermænd. (S. I. 720). 1517 får sønnen Hans Eckleff skøde på hans hus af enken.
24. KASTEN GOLTSMYT
Medl. af Vor Frues Købmandsgilde 1504. (S. I. 252).
25. CORTH GOLTSMITH
1514 ejer han hus nr. 418 i S. Marie sogn (Sch.) og er kirkeværge. (S. II. 97). Medl. af Hellig Legemsgilde 1521. (S. I. 401). Endnu nævnt 1562. (Sch.).
26. JACOB GOLSMITH
Medl. af Hellig Legemsgilde 1514. (S. I. 400), anført som husejer 1518-33. (Sch.). Endnu omt. 1550. (S. II. 319).
27. HANS GOLTSMIT ECKLEFF
1517 husejer. Medl. af Vor Frues Købmandsgilde 1519, af Den hellige Trefoldigheds Gilde 1537, sælger hus 1553. (Sch.). 1556 anbefaler Chr. III at man overlader ham hus på Vor Frue Kirkeplads. (S. II. 655), og 1558 befaler Chr. III Korsør at modtage Hans G. (S. II. 828).

28. LAUERENS GOLTSMYDT
1519 køber han hus og igen 1547 hus nr. 271 i S. Marie sogn. (Sch.). Medl. af Vor Frues Købmandsgilde 1521. (S. I. 255). Omt. som giver til Vor Frue kirke o. 1550. (S. II. 320 f.). Formentlig identisk med den Lauerens Boisen de olde, som dør 1573. (R. 225). Datteren g. m. Baltzer Wegener 1561. (R. 63).
29. THOMAS GOLTSMITH
Ejendomme nævnt 1520, 1530 og 1537 hus nr. 473 i Angelbogade. Han sælger det 1550. (Sch.).
30. ASMES MALER GOLDSCHMIDT
Død 1564. (R. 110).
31. ASMUS PETERSSON GOLTSZMIT
1548 omtalt i skøderne, og 1549 i Stadbok. (S. I. 441), men her som Rasmus P., ligeledes i borgerbogen 1560, if. den fra Vilsbæk. Medl. af Hellig Løgemsgilde 1556 f. (S. I. 412). Gift 1564. (R. 105). Huset solgt 1566. (Sch.).
32. BERNT GOLTSMYT
1551 modtager han af Vor Frue Gilde 2 pund, 2 lod og 1 kvint sølv til at fremstille kroner af. (S. I. 699), og 1553 bortskøder han sit hus nr. 447 i S. Nicolai sogn.
33. LAUERENS BOISEN
Formentlig søn af Lauerens Goltsmydt. Mulig identisk med den Laurids Boessøn, der er omtalt i København 1564-66 og 1570. (Bøje 2. 35). I en fødselsattest for sønnen 2. juni 1585 hedder det nemlig: Ist als Goldschmied in kgl. Dienst in Kopenhagen (retsprot. II. 188). Hus solgt 1584. Død s. å. (KR.).
34. HANS HACKE
Omt. 1598. (RP. III. 347 f.). Konen d. 1563. (R. 96). Sælger hus 1565. (Sch.).
35. HINRICK KOCK
Omt. som guldsmed 1597. (RP. III. 286 f.). Hus i S. Johs. sogn 1575. (Sch.). D.: 1583. (R. 457).
36. BALTZER WEGENER
B.: 1561. (BB. nr. 13). G.: 1561 med en datter af nr. 28. 1584 af Peter Rantzau udnævnt til byfoged. (R. 486). 1574 erhverver han hus i Ramsherred (S. Marie sogn). D.: 1602. (R. 1524). Døtre g. m. nr. 38 (R. 356) og nr. 39 (R. 417).

Arbejder:

Kalk og disk 1569. Steinberg/Fl. (KLF 344). Fig. 2.

M.:

37. DIRICK HARMENS
1566 g. m. enken til nr. 30. 1581 med enken til nr. 28. (R. 142 og 391). D.: 1592. (R. 888).
38. HANS PETERSEN
1580 g. m. datteren af nr. 36. (R. 356). Fra Ditmarsken. D.: 1598. (R. 1247).
39. PAWEL REKERT
1582 g. m. datteren af nr. 36. (R. 417). D.: 1602. (R. 1509).
40. NIS KERSTENS
B.: 1585. (BB nr. 6). D.: 1603. (R. 1607). Hus solgt 1605. (Sch.).
41. PETER SPEGEL
B.: 1586. (BB nr. 17). G.: 1586. (R. 598). 1589 får han skøde på Asmus Petersens hus i S. Marie sogn, hus nr. 11. D.: 1590. (R. 789). Enken g. m. nr. 44.
42. PETER TUXEN
B.: 1588. (BB). D.: 1604. (R. 1623, KR). Fra Hacksted. (RP. III, 13).
43. LÜTKE KLOEN
1589 skænker han et vindue til Marie kirke. (R. 1589). 1596 leverer han beslag til heste og bøsser for 590 rdl. til hertugen af Gottorp. (Regnsk.). 1617 klage over sølv til et bælte han har leveret. (St. Fl. 971. 1).
44. JOHAN HARDER
B.: 1590. (BB nr. 2). 1591 g. m. enken til nr. 41. Arbejde for Christian IV 1594. (Bering Liisberg 144). Kirkeværge 1603. (R. 845 og 1615). Død før 1614. (Sch.).
45. TONIES GOLTSMIDT
1596 gifter en stiftatter sig. (R. 1054).
46. NIS JUVELER
1595 »wart Nis Jweler upgehenget und 10 Dage darna syne Frowe by ehm«. (R. 1122).
47. JÜRGEN DUGGE
G.: 1596. (R. 1170).
48. LAUERENS CHRISTENSEN
Omt. 1597. (RP. III. 286 f.). D.: 1601. (R. 1435).
49. PETER KOCK
Søn af nr. 35. Lærling hos nr. 48 i 4 år. (RP. III. 286 f.).

50. MICHEL ANDERSEN GOLTSMIT
1598 dør hans kone og to børn. (R. 1283). 1599 nyt ægteskab.
(R. 1349). D.: 1611. (KR).
51. ANDREAS KOCK
Søn af nr. 35. Omt. 1603 i anledning af at han vil rejse til Aurich.
(RP. IV. 159 f.).
52. CARSTEN GOLTSMIT
G.: 1603. (R. 1612).
53. MICHELL GROTT
Omt. 1604. (Kr). D.: 1608. (KR). S. Nicolai s.
54. CLAUS PETERSEN
Søn af nr. 38. Omt. som guldsmedesvend 1608. (RP. IV. 351).
55. HEINRICH HARDER
Omt. som guldsmed 1608/09. (KR), men Reinhusen betegner ham
1594 som sværdfejer. (R. 1034).
56. HANS KLOEN
Søn af nr. 43. Omt. 1609, da han som guldsmedelærling vil rejse
til Danzig. (RP. IV. 388 f.).
57. DIDERICH KAPMAN
Omt. 1609 som guldsmedesvend fra Bielefeld. (Kr) og 1633 (KR).
58. PETER DOER
Omt. 1610. (Kr).
59. CONSTANTIUS HACKE
Omt. 1610 som guldsmedesvend fra Danzig (Kr) og 1611 fra
København (BB).
60. NICOLAUS HACKEMAN
Omt. 1611. (Kr, nr. 22).
61. PETER BUROS
1615 erhverver han hus nr. 44 i S. Marie s. (Sch) og er omt. i
samme kilde 1633 og 35. Formentlig far til nr. 66.
Arbejder:
Kalk 1618. Ullerup/Sø. (Arkivalisk dokumenteret). DK 2254. Fig. 3.
62. ANDREAS PETERSEN
1622 husejer i S. Nicolai s. (Sch). 1624 sælger han to diamant-
ringe på Glücksborg til hertugen for 110 rdl. (Regnsk. 76. 423).
1625 proces mod perlestikkeren Heinrich Wesselink. Omt. 1633
og 1638 (Sch). Hans hus nævnt i skatteregnsk. endnu 1650.

63. JÜRGEN LEMBECK
Omt. 1624/25. (Kr, nr. 1). 1633 skøde på hus nr. 419 i S. Marie s. (Sch). Konen dør 1659. Omt. i Kbh. 1655. (Bøje 2. 44). Død før 1672. (Sch).
Arbejder:
Kalk 1648. Jörl/Fl. KLF 222.
M.: L (i oval)
64. REIMER PHILIP
B.: 30. 1. 1626. Omt. 1624/25. (Kr. nr. 2).
65. PAUL KULL
Omt. 1636/37. Fra Rendsborg. (Kr.).
66. HANS BUROS
Søn af nr. 61? Omt. i skatteregnsk. 1650 ff. (St. Fl. 210). Indehaver af hus nr. 44 i S. Marie s., men øjensynlig boende i S. Nicolai s. Far til Jørgen B., der får borgerskab i København 11. 6. 1675 og bliver dronningens guldsmed (Bøje 2. 47), til Hans II, der 1669 søger til Danzig (Geburtsbrief 23. marts 1669) og til Evert, der 1671 omt. som Goldarbeiter i København (St. Fl., C. XIX 1. 18). Formentlig død 1661.
Arbejder:
Låg til snedkerlavets drikkehorn 1656. Museum für Kunst und Gewerbe, Hamburg, 1898/104. (KSF 340).
67. EVERT BUROS
Søn af nr. 66. 1647 overtager han hus nr. 44 i S. Marie. Omt. i skatteregnskaberne 1650 f. (In der Heiligen Geist Gange). D.: 1690 (KR).
Arbejder:
Alterkande 1646. Tønder k. (DK 957). Fig. 4.
Alterkande 1649. Klostret Fl. FM 1923/2. (KSF 267).
Bager-velkomst 1673. FM 6512. (KSF 330). Fig. 12.
M.:
68. HEINRICH MATTHIESSEN
B.: 31. 1642. (o. 1620-1713). Fra Als. 1664 indehaver af hus nr. 409 i S. Nicolai s. (Holm 68). 1707 købes det af svigersønnen Hinrich Block.
Arbejder:
Kalk + disk 1665. Sottrup/Sø. (DK 2236). Fig. 5.
Sygekalk 1669. Ockholm/Hus. (KKH 186).
Sygekalk + disk 1672. Hürup/Fl. (KLF 201).
Kalk + disk 1674. (Ibid).
Disk 1675. Wallsbüll/Fl. (KLF 363).
Kalk + disk 1682. Nordhackstedt/Fl. (KLF 258).
Kalk + disk 1686. Bjolderup/Å. (DK 1837).

Kalk + disk 1693. Sörup/Fl. (KLF 320).
 Kalk + disk 1695. Holbøl/Sø. (DK 2018).
 Kalkfod. u. å. S. Johs./Fl. (KSF 226).
 8 skjolde på Fl. bagervelkomst 1661-91. FM 6512. (KSF 330).
 Bæger i rebslagerlavet u. å. FM 8533. (KSF 335).

M.:

69. HANS MELCHERTSEN

B.: 21. 1. 1661. Fra Rendsborg. 1675 erhverver han hus nr. 116 i S. Johs. s. (Sch). Omt. 1677/78. (BB, Kr).

70. CONRAD PÜLTZER

B.: 13. 2. 1671. Ansøgning 1670, hvoraf fremgår at han er guldsmedesøn. (St. Fl. 971. 1).

71. MELCHIOR SCHWEDER

B.: 1677. (KGP 8. 103). Henstand med gebyret, »da seine Mittel gering und die Zeiten beschwerlich sind«.

Arbejder:

Kongeskjold for S. Nicolai skyttegilde. u. å. (KSF 342).

M.: **MS (+ 22)**

72. DETLEF BUROS

1681 erhverver han hus nr. 403/04 i S. Marie s. (Sch). 1692 — omtalt som Goldarbeiter — sælger han samme hus.

Arbejder:

Alterkande 1655. Gelting/Fl. (KLF 132 f.).

M.:

73. CHRISTOPH von BAHREN

B.: 14. 2. 1687. Antagelig identisk med Christopher v. Barm, Sdb.

Arbejder:

Lågkrus. Fig. 19.

M.: **CB (i ring)**

74. HINRICH BLOCK

B.: 14. 2. 1687. (o. 1654-1733). Fra Frederiksstad. (KGP 25). Svigersøn til nr. 68. Fra 1688 boende Holm 68 (H. Matthiessens ejendom). 1714 sælger han huset til svigersønnen, nr. 80.

Arbejder:

Oblatæske 1700. Asbøl/Å. (DK 1912). Fig. 6.

Oblatæske 1700. Gråsten/Å. (DK 1926).

Oblatæske 1704. Munkbrarup/Fl. (KLF 242).

Kalk + disk 1704. Nybøl/Sø. (DK 2274).

Kalk + oblatæske + alterkande 1708. Nordborg/Sø. (DK 2184).
Fig. 7-8.

Kalk 1709. S. Marie/Fl. (KSF 124).

Oblatæske. Klostret/Fl. 1716. (KSF 267).

Oblatæske. u. å. S. Johs./Fl. (KSF 226).

Oblatæske. u. å. Boren/Sl. (KLS 162).

3 skjolde på bager-velkomst 1691 f. FM 6512. (KSF 332).

Bæger i S. Nicolai skyttegilde 1723. (KSF 343).

Lågkrus i skipperlavet. o. 1700. FM 6386. (KSF 348).

M.:

75. JOHAN JESSEN

B.: 10. 2. 1696. (-1717). Fra Siverstedt. Omt. 1695/96. (BB, Kr).

G.: 1696. 1704 erhverver han hus i Holm. Yderligere nævnt 1711 og 1714.

Arbejder:

Kalk 1700 + oblatæske 1707. Steinberg/Fl. (KLF 344).

Sygekalk + disk 1711. Adelby/Fl. (KLF 94).

Kalk + disk 1711. S. Nicolai/Fl. (KSF 186).

Kalkfod u. å. S. Johs./Fl. (KSF 226).

Skræddersvendenes velkomst 1699. LM 1929/42. (KSF 337).

Fig. 13.

Skjold på bagervelkomst 1702. FM 6512. (KSF 332).

M.:

76. JOHANN STEEN

D.: 1723. S. Marie. (KR).

77. CHRISTIAN LÜBECKER

B.: 20. 2. 1702. (1661-1739). S. Nicolai. (Skatteregnsk.). Borger i Kbh. 23. 11. 1712. (Bøje 2. 62).

Arbejder:

Oblatæske 1707. Wanderup/Fl. (KLF 368).

M.:

78. DAVID STEEN

B.: 5. 3. 1703. (o. 1680-1726). Erhverver ejendommen nr. 11 i S. Marie sogn 1712. Muligvis søn af nr. 76.

Arbejder:

4 skjolde på bagervelkomst 1707/15. FM 6512. (KSF 332).

M.:

79. SEVERIN LORENZEN (I)

B.: 6. 2. 1708. (o. 1680-1740). Fra Haderslev-egnen. (KGP 11. 142). Erhverver 1708 hus nr. 114 i Ramsherred i S. Marie s. (Sch). Enken fortsætter virksomheden.

Arbejder:

Smedesvendenes velkomst 1726. LM 1929/41. (KSF 337). Fig. 14. Skjold på samme. Ibid. 1731. Oblatæske 1733. Gross Solt/Fl. (KLF 327). Skipperselskabets ølkande 1709. FM. (KFS 346 f.).

M.:

80. HINRICH JACOBSEN (I)

B.: 11. 2. 1715. (1691-1769). S. Nicolai. Fra Angel. (KGP 16. 678). Erhverver 1714 svigerfaderen, Hinrich Blocks ejendom, hus nr. 409 i S. Marie. (Sch).

Arbejder:

Sygekalk 1735. Sottrup/Sø. (DK 2237). Sygesæt 1735 (+). Ullerup/Sø. (DK 2254). Sygesæt 1739 (+). Broager/Sø. (DK 2314). Sygesæt 1743 (+). Nybøl/Sø. (DK 2275). Oblatæske. u. å. Adelby/Fl. (KLF 94). Skjold på bagervelkomst 1737. FM 6512. (KSF 333). Snedkersvendenes muskat-rivejern. 1745. FM 6160. (KSF 341). Fig. 22. Bæger. 1740. FM 15482. Spiseske rottehal. 1728. FM (OB 228).

M.:

81. JÜRGEN MATZEN

B.: 13. 2. 1719. (o. 1695-o. 1753). S. Nicolai. G. m. enken til nr. 75. Sælger sin ejendom 1753. (Sch).

Arbejder:

2 kalke + 1 disk 1747. Broager/Sø. (DK 2312). 2 alterbordsskjalde 1752 (+) Ibid. (DK 2308). Sygesæt u. å. Deezbüll/ST. (KKS 78). Velkomst i S. Nicolai skyttegilde 1721. FM. (KSF 343). Fig. 17. Velkomst i S. Johs. skyttegilde 1721. FM. (KSF 341 f.). Fig. 16. Skjold på bagernes velkomst 1714. FM 6512. (KSF 332). Rebslagernes drikkebæger 1725. FM 6512. (KSF 335). Skjold på hattemager-velkomst i Kbh. 1752. NM 3.

M.:

82. PETER FRANTZEN

B.: 5. 2. 1725. (Sch og Kr). S. Nicolai. Omt. 1740. (Sch).

83. JOHANN NICOLAI STEEN
 B.: o. 1725. (1704-68). Søn af nr. 78. Køber faderens hus 1745.
 Enken omtalt i Fo. 1769. Hun sælger huset 1768. (Sch).
Arbejder:
 Oblatæske 1760. Westerland/ST. (KKS 390).
 Sukkerbøsse. FM 6403.
 2 bægre 1757. S. Johs. skyttegilde. FM 3897. (KSF 344).
 M.:
84. MARCUS von BARM
 B.: 12. 2. 1731. Søn af guldsmed Jacob v. Barm i Tarup. (1706-84). (KGP 12. 216).
85. HANS CHRISTIAN BILLHARD
 B.: 6. 2. 1736. (-1739). Fra Åbenrå. (KGP 14. 148). S. Nicolai s.
Arbejder:
 Skjold på slagternes velkomst 1723. FM 5591. (KSF 335).
 M.:
86. CHRISTIAN PETERSEN
 B.: 6. 2. 1736. Fra Fredericia. (KGP 14. 2).
87. JOHANN CHRISTIAN ULICH
 B.: 18. 2. 1737. (-1750). Kaldet Goldarbejder.
Arbejder:
 Kalk + disk. u. å. Sterup/Fl. (KLF 355).
 M.: **ICU** (i rektangel)
88. IVER RUDOLF von BARM
 Omt. 1737/38. (Kr). Identisk med Haderslev-guldsmeden. (Bøje 2. 183).
89. HINRICH WILHELMSSEN
 B.: 10. 2. 1739-1740. S. Marie.
90. LORENZ JACOBSEN
 B.: 22. 2. 1740. (1710-93). S. Marie. Hans ejendom i Ramsherred
 overtages 1758 af nr. 100. (Sch). Siden mester i Gråsten.
91. PAUL BENDIXSEN
 B.: 20. 2. 1741. G.: Bredsted 1739. Jvf. St. 94.
92. HANS HERMANSEN HOLM
 B.: 22. 2. 1745. Fra Nakskov. (KGP 16. 678). Formentlig søn af
 Herman Corditzen Holm. (Bøje 2. 220).

93. BEREND SCHULTZ
B.: 6. 2. 1747. Skatterestant 1750.
94. PAUL BUCHHOLTZ
B.: o. 1740. (1711-67). Efter en gl. kunsthåndværkerfamilie i Fl. Erhverver ejendom i S. Nicolai 1748. Sælger igen 1763 og dør som en fattig mand.
Arbejder:
Bødkersvendenes velkomst 1742. FM 20436. Fig. 15.
M.: **PBH** (i rektangel)
95. ANDREAS HINTZ
B.: 14. 2. 1752. Kaldet Goldjubilierer. Hus nr. 626. Fo. 1769.
Arbejder:
Svajknækket kaffekande 1769. FM 9833.
M.: **AH** (i kvadrat)
96. SEVERIN LORENTZEN (II)
B.: 22. 2. 1754. (1719-88). Søn af guldsmed Jürgen Lorentzen, Tønder. G. m. datter af nr. 79. Fo. 1769. S. Marie. 2 svende. Sælger sit hus 1782. (Sch).
Arbejder:
Bæger i S. Nicolai skyttegilde 1769. FM 3894. (KSF 343). Fig. 21.
97. PETER STEEN (I)
B.: o. 1755. Søn af nr. 83? (d. 1759). Får 1755 skøde på hus nr. 46 i S. Marie s. (Sch).
Arbejder:
Drikkebæger i bagerlavet 1760. FM 6614. (KSF 333). Fig. 20.
M.:
98. JACOB JACOBSEN
B.: o. 1755. (1721-96). Søn af nr. 80. Erhverver ejendom i S. Johs. 1755, og han sælger den 1776. (Sch). Fo. 1769.
Arbejder:
Kalk 1773. Nordhackstedt/Fl. (KLF 259).
Kalk + disk 1775. Struxdorf/Schl. (KLS 479).
Bæger i S. Johs. skyttegilde 1758. FM 3894. (KSF 344).
Skjold på bagervelkomst 1784. FM 6512. (KSF 333).
Skjold på S. Nicolai skyttegildes velkomst 1786. FM 3894. (KSF 342).
Skjold på slagtervelkomst 1785. FM 5591. (KSF 336).
Spiseske, rokokko. FM 20662.
M.:

99. JOHAN RIEBER
 B.: 28. 2. 1757. (1726-75). Fra Vordingborg. Husejer 1758 i S. Nicolai s.
Arbejder:
 Bæger. Inscr.: Ellen Lorenzen Lauterup. FM 3392.
M.: JR (ligatur i ring)
100. BARTHOLD BARTHELSEN
 B.: o. 1758. (1726-78). Fra Haderslev? Overtager 1758 Lorenz Jacobsens ejendom i Ramsherred, hus nr. 138. (Nørregade 79). (Sch). Går fallit 1768. (Sch). Fo. 1769.
101. ANDREAS IVERSEN
 B.: 16. 2. 1761. (1729-95). Hus nr. 46 i S. Marie s. (Storegade 77).
Arbejder:
 Kalk 1783. Esgrus/FI. (KLF 121).
 Hovedvandsæg. Vase. LM 1935/927. Fig. 23.
 Hovedvandsæg. Vase. LM 1935/2015.
 Spiseske med flusser. LM 1915/11.
 Hovedvandsæg. Fisk. LM 1934/25.
 Hovedvandsæg. Fisk. 1793. FM 8446.
 2 kaffeskeer. 1792. FM 11392.
 6 rokoko teskeer. FM 14341.
 Skjold på slagterlavets velkomst. 785. FM 5591.
**M.: **
102. MARTIN KREBS
 B.: o. 1761. (1737-75). Erhverver 1761 hus nr. 351 i Kompagnigade. Fo. 1769.
103. FRIEDRICH CHRISTIAN RICHTER
 B.: 4. 3. 1765. (1730-1816). Fra Kolding. S. Marie s. Fo. 1769.
104. NICOLAI JACOBSEN
 B.: o. 1769. (1733-99). Son af nr. 80. 1769 overtager han faderen, Hinrich Jacobsens hus, nr. 505, i Angelbogade. (Sch). Fo. 1769.
105. HANS THUN
 B.: 18. 2. 1771. (1741-1823). G. m. datter af nr. 96. Hus nr. 70 i Mariegade. Fo. 1803.
Arbejder:
 Kalk, disk og oblatæske 1796. Bov/Å. (DK 2034). Fig. 9.
 Hovedvandsæg. Fisk. FM 2217 og 19306.
M.: HT (i rektangel)

106. HINRICH JACOBSEN (II)
B.: o. 1775. (1751-1811). Søn af nr. 98. Hus nr. 726 i Johannesg.
Fo. 1803.

107. FRIEDRICH von BARM
B.: 16. 8. 1777. Søn af Rudolph v. B., Haderslev. G. m. datter af
nr. 88.

Arbejder:

Skafferhammer i S. Johs. skyttegilde 1796. FM 3894. (KSF 344).
Kaffeske o. 1790. FM 113920.

M.:

108. HANS CHRISTIAN BOYSEN
B.: 14. 2. 1778. Fra Løgumkloster. S. Marie s. Hus nr. 351.

Arbejder:

Kalk 1783. Helligåndskirken. (KSF 246).
Skjold på smedesvendenes velkomst 1783. LM 1929/41. (KSF 337)
Skjold på slagterlavets velkomst 1807. FM 5591. (KSF 336).
Tabatiere. FM 9853.
Sukkerskål. 1790. Priv.eje Århus. Inscr.: H. C. Göttig.

M.:

109. PETER STEEN (II)
B.: o. 1785. (1755-1835). Søn af nr. 97. Hus nr. 608 i Storegade.
Fo. 1803.

Arbejder:

Oblatæske 1794. Treia/Schl. (KLS 540).
Skjold på bagervelkomst 1793. FM 6512. (KSF 333).
Skafferhammer i slagterlavet 1809. FM 5591. (KSF 336).
Skjold på slagtervelkomst 1795 og 1800. FM 5591.
1 par skospænder. FM 6434.

M.:

110. JENS JACOBSEN
B.: o. 1787. (1757-1844). Søn af nr. 98. Hus nr. 305 i Storegade.
Fo. 1835 og 1803.

111. HANS THOMAS HAASE
B.: 14. 9. 1788. Søn af Chr. Haase, Haderslev.

Arbejder:

Skipperlavets pokal 1796. Arnis/Schl. (KLS 118).

M.:

112. HANS BALZER
 B.: 3. 3. 1794. (1769-1841). Hus nr. 405 i Storegade. Fo. 1835.
 Deputeret borger.
Arbejder:
 2 kalke + oblatæske 1795. Bramstedt/Seg.
 Kalk u. å. sst.
 Skjold på filt-magerlavets velkomst 1829. LM 1898/225. (KSF 334).
 Drikkebæger i slagterlavet. (KSF 336).
 Bestik sst. 1812. (KSF 337).
 Bæger 1816 i S. Nicolai skyttegilde. FM 3894. (KSF 343). Fig. 21.
 Skjolde på samme velkomst 1813, 1814, 1816. (KSF 342).
 Skjolde på slagtervelkomst 1805, 1810, 1812. FM 5591. (KSF 336).
 Tedåse 1812. FM 6992.
113. CARL FRIEDRICH GEORG WOHLBERG
 B.: 15. 12. 1797. (1768-18). G.: Datter af nr. 101. Hus nr. 46 på
 Storegade. Fo. 1803 og 1835.
Arbejder:
 Drikkebæger i slagterlavet 1829. (KSF 336).
 Skjolde på velkomst i S. Johs. skyttegilde 1812, 1823, 1830, 1836,
 1843. (KSF 343).
 Hovedvandsæg i FM og LM. Fig. 23.
 Teske. FM 12438.
- M.:
114. JASPER BOYSEN KREBS
 B.: 11. 2. 1799. (1770-1808). Søn af nr. 102. Hus nr. 351 i Kom-
 pagnigade. Fo. 1803.
115. PETER HANSEN
 B.: o. 1800. (1775-). Hus nr. 505 i Angelbogade. Fo. 1803.
116. WILHELM CHRISTIAN HANSEN
 B.: 24. 3. 1801. (1773-1829). S. Nicolai s.
Arbejder:
 Disk u. å. Steinberg/Fl. (KLF 345).
 Oblatæske u. å. Sørup/Fl. (KLF 320).
 Hovedvandsæg. Louis XVI. FM 10017. Tønder-type.
- M.:
117. CHRISTIAN LASSEN
 B.: 24. 3. 1801. (1776-). Hus nr. 703 i Johannesgade. Fo. 1803.
Arbejder:
 Rep. af alterkande i S. Johs./Fl. 1806. (KSF 227).
- M.:

118. CHRISTIAN JUNGSTRÖM
Søger forgæves om tilladelse til at etablere sig 1804. (Fl. St. Acta 373). Fo. 1803. S. Marie s. Skibbroen. Hus nr. 377.
119. HANS FEDDERSEN
B.: 20. 2. 1809. (1779-1826). Søn af Chr. F., Tønder. S. Nicolai s.
Arbejder:
Fornyelse af slagtervelkomst 1812. FM 5591. (KSF 335).
2 drikkebægre i slagterlavet 1814. (KSF 336).
2 drikkebægre 1820 og 21. (Sst).
Skjold på S. Johs. skyttegildes velkomst 1821. (KSF 343).
Hovedvandsæg 1812. FM 8425. Tønder-type.
Platmenage fra slagterlavet. FM 5591.
M.:
120. RIEWERT IVERSEN
B.: 20. 2. 1809. (1780-1860). Søn af nr. 101. Hus nr. 11 i Storegade. Fo. 1835.
Arbejder:
Et par lysestager 1808. Helliggejst/Fl. (KSF 246).
Hovedvandsæg 1834. FM 8412.
Hovedvandsæg. FM 5430.
Skjold på S. Johs. skyttegildes velkomst 1852.
121. ANDREAS STUBBÆUS
B.: 3. 3. 1810. S. Marie s. Fmtl. kun svend.
122. JOHANN JOHANNSEN
B.: 24. 2. 1812. S. Nicolai s.
123. JACOB IVERSEN
B.: 20. 2. 1815. (1771-). 1796 g. m. datter af nr. 90. En tid guldsmed i Gråsten. Hus nr. 305 i Storegade. Fo. 1835.
124. H. P. PETERSEN
B.: 20. 2. 1815. S. Nicolai s.
125. ANDREAS FRIDRICH LEHNE
B.: 4. 2. 1816. (1772-). Hus nr. 740 i Johannesgade. Fo. 1835.
Arbejder:
Hovedvandsæg 1816. LM 1924/94. Fig. 23.
M.: **AFL** (i oval)
126. JOHANN HEINRICH FRIEDRICH SCHMIDT
B.: 27. 2. 1818. S. Nicolai s.

127. JOHANN CHRISTIAN LASSEN
 B.: 21. 2. 1820. S. Nicolai s.
Arbejder:
 Hovedvandsæg. FM 8418.
M.: LASSEN (i liggende oval)
128. HANS HINRICH SPRING
 B.: 21. 2. 1820. (1794-). Hus nr. 31 i Storegade. Fo. 1835.
129. PETER WILHELM ROSE
 B.: 27. 2. 1822 i Haderslev (1797-1841), men svend hos Hans Balzer 1835. Fo. 1835.
130. JOHAN FRIEDRICH CARSTENS
 B.: o. 1825. (1799-). Hus nr. 710 i Johs.gade. Fo. 1835.
131. CHRISTIAN BALZER
 B.: 20. 2. 1826. (1797-1883). Søn af nr. 112. S. Nicolai s.
Arbejder:
 Kalk 1833. Sørup/Fl. (KLF 320).
 Drikkebæger i slagterlavet 1831. FM 5591. (KSF 336).
 Salmebogsbeslag 1828. FM 9850.
132. JENS IVERSEN
 B.: 13. 2. 1828. (1801-32). Fra Ålborg.
133. FRIEDRICH JESSEN
 B.: 13. 12. 1828. (1802-). G. m. datter af nr. 119. Hus nr. 632 i Storegade. Fo. 1835.
Arbejder:
 Sygekalk + disk 1835. Enge/ST. (KKS 97).
 Fiskeske. LM 1936/15.
 Hovedvandsæg. FM 5645.
M.: JESSEN
134. CHRISTIAN HEINRICH HANSEN
 B.: 23. 2. 1829. (1800-73). Fra Tønder. Bopæl v. Søndertorv. Fo. 1835.
Arbejder:
 Sygekalk 1842. Ravsted/Tø. (DK 1595).
 Sukkerstrøer 1833. LM 1933/96. Fig. 24.
 Spiseske 1846. LM 1924/36.
 Hovedvandsæg 1845. FM 5647.

135. JÜRGEN WILHELM BADE
 B.: 22. 2. 1830. (1779-). Hus nr. 701 i Johannesgade. Fo. 1835.
 Også i Tønning. St. 757.
136. ANDREAS WOHLBERG
 B.: 21. 2. 1831. (1800-). Søn af nr. 113. Hus nr. 599 på Søndertorv.
 Fo. 1835.
Arbejder:
 Drikkebøger i slagterlavet 1840. (KSF 336).
 Skjold på velkomst i S. Johs. skyttegilde 1842. (KSF 343).
 Flødeske fra Rødemis 1838. LM 1936/43.
137. HANS JACOB BALZER
 B.: 22. 2. 1836. (1805-80). Søn af nr. 112. Svend dær 1835. Fo.
Arbejder:
 Flødeske. LM 1937/160.
138. CHRISTIAN FRIEDRICH WOHLBERG
 B.: 22. 2. 1836. (1808-). Søn af nr. 113. Svend dær 1835. Fo.
139. CARL FRIEDRICH LEOPOLD DAMM
 B.: 20. 2. 1837. (1811-). Bor v. byfængslet 1835. Fo.
Arbejder:
 2 spiseskeer 1839. NM 3798 og 802/1920.
140. JOHAN CHRISTOPHER CHRISTIAN ERICHSEN
 B.: 20. 2. 1837. (1809-). Svend hos Chr. H. Hansen 1835. S. Nicolai. Firma med nr. 156. Fo.
141. HANS NICOLAI JONATHAN LASSEN
 B.: 2. 3. 1840. (1813-98). Søn af nr. 117. Anføres som stiftsøn af
 nr. 130. Læredreng hos Balzer 1835. Fo.
Arbejder:
 Kalk + disk 1847. Westerland/ST. (KKS 390).
 Rep. af oblatæske. Sørup/Fl. (KLF 320).
 Leverede sølvoblattallerken (+) til Ø. Højst/To. 1883. (DK 1578)
- M.
142. HANS P. HANSEN
 B.: 1. 3. 1841. Kaldet »Neusilberarbeiter«. S. Nicolai s.
143. JOHANN CARL HABIG
 B.: 4. 3. 1844. (1816-e. 1884). G. m søster til nr. 150. S. Nicolai s.

144. CHRISTIAN E. FEDDERSEN
B.: 6. 2. 1846. (1821-). Anf. som købmand. S. Marie.
145. NICOLAY BALZER
B.: 10. 2. 1847. (1817-e. 91). Søn af nr. 112. Lærling dær 1835. Fo.
146. CHRISTIAN WILHELM A. FEDDERSEN
B.: 31. 10. 1847. (1819-). S. Johs.
147. ANDREAS RIEWERT IVERSEN
B.: 14. 1. 1847. (1822-). S. Marie s.
Arbejder:
Disk fra 1729, nyforgylt o. 1873. Kappeln/Schl. (KLS 351).
Flødeske med musling. FM 12920.
148. JOHAN HERMAN BEYREIS
B.: 14. 11. 1848. S. Nicolai s.
Arbejder:
Bøger i slagterlavet 1860. (KSF 336).
2 nyrokoko spiseskeer. 1876. FM 19298.
149. CARL PETERSEN REU
B.: 25. 8. 1852. (1812-64). Fra Ulstrup i Angel. Svend hos Wohlberg 1835. Fo.
150. JACOB HEINRICH GERWITZ
B.: 7. 7. 1854. (1819-59). S. Marie s.
151. FERDINAND HEINRICH SAUERMAN
B.: 19. 8. 1854. (1824-). Fra Buxtehude. S. Nicolai s.
152. JOHAN FRIEDRICH ROHLFS
B.: 14. 5. 1856. (1821-). Fra Steinberg. S. Nicolai s.
Arbejder:
Spiseskeer. Nyrokoko. 1872. FM 19300.
M.: ROHLFS (i rektangel)
153. CHRISTIAN MÖRUP
B.: 11. 10. 1856. Fra Randers. S. Nicolai s.
Arbejder:
Spiseskeer.
M.: C. MÖRUP (i rektangel)

154. ANDREAS JACOB LUDWIG BRAUTSCH
 B.: 25. 11. 1859. (1828-). Fra Augustenborg. En periode guldsmed
 i Leck. (St. Fl. Acta 373).
Arbejder:
 Spiseskeer.
M.: BRAUTSCH (i rektangel)
155. ERNST CHRISTIAN HEINRICH BRÜNING
 B.: 10. 10. 1863. (1828-). Fra Sønderborg.
Arbejder:
 Oblatæske 1911. Branderup/Ha. (DK 856).
 Barneske.
M.: Brüning (i rektangel) EB
156. CARL NICOLAI MÜLLER
 B.: 21. 9. 1865. (1841-). Fra Tønder. S. Nicolai.
Arbejder:
 Spiseske. Nyrokoko. 1872. FM 19299.
M.: C. MÜLLER (i rektangel)
157. JACOB ERICHSEN
 B.: 15. 11. 1865. (1838-98). Fra Højer. S. Nicolai.
158. PETER CHRISTIAN FRIEDRICH BRADTBERG
 B.: 6. 3. 1866. (1836-). S. Marie s.
Arbejder:
 Dobbelttriflet ske 1870. FM 19301.
M.: BRADTBERG (i rektangel)
159. ASMUS CHRISTIAN PETERSEN
 B.: 6. 4. 1866. (1833-). Fra Brunsbüllund. Guldsmedesvend.
160. HANS HEINRICH THOMSEN
 B.: 15. 5. 1866. (1831-). S. Nicolai s.
Arbejder:
 Spiseskeer.
M.: Thomsen (i rektangel)
161. HEINRICH MARQUARD ALFRED GROERSEN
 B.: 18. 5. 1868. (1831-).
162. CHRISTIAN NICOLAI BALZER
 B.: o. 1875. (1850-1925). Søn af nr. 145. Apenraderstr. 8.
163. ADOLPH JOHANNES LUDWIG BEYREIS
 (1853-83). Søn af nr. 148.

EFTERSKRIFT

Uden støtte fra museumsdirektør, dr. *Ellen Redlefsen*, Flensborg, og arkivleder, dr. *Otto Schütt*, Flensborg, havde det været umuligt at tilvejebringe det meget nye materiale denne afhandling rummer. Foruden en ærbødig tak til dem må jeg fremhæve den betydningsfulde hjælp fra redaktør, mag. art., fru *Vibeke Michelsen*, DANMARKS KIRKER, Landeskonservator, dr. *H. Beseler*, Landesamt für Denkmalpflege, dr. *G. Spies* fra Schleswig-Holsteinisches Landesmuseum og kirkeinspektør *Rübenach*, S. Marie-kirkens kontor i Flensborg. Alle gjorde hvad de kunne for at gøre den stillede opgave så let at løse som nu engang muligt.

S. S.

Alfabetisk fortegnelse til Flensborgs guldsmede 1400-1900

(Fornavnes initialer først)

Alberd Goltsmede 9.	E. Buros 67.
Anders Goltsmyt 6.	H. Buros 66.
Bernt Goltsmyt 32.	P. Buros 61.
Bertel Gholtsmyt 18.	J. F. Carstens 130.
Carsten Goltsmit 52.	L. Christensen 48.
Corth Goltsmith 25.	C. F. L. Dam 139.
Enghelke Goltsmyd 7.	P. Doer 58.
Godeke Goltsmyt 21.	J. Dugge 47.
Hans Goltsmyt 17.	C. Eckleff 23.
Henrik Gulsmith 1.	H. Eckleff 27.
Herman Goltsmith 16.	J. Erichsen 157.
Heysze Goltsmyt 5.	J. C. C. Erichsen 140.
Jacob Golsmith 26.	C. E. Feddersen 144.
Kasten Goltsmyt 24.	C. W. A. Feddersen 146.
Kersten Goltsmit 11.	H. Feddersen 119.
Köpike Goltsmyd 13.	P. Frantzen 82.
Lauerens Goltsmydt 28.	J. G. Gerwitz 150.
Ludeke Goltsmyt 4.	H. M. A. Groersen 161.
Namen Gholtsmyt 8.	M. Grott 53.
Peter Goldsmid 15.	H. T. Haase 111.
Thomas Goltsmith 29.	J. C. Habig 143.
Thomys Goltsmyt 12.	C. Hacke 59.
Tomies Goltsmid 45.	H. Hacke 34.
Tonnyes Goltsmydt 22.	N. Hackeman 60.
Tycke Golssmyt 14.	C. H. Hansen 134.
M. Andersen 50.	H. P. Hansen 142.
Marten Aurifaber 2.	P. Hansen 115.
Strangy Aurifaber 3.	W. C. Hansen 116.
J. W. Bade 135.	H. Harder 55.
C. v. Bahren (Barm) 73.	J. Harder 44.
C. Balzer 131.	D. Harmens 37.
C. N. Balzer 162.	A. Hintz 95.
H. Balzer 112.	H. H. Holm 92.
H. J. Balzer 137.	A. Iversen 101.
N. Balzer 145.	A. R. Iversen 147.
I. R. v. Barm 88.	J. Iversen 123.
F. v. Barm 107.	J. Iversen 132.
M. v. Barm 84.	R. Iversen 120.
B. Barthelsen 100.	H. Jacobsen 80.
P. Bendixsen 91.	H. Jacobsen 106.
A. J. L. Beyreis 163.	J. Jacobsen 98.
J. H. Beyreis 148.	J. Jacobsen 110.
H. C. Billhard 85.	L. Jacobsen 90.
H. Block 74.	N. Jacobsen 104.
L. Boisen 33.	F. Jessen 133.
H. Bose 10.	J. Jessen 75.
H. C. Boysen 108.	J. Johannsen 122.
P. C. F. Bradtberg 158.	C. Jungström 118.
A. J. L. Brautsch 154.	D. Kapman 57.
E. C. H. Brüning 155.	
P. Buchholtz 94.	
D. Buros 72.	

- N. Kerstens 40.
 H. Kloen 56.
 L. Kloen 43.
 A. Kock 51.
 P. Kock 49.
 H. Kock 35.
 J. B. Krebs 114.
 M. Krebs 102.
 P. Kull 65.
 C. Lassen 117.
 H. N. J. Lassen 141.
 J. C. Lassen 127.
 A. F. Lehne 125.
 J. Lembeck 63.
 S. Lorentzen 79.
 S. Lorentzen 96.
 C. Lübecker 77.
 A. Maler 30.
 H. Marke 20.
 H. Matthiessen 68.
 J. Matzen 81.
 H. Melchertsen 69.
 H. Moreken 19.
 C. Mörup 153.
 C. N. Müller 156.
 A. Petersen 62.
 A. C. Petersen 159.
 C. Petersen 149.
 C. Petersen 54.
 C. Petersen 86.
 H. Petersen 38.
 H. P. Petersen 124.
 A. Petersson 31.
 R. Philip 64.
 C. Pültzer 70.
 P. Rekert 39.
 F. C. Richter 103.
 J. Rieber 99.
 J. F. Rohlfs 152.
 P. W. Rose 129.
 F. H. Sauer mann 151.
 J. H. F. Schmidt 126.
 B. Schulz 93.
 M. Schweder 71.
 P. Spiegel 41.
 H. H. Spring 128.
 D. Steen 78.
 J. Steen 76.
 J. N. Steen 83.
 P. Steen 97.
 P. Steen 109.
 A. Stubbæus 121.
 H. H. Thomsen 160.
 H. Thun 105.
 P. Tuxen 42.
 J. C. Ulich 87.
 B. Wegener 36.
 H. Wilhelmsen 89.
 A. Wohlberg 136.
 C. F. G. Wohlberg 113.
 C. F. Wohlberg 138.

Thomas Clausen i ny belysning

Af *H. F. Petersen, Satrup.*

Søndag den 23. april 1724 døde i Hamborg — uventet og kun 46½ år gammel — Sønderjyllands generalsuperintendent Thomas Clausen. Aftenen forinden var han ankommet dertil fra sin bopæl i Rendsborg på vej til et kursted for at søge helbredelse for en alvorlig mavelidelse, som havde plaget ham i adskillige år.

Selvom det af den daværende kirkes ledende mænd kunne føles, at hans død var til stor skade for kirken,¹ og pastor Hinrich Braker kort efter påtænkte at skrive hans biografi — hvad han lige så lidt som andre fik gjort —, kan det ikke skjules, at Clausen af eftertiden har fået noget nær det sorteste eftermæle, en mand kan få.

Det sædvanlige billede, der tegnes af ham, er af en skrædder-søn, som ved smiger og, trodsende enhver moral, ved at medvirke ved forbindelsen mellem Frederik 4. og Anna Sophie Reventlow, til belønning bliver hofpræst, dr. theol., skønt ulærd, og general-superintendent. Den eneste, som har forsøgt en ædruelig og positiv vurdering af ham, er historikeren Johanne Skovgaard.²

Når jeg her vover at stille Thomas Clausen i ny belysning, er det ingenlunde, fordi jeg ved alt om ham, og langt mindre fordi jeg vil male et glansbillede af ham, men fordi jeg kan fremlægge to nye og utrykte kilder: dels hans selvbiografi indtil hans 29. år og dels hans breve til vennen Joh. Christoph Wolf, hvoriblandt hans to beretninger om kongens vielse i 1721.³

Selvbiografien⁴ er det Curriculum vitae, som Clausen 9. april 1706 indsendte til patronerne for Flensborg latinskole i anledning af sin ansættelse der. Den er affattet på latin og giver i velvalgte vendinger en både udførlig og malende skildring af hans barndom og ungdom, og vi får her fra første hånd ting at vide, som savnes i de biografiske leksika.

Til indledning fremhæves, at Clausen ikke tillagde store navne, tomme titler og halvt blegede familie billeder nogen betydning, idet han fandt det „tarveligt ikke at kunne rose sig af andet end forfædres navne og fortjenester.“

Sine egne forældre omtaler han derfor på følgende bramfri måde: „Min far var Thomas Clausen, en meget agtværdig mand i denne by, som kun udmærkede sig ved sin hæderlighed, men også tilstrækkeligt, og min mor var Cæcilie Nissen, herværende hæderlige borger Peter Nissens uberygtede og gudfrygtige datter.“ Og han tilføjer, at han selv var født mikkelsdag den 29. sept. 1677 i Flensborg.

Fra kirkebøgerne kan jeg tilføje, at faderen var skrædder og første gang (1663) blev viet i Nikolaj kirke til Stincke, datter af skrædderlaugets oldermænd, Jacob Jürgensen. Af dette ægteskab fremgik de to sønner Peter (døbt 1663) og Jacob (døbt 1666).

Hustruen døde i marts 1675, og 5. sept. samme år trolovede han sig i Mariekirke med førnævnte jomfru Cæcilie (Sillie) Nissen. Vielsen fandt sted onsdag den 6. okt. i Nikolaj.

Thomas Clausen voksede altså op i et håndværkerhjem og har måske af og til senere måttet døje spot derfor. Men ligesom han kom andre håndværkersønner (f. eks. Melanchton, Schrader, Conradi og Struensee) ikke blot højt op på samfundsstigen, men fik kirkehistorisk betydning.

Thomas blev faderløs, da han kun var tre år gammel, og mistede moderen ni år efter. Han fremhæver sin taknemlighed over den opdragelse og første undervisning, moderen havde givet ham og hans to halvbrødre.

1689 stod han da, kun 12 år gammel, som forældreløs i verden. Også hans bedsteforældre var døde: 1683 begravedes oldermænd Jacob Jürgensen med laugsfane og Mariekirkens store klokke, og to år senere døde enken.

Clausen indrømmer, at hans barndom i ydre henseende blev trang, men tilføjer, at Gud ikke slap ham. Han kom i latinskolen med fremragende lærere, blandt hvilke Jacob Hansen særlig tog sig af ham. Også Braker mindes han med taknemlighed; desuden havde han indtil 18 års-alderen en faderlig ven i præsten Stephan Jebsen, der underviste ham privat i biblen og historien.

Så kom det tidspunkt, da han måtte tage afsked med sin hjem-

by. Atten år gammel gik han i Flensborg havn om bord i et skib, som førte ham over Østersøen først til Pillau og så til Danzig, hvor han opholdt sig i halvtredie år. Her på det videnom bekendte gymnasium tilegnede han sig ikke blot solide kundskaber, men også et kirkesyn, som han fastholdt livet igennem, nemlig det ortodoks-lutherske — med afvisning af enhver form for pietisme.

Varig betydning i så henseende fik den berømte professor og præst Samuel Schelwig, som først havde stået i forbindelse med Spener, men som netop på den tid udsendte en række voldsomme stridsskrifter imod det sekteriske pietisteri og afviste pietisternes krav om reformer indenfor kirken som ubegrundede og fanatiske.

1692 havde Schelwig tilegnet Christian 5. en bog, hvori han opfordrede ham til at begynde en kristelig mission i de danske besiddelser udenfor riget, og tre år senere udgav han en håndbog, som den pietistiske professor Joachim Lange betegnede som en vej til helvede. Clausen førtes således allerede dengang ind i brydningen „hällisch“ (pietismen) og „höllisch“ (ortodoksien). Efter en eksamen var han af Schelwig blevet optaget i studenternes tal: „hvis ikke en så stor læremester værdig, så dog, som jeg håber, ikke ligefrem en uværdig discipel«, skriver han i selvbiografien.

Også i Danzig, især i begyndelsen, havde han fattige kår, men han gik ikke under i sin fattigdom, medens han færdedes ensomt i den store by. Han kunne rejse videre med tak og Gregor den Stores ord i sit hjerte: „Viden er intet, hvis det ikke gavner fromheden, og meget unyttig er den fromhed, som mangler smag for viden“.

Han selv skriver, at han forlod Danzig i 1697, men allerede 26. juni 1696 indskreves han ved universitetet i Königsberg,⁵ hvor han tog magistergraden. Pesarovius og Weyher, der stod udenfor de theologiske stridigheder, var de mænd, som betød mest for ham i bedømmelsen af den lutherske kirke, men også filosofen Hognovius og historikeren Hartmann værdsatte han.

Ved slutningen af året i 1699 blev han af krigsforholdene tvunget til at vende tilbage til Flensborg, hvor han så i halvandet år prædikede fra tid til anden. Han var 1701 på valg som femtelærer ved latinskolen, og generalsuperintendent Josua Schwartz

ønskede ham udnævnt på grund af hans dygtighed, og fordi stemmerne stod lige.⁶

Imidlertid fik han ikke stillingen og rejste nu med anbefalingsbreve fra præsterne Holst og Oksen til København og kom i nærmere forbindelse med sit bysbarn hofpræst Christian Müller, der lige var blevet dr. theol. ved kgl. udnævnelse.

Efter hjemkomsten fik han plads som informator for pagerne på Lyksborg slot og underviste også prinserne en del af den tid — henved 5 år — han opholdt sig ved dette hof.

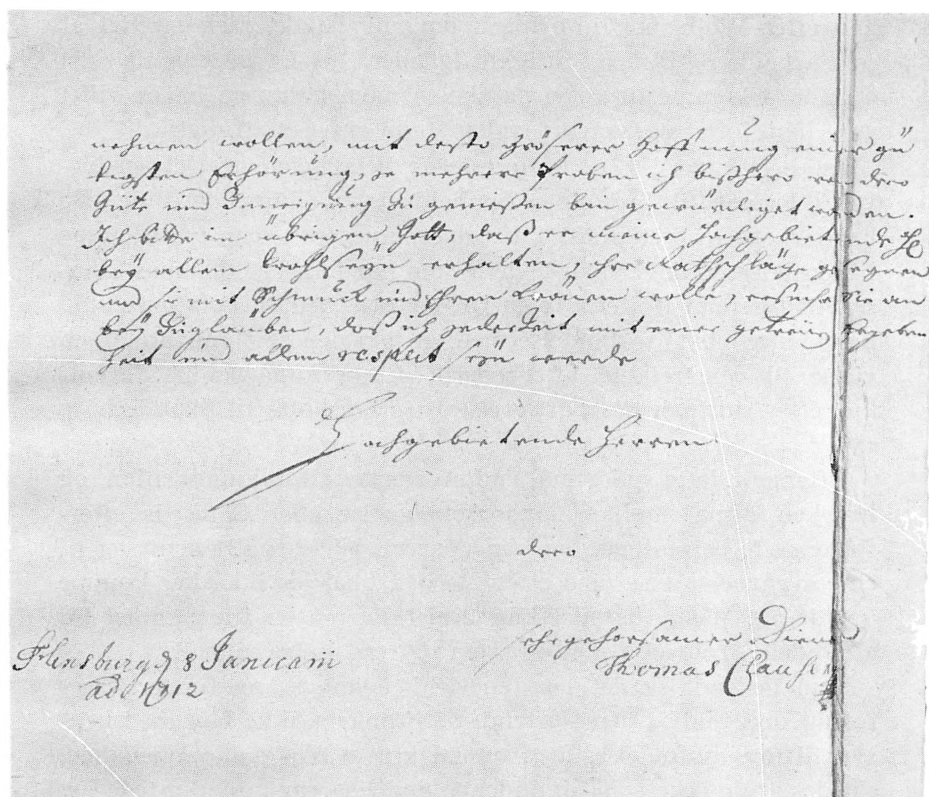
Således stod sagerne, da han uventet af Flensborgs bystyre kaldtes til kvartus ved latinskolen. I et brev af 26. marts 1706 meddeltes det ham, at man ønskede ham til at overtage den stilling, da hans person og gode studier fremfor nogen andens var blevne dem varmt anbefalet og også delvis er bekendt. »Derfor har vi i Guds navn valgt Dem med stemmeflertal«. Man tvivlede ikke om, at han heri ville se Guds nådige vilje, og anmodede ham om at lade sig eksaminere 9. april, for at kaldsbrevet kunne blive udstedt. Det var jo i den anledning, han indsendte sin selvbiografi til patronatet.

Tilstanden ved Flensborg latinskole var under Clausens 6-årige tjeneste ikke den allerbedste. I 1701 havde dens rektor Johannes Møller indsendt et reformforslag⁷ med 24 punkter og især påvist skadeligheden ved, at skolens lærere også påtog sig at undervise privatister. Herved, mente han, forringedes det i forvejen dårlige elevtal og selve skolearbejdet.

Også Clausen havde en del sådanne privatister, bl. a. afd. oberst Roepstorfs tre sønner efter overhofmester von Holstens ønske⁸. Bystyret gav ham tilladelse dertil. 1709, da kong Frederik 4. passerede Flensborg på tilbagerejsen fra Italien, overrakte Clausen, der nu var gift med den flensborgske skipperdatter Mette Ulrikke Selmer, ham et hyldestdigt, som blev trykt s.å. i folio med overskriften „Erstlinge der unterthänigsten Pflicht“.⁹

Tre år senere udnævntes han til konrektor, men da han ligesom de andre gifte lærere måtte leje sig ind ude i byen, indsendte han en ansøgning om at måtte bo på skolen, eftersom han ikke med sin ringe indtægt kunne betale den høje leje og ernære en husstand på 8 personer.¹⁰

Tilladelsen blev givet, også for de andre læreres vedkommende,

Brudstykke af et brev fra Thomas Clausen. (Flensborg Byarkiv)

mod at de skulle forpligte sig til hverken at vaske tøj, brygge øl, hugge brænde, banke, stampe o.l., hvorved hvelvingen kunne lide skade, men udføre slige arbejder i sidebygningen.

I mellemtiden havde Clausen, som egentlig havde tænkt sig „sin levetid med skolearbejde at tilbringe“,¹¹ været på præstevalg, dels i Flensborg ved Johanneskirken¹² og dels i Ulkebøl¹³ på Als, dog forgæves. Braker skrev (29. maj til Wolf) ved tanken om at miste Clausen: „Skolen vil med tiden, dersom nuværende konrektor kommer bort, få et tarveligt udseende.“

Clausen har (12. marts 1713 til Wolf) udtalt sig mindre tilfreds med forholdene ved skolen: han priste Guds godhed, fordi hans nådige hånd havde ført ham ud af de ægyptiske teglhytter, hvor

han efter Wolfs bortrejse ingen omgang havde, men rigeligt af surt arbejde og alskens fortrædeligheder. Vel havde han til sidst opnået at komme til at bo på skolen, men kantoren havde villet gøre ham loftet og kvartus endog studieværelset stridigt.

Imidlertid var i 1712 hofpræsterne Wildhagen og Ocksen blevet udnævnt til biskopper henholdsvis i Viborg og Ribe. De havde begge været præst i hertugdømmerne, sidstnævnte endog i Flensborg, så det er måske dem, som har foreslået Thomas Clausen til førstnævntes efterfølger. Efter den gængse opfattelse stod hans ansættelse i forbindelse med, at han den 26. juni foretog en vielse til venstrehånd af Frederik 4. og Anna Sophie Reventlow efter sidstnævntes bortførelse fra Clausholm til Skanderborg slot.¹⁴

Eftersom dette spørgsmål endnu trænger til dokumentation, og hverken Anna Sophies dagbogsoptegnelse eller Clausens efterfølgende to beretninger om kongeparrets vielse i 1721 hentyder til en foregående vielse med et eneste ord, skal jeg ikke her komme ind derpå. Måske har det kun drejet sig om en fra gammel tid almindelig trolovelse med præsten og fem andre vidner.

Som bekendt så datidens enevældige konger og fyrster deres forbillede i Ludvig den fjortende af Frankrig, ikke blot med hensyn til pragtudfoldelse, men også i kravet om guddommelighed, således at de ikke som almindelige dødelige var underkastede lov og ret. En synlig følge var maitresseforbindelserne i mange lande, f. eks. i Sverige, Preussen, Sachsen og Württemberg.

Danmark dannede desværre ingen undtagelse i så henseende. Dronning Louise var en alvorlig kristen og omgav sig med pietistiske hoffolk; pietister var også kongens søskende og datter.

Kongen selv skildres almindeligvis som et energisk, varmtfølende menneske og var ikke uden kristelig interesse. Han støttede og igangsatte nye kirkelige foretagender som hedningemission, vajsenhuse og landsbyskoler. Men det var, som historikeren Edvard Holm har sagt,¹⁵ flere gange i kongens liv, som om „en dæmøniske magt ved hans sanselighed fik herredømmet over den stærke følelse af sin pligt som konge, der i det hele besjælede ham“. Trods sine mangler var han virkelig afholdt af sine undersåtter og kunne til udlændinges forbløffelse færdes iblandt dem uden livvagt.

*Anna Sophie
Reventlows initialer*

1703 lod han sig vie til den preussiske gesandt Viereggs datter, skønt han var gift, men da dette skridt fordømtes af præsterne, blev Vieregg forbitret på præsterne og hævdede, at der ikke i den hellige skrift fandtes et eneste ord om, at en konge og suveræn fyrste ikke måtte leve i ægteskabeligt venskab med mere end een person, især når han var tvunget dertil af visse årsager.¹⁶ Samme tankegang fremførtes af professor Masius i et skrift om polygamiets forenelighed med kristendommen.¹⁷

Kongen personlig følte sig derimod brødebetyngt over forholdet, især efter at grevinden var død i barselseng, og dette af mange betragtedes som en Guds dom. Han skal have givet en af hofpræsterne hånd på, at det skete ikke skulle gentages.¹⁸ Imidlertid kan loven være ærlig, men holden besværlig, og i 1709 ville han atter gifte sig til venstre hånd, men opgav dog tanken. Senere kom så den glade tid på Koldinghus, hvor han forelskede sig i Anna Sophie.

Et hof danner ofte en aflukket verden, hvor intriger, misundelse, kompetence, sladder, hovmod, sleskhed, farisæisme, hykleri og andre mørke magter kan drive deres spil, og især en hofpræst må da optræde med både klogskab, takt og ærlighed. Det er udenfor al tvivl, at de fire hofpræster ikke gjorde gode miner til slet spil. I prædikener, samtaler og breve talte de også til kongens samvittighed mere end een gang. Han fandt sig deri, skønt han ellers nok kunne frabede sig præsters indblanding i dem uvedkommende sager på prædikestolen, og ved en bestemt lejlighed understregede han et påbud¹⁹ med ordene „uden utidig skrupel, da Vi som højeste landsøvrighed og summus episcopus forlanger det“.

Clausens funktioner ved det danske hof var de sædvanlige

præstelige. Ud derover havde han eksaminationen af landkadetterne. I året 1717 agiterede han med held fra prædikestolen for en højtideligholdelse af 200-årsdagen for Luthers reformation, som pietisterne var imod, da de hævdede nødvendigheden af en ny og bedre reformation, og derfor også bagefter søgte at hindre offentliggørelsen af referater derom. Han holdt selv tre prædikener, som udkom på tryk og f. eks. ved hoffet i Gotha læstes med stor fornøjelse.²⁰ Ud derover gennemgik han i flere år i sine almindelige prædikener om søndagen og onsdagen afsnit af de lutherske bekendelsesskrifter.²¹

Også på anden måde lagde han sit ortodokse sindelag for dagen: da han i 1716 fik underhåndsoplysninger om hedningemissionen, satte han sig til at udarbejde „Upartisk historisk efterretning om den østindiske missions begyndelse og udvikling“ i kritisk belysning.²²

Som nærmeste omgangs- og meningsfælle havde han den sprænglærde Søren Lintrup, som han kalder „en ven uden egen nytte, en mand uden svig og hykleri, men en fortrolig nabo, hvis konversation aldrig er uden opbyggelse og fornøjelse“.²³ Som huslærer for sine ældste børn havde han en student Esmarch fra Flensborg.

En livlig brevveksling med førende tyske kirkemænd som Schelwig i Danzig, hofpræst Cyprian, den lærde hebræer Edzard og præsterne Neumeister og Wolf i Hamborg vedligeholdte han, navnlig efter at han 7. juni 1714 var bleven udnævnt til dr. theol. ved kongeligt diplom,²⁴ uden forudgående disputats, ligesom hofpræsterne Lützens 1704 og Oeksen 1714. Da man i 1736 ville fejre det danske reformationsjubilæum ved udnævnelse af doktorer, og der indenfor det theol. fakultet ikke fandtes en eneste dr., som kunne foretage promotionen, måtte man i en hast give selve Sjællands biskop Worm doktorværdigheden på samme vis.

„Om Gud lader hr. dr. Clausen leve, håber jeg, at pietismen helt skal blive landsforvist fra det kongelige Holsten,« skriver Neumeister 24. 2. 1718 til lutherdommens førstemand Löscher i Dresden²⁵ og udtrykker dermed, at Clausen hørte til ortodoksens klipper i dets nød under den pietistiske stormflod.

Clausen var dog klar over, at tidsstrømningen var imod, og skriver 8. 10. samme år til Cyprian: „Skulle forfølgelsen komme,

*Medaille, der blev præget
i anledning af
dronning Anna Sophies bryllup
og kroning i 1721.*

hvad desværre alt for mange tegn tyder på, så frygter jeg, at den forudsigelse, som Buddeus er fremkommet med under en privat forelæsning, delvis vil opfyldes, nemlig at man så vil komme til at se vore folk falde fra som bladene af træerne i den sene høst.«²⁶

Om han allerede dengang drømte om at blive biskop, vides ikke. Men hans tanker dvælede ved den mulighed, da Lintrup i 1720 blev biskop i Viborg. For da skrev han til Wolf: „At blive biskop i Danmark bryder jeg mig ikke om, dels fordi jeg ikke er så fortrolig med sproget, som det behøves, og dels fordi jeg ikke kender Danske Lov sådan, som det forlanges af en biskop.“

Hvad Neumeister ovenfor håbede, så ud til at kunne blive virkelighed, idet Clausen 1. febr. 1721 af kongen modtog sin skriftlige bestalling som generalsuperintendent for Slesvig og Holsten (kgl. del) samt provst over Rendsborg og Gottorp provstier (det følgende år også over Eidersted). Kongen var så nådig at eftergive ham alle gebyrer desangående til kancelliet (ca. 150 rdl.) og overlade ham selv valget af bopæl enten i Slesvig eller Rendsborg. Eftersom han modtog den oppebårne gage indtil 10. maj,²⁷ forstår man, at han i underskriften til skrivelsen af 15. april til Wittenberg (bilag B) kan betegne sig som både hofpræst, generalsuperintendent og provst.

Inden hans afrejse til Sønderjylland døde dronning Louise den 15. marts, og begravelsen i Roskilde foregik den 2. april. Her-

med ophørte ganske vist et højt ulykkeligt ægteskab, men samtidig sattes et drama ved hoffet i gang, som Thomas Clausen skulle spille en hovedrolle i. Vi har som nævnt bevaret hans egen beretning derom i to skrivelser, dels et originalt brev til Wolf og dels hans koncept til en skrivelse til det theol. fakultet i Wittenberg, ortodoksiens højborg.

Vi får her en autentisk beretning om Frederik 4.s og Anna Sophies vielse og Clausens medvirkning ved samme. Jeg skal derfor først gengive dens indhold og aftrykker som bilag A og B de tyske originalskrivelser.

Clausen beretter i dem, at han den 4. april klokken 5 om eftermiddagen af kongen tilkaldtes (A: til Anna Sophies bolig, hvor kongen befandt sig; B: til kongen). Kongen havde underrettet Clausen om, at han nu efter dronningens død påtænkte at lade sig ærligt og ordentligt vie til Anna Sophie for at berolige sin samvittighed og undgå videre anstød og forargelse og for derved at kunne tilbringe resten af sit liv med en god samvittighed overfor Gud og mennesker.

Kongen havde udtalt, at hvis Gud ikke havde taget dronningen bort fra denne verden, havde han været besluttet på at leve i tugtig afholdenhed — som en broder med sin søster — fra fyrstinden for at skabe ro for samvittigheden og undgå alt, hvad der kunne hindre en kristelig beredelse til en salig ende. B: Clausen oplyser, at kongen siden 1712 havde samlevet med hende i et trykkende forhold og avlet 3 børn med hende. Så længe dronningen levede, havde han, Clausen, bestandig, trods alle særlige forhold, så vel skriftligt som mundtligt sagt „Det er ikke tilladt“, og dette havde ført til, at de, mere end een gang, i årevis havde afholdt sig fra hinanden og tilsidst havde besluttet — dersom dronningen skulle blive ved med at leve — ikke at ses mere end 1—2 gange om året og da kun som broder og søster.

A: Kongen udtalte, at han havde meget vigtige grunde til at skride til dette ægteskabs indgåelse allerede samme eftermiddag, og at han af særlige nådige årsager havde udvalgt Clausen til at forrette den præstelige vielse og velsignelse, hvilket han dermed ville allernådigst befale ham som højeste biskop i landet.

Clausen havde svaret kongen, at han i dronningens levetid både mundtligt og skriftligt ikke havde undladt at fremhæve, at ægte-

*Dronning Anna Sophie
(efter maleri på Brahe Trolleborg)*

skabet med hende forpligtede ham; hvorefter kongen indrømmede, at det havde han gjort som en ærlig mand. Clausen havde derefter ikke kunnet finde noget, der efter Guds lov hindrede kongen i at gifte sig påny, og havde anset den kongelige befaling som et kald dertil, som han ikke uden at synde måtte modsætte sig (A).

I B findes noget klarere udtrykt, at Clausen havde foreholdt kongen nødvendigheden af at gøre bod for det tidligere og bed-

ring med hensyn til det fremtidige, hvad kongen havde optaget sagtmodigt.

Derpå havde Clausen foretaget vielsen en times tid senere efter en tale over Kol. 3,17 og efter det sædvanlige vielsesritual. Til stede var (A) grev J. L. von Holstein, gehejmeråd Vibe, Sehested, grev Laurvig, general Scholten, overhofmarskal Münch, brudens moder, storkanslerinde Reventlow og vel 6 damer. Derpå serveredes i al stilfærdighed et måltid, og ved midnat brød man op. B: Umiddelbart derefter udgik til alle rigets biskopper ordre til at optage Anna Sophie som kongens gemalinde i kirkebønnen lige efter kongen.

Denne tildragelse havde vakt vældig opsigt hos pietistpartiet (A), ja megen ondsindet omtale (B), så Clausen beder (A) Wolf, Neumeister og Edzard om en betænkning om de to spørgsmål, om han havde i denne sag handlet anderledes, end en retskaffen luthersk theolog kunne og burde handle, og om det nye ægteskab ikke efter guddommelig ret i enhver henseende var tilladt og retmæssigt? I B spørger han yderligere, om en præst, der har aflagt en troskabsed til kongen, uden at forsynde sig mod pligt og ret kan — enten på prædikestolen eller i private selskaber — kritisere kongen for denne sag og derved fylde undersåtternes sind med ærgrelse og uro?

Til slut beder han (i B) om at bevare fuldkommen tavshed i denne sag, som jo angår en suveræn konge, der sandelig frygter Gud af hjertet og ivrigt tager sig af det evangeliske Sions velfærd, så at alle retskafne lutheranere har al grund til at bede for hans bevarelse.

Den nye dronning skriver i sin dagbog:²⁸ »Den 4. april 1721 blev jeg formælet med min højtelskede konge. Gud, lad denne dag blive en velsignelses dag i Jesu navn! Torsdag den 29. maj 1721 rejst fra Frederiksborg til København, spiste samme dags middag på Rosenborg med min kære konge; dagen derpå — 30. maj — kronet på Frederiksberg af hans nådige hånd. Min Gud, kron mig også hisset med den evige krone og lad aldrig din nåde vige fra mig!“

Den 17. maj skriver Clausen til Wolf: „Forgangen Cantate søndag holdt jeg min afskedsprædiken på Frederiksborg. Menigheden var ualmindelig talrig, og min kære konge vel den opmærk-

Den 4 april 1721 vörte ich
mit meinem vilgelibten
könig vermählt gott lass
diessen tach ein tach des
segens sein im namen
iesus

Donnerstach den 29 maius 1721 von
fridrichsbourc nach Copen-
hagen gereist, selbigen mitach
auf rosenbourc mit meinem
lieben köning gespeist, daches
derauf als am freitach den
30. maius auf fridrichs-
berg durch seine gnädige
hant gekrönt, mein gott kröne
mir auch dorten mit der ewichen
krone und lass nimer deine
gnade von mir weichen, son-
abent den dach derauf als den
(- og fortsætter på den

En side af dronning Anna Sophies dagbog

Den 4. april 1721 wurde ich mit meinem vilgelibten könig vermählt. Gott lass diessen tach ein tach des segens sein im namen iesus.

Donnerstach den 29. maius 1721 von fridrichsbourc nach Copenhagen gereist, selbigen mitach auf rosenbourc mit meinem lieben köning gespeist, daches derauf als am freitach den 30. maius auf fridrichsberg durch seine gnädige hant gekrönt, mein gott kröne mir auch dorten mit der ewichen krone und lass nimer deine gnade von mir weichen, sonabent den dach derauf als den (- og fortsætter på den følgende side: 31. maius wieder von fridrichsbourc gekommen).

somste af alle tilhørere. Hans tårer vidnede om hans hjertes bevægelse. Jeg kan endnu ikke fortælle, med hvilke kristelige og nådige ord han tog afsked med mig. Hvad der ellers er fremkommet af grove, ignorante og hykleriske breve angående om-

meldte sag (vielsen), kan papiret ikke rumme. Min prædiken omhandlede „En bortdragende lærers hellige afskedstanker“ ud fra Joh. 16,5 og 1. Moseb. 31,3“.

Pladsen her tillader ikke en fremstilling af Clausens virksomhed som generalsuperintendent i de 3 første år efter Sønderjyllands genforening i 1721, og jeg slutter da med at henvise til fhv. arkivar Johanne Skovgaard's ovennævnte udmærkede skildring.

Det er ikke ærefuldt at mindske en mands ære, men det er ret at lade ham selv komme til orde.

*Livréknep af sølv, udført
i 1722 af J. M. Lenair
(Rosenborg).*

HENVISNINGER OG NOTER

1. S. C. Burchardi: Ueber Synoden, 1837, s. 81. — Clausens kiste henses først sammen med andre generalsuperintendenters i et kapel i Christkirken i Rendsborg, men overflyttedes 1925 til Neuwerker kirkegård. På dens latinske plade nævntes bl. a. hans fromhedsiver, berømmelige lærdom, skarpsindige dømmekraft, lovpriste veltalenhed og uforlignelige myndighed. Schr Sch-H Kirch Gesch XI 2. h., 1952, s. 133.
2. Slesvigs delte Bispedømme, 1949, s. 101 ff.
3. Clausens breve til Wolf i Supellex epistolarum Uffenbachii et Wolfiorum 2, 115 i Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg.
4. Flensborg Ark 574 I, nr. 12. Dr. Achelis, som har fortjenesten af først at have fremdraget den (Schr Sch-H Kirch Gesch X 2. h., 1950, s. 128), hævder i Die Heimat 1952 s. 31, at den er stilet til provsten. Han må have overset, at der udtrykkelig står: »Nunc a vobis, Patroni optimi, benignissime vocatus«.
5. Achelis i Schr Sch-H Kirch Gesch X 2. h., 1950, s. 128.
6. Schwartz til Magistraten 23. juli 1701, Fl Ark 574 I nr. 4.
7. Fl Ark 574 I nr. 5.
8. Fl Ark 574 I nr. 14.
9. Cimbria literata I, 1744, s. 97.
10. Fl Ark 574 I nr. 25.
11. D. G. Zwergius: Det Siellandske Clerisie, 1754, s. 772.
12. O. M. Brasch: Flensborg Latin- og Realskoles Historie, 1863, s. 88.
13. D. Kanc. Gratialprotokol 1712, s. 72. RArk.
14. Salmonsens Konversations Leksikon I, 1915, s. 783 og til problemet Kirkeleksikon for Norden IV, 1929, s. 958.
15. Da-No Hist 1660-1720, II, 1886, s. 128.
16. Sammesteds.
17. P. G. Lindhardt: Peder Hersleb I, 1939, s. 45.
18. J. Oskar Andersen: Fra Trankebarmissionens Begyndelsestid, 1906, s. 77.
19. Nytårsdag 1723 til provst Fischer i Haderslev. Slesv Præster s. 273.
20. Cyprian til Lintrup 1. febr. 1719. Gl. kgl. S. 3069 b, 4. Kgl Bibl.
21. Til Wolf 13. aug. 1717.
22. Til Wolf 26. sept. 1716; se også H. F. Rørdam: Historiske Samlinger og Studier I, 1891, s. 366.
23. Til Wolf 12. marts 1713.
24. Sj. Obne Breve — Sjæll. Registre 1714 nr. 134. RArk.
25. Schr Sch-H Kirch Gesch IX 3. h., 1932, s. 340.
26. Z Sch-H Gesch 55, 1926, s. 417.
27. Partikular-kammerregnskab 24. maj 1721 bilag 114. RArk.
28. Stedet er gengivet med facsimile i »Dronning Anna Sophie« ved Albert Fabritius o. fl., 1951, s. 19 f. Herfra har jeg tilladt mig at tage de billeder og initialer, som illustrerer denne afhandling.

Noget portræt af Thomas Clausen har hidtil ikke kunnet opspores: om manglen af et sådant så skyldes uvilje mod at blive tegnet eller malet, eller at hans tidlige død har hindret ham i at lade det ske, eller andre årsager gør sig gældende, kan ikke afgøres.

Bilag A. Til Wolf 8. april 1721:

In Christo sehr geliebter Bruder.

Ewer Hoch Ehrwürden statte tausendfachen Dank ab für die meiner gedruckten Predigt gehabten vieler Mühe. Beklage aber dabey, dass ich den Betlern fast muss gleich, die nimmer was bringen und immer aufs neue was haben wollen. Es obligiret mich dazu folgender wichtiger Casus.

Am 4. hujus abends umb 5 Uhr ward ich nach Ihre Hoheit der Fürstin von Schleswig gefodert. Als ich in Dero Haus kam, ward ich in ein Cabinet geführt, allwo überdies mein allergnädigster König sich einfand und mir in hoher Person entdeckte, wie dass er gesonnen, da Gott durch den Tod ihn von seiner Hochseel. Gemahlin selbst geschieden, zur Beruhigung seines Gewissens und Abwendung alles ferneren Anstosses und Aergernisses sich mit Ihre Hoheit der Fürstin von Schleswig Anna Sophia gebohrner Gräfin von Reventlow ehrlich und ordentlich copuliren zu lassen, umb also mit ruhigem Gewissen für Gott und gegen Menschen die auch übrige Lebens Zeit zuzubringen.

Da, wenn Gott die hochseel. Königin nicht von dieser Welt genommen, er entschlossen gewesen, in einer züchtigen Enthaltung von gedachter Fürstin, und mit derselben als ein Bruder mit einer Schwester zu leben, umb dem Gewissen Ruhe zu verschaffen, und alles das zu vermeiden, was zu einer christlichen Vorbereitung zu einem seeligen Ende könnte hinderlich sein. Andere recht theologische und sehr christliche discourse unsers Souverainen zu geschweigen.

Er fügte hinzu, dass er sehr wichtige Ursachen hätte, mit solcher Ehe Vollenzihung ohne Zeit Verlust noch denselben Abend fortzufahren und dass er aus besonderen gnädigen Absichten mich dazu erwählt, die Priesterliche Copulation und Einsegnung zu verrichten, welche er mir denn damit als Summus in terra Episcopus solte allergnädigst anbefohlen haben.

Meine Antwort war, dass ich, so lange die hochseel. Königin gelebet, nicht unterlassen voce et scripto zubezeugen, (ulæseligt) Verbindung mit derselben ihn obligirte und vinculirte: da denn Augustissimus selbst zustimmte, dass ich solches als ein ehrlicher Mann gethan.

Nun aber fände ich nach göttlichem Recht nichts, das ihn hindern könnte zu einer andern Ehe zu schreiten. Röm. 7, 2. 3. (Super vocem existimo addere quod de poena tertior ratione anteaclorum, de emendatione ratione tempori futuri necessitate a me addita), so solches auch der hohe königliche Befehl als eine solche vocation zu diesem Werke, an der ich ohne Sünde des Ungehorsams nicht dürfte widerstreben.

Habe also, etwa 1¹/₂ Stunde darauf nach einer Rede über Coloss. 3,17 den Actum Copulationis im Nahmen Gottes verrichtet, und zwar en presence des Grafen von Holstenborg, Geh. Rath Wibe, Sehestedt, Graf von Larvig, General Scholten, OberHofmarschall Münch, Grosscantzlerin Reventlauen als der Fürstin Mutter und etwa 6 Dames mit eben den Worten und Ceremonien, mit welchen ich auch christliche Braut-Leute habe copuliret. Es ward darauf eine Mahlzeit, doch in der Stille, gehalten, und gegen Mitternacht dissolvirte sich die hohe Versammlung.

Weil sich nun der pietistische Geist bey dieser Gelegenheit gewaltig und sehr grob gereget, so finde so wohl dafür als anderer Ursachen

wegen nöthig Ewer HochEhrwürden sowohl als den HochEhrw. Pastoren Neumeister und den HI Prof. Seb. Edzard seines gehorsamsten Dienstes zu ersuchen, so bald immer möglich, Dero theol. Bedenken zu ertheilen

1. ob ich in dieser Sache anders gethan, als ein rechtschaffener Lutherischer Theologus thun können und sollen

2. ob nicht diese des Königs neue Ehe jure divino allerdings eine erlaubte und rechtmässige Ehe sey? Als welche Frage mit voriger unzertrennlich zusammenhänget.

Ich bitte nochmals, so bald es immer möglich mich der Ehre ihrer Antwort zu gewähren, als welche ich samtl. göttl. Gnaden empfehle, Mit besonderer obligation aber in einer sinceren Ergebenheit verharre.

Ewer HochEhrwürden
getreuer Freund und gehorsamster

Diener *Thomas Clausen D.*

Copenhagen d. 8. April 1721.

Bilag B. Til Wittenberg 15. april 1721:

Ad Theologos Academiae Wittebergensis in causa Regis Daniae, qui deinceps duxit Reginam Daniae nunc viduam, postquam prior coniug. obiisset.

Nachdem letzter Casus verursacht, dass ich mir die Freiheit nehme, Selbige hiemit gehorsamst zu ersuchen, mir über die desfalls fürgelegte 3 Fragen Dero Theol. Bedenken, so bald immer möglich, zu ertheilen, welches von mir mit allem Aufrichtigen Lutheranern desto höher wird geschätzt werden, je mehr Dero brennender Eifer für die reine Wahrheit, Dero Liebe, Gerechtigkeit nebst Dero dexterität und prudence durch so viele schöne Proben der Evangelischen Kirchen für Augen stehen.

Am 4ten hujus liess mein allergnädigster König Abends um 5 Uhr mich zu sich fordern und entdeckte mir, was massen er gesonnen, zur Beruhigung seines Gewissens und Verhütung alles fernern Ärgernisses sich mit der Hertzoginn von Schleswig in eine ordentliche Ehe zu begeben.

Es ist selbige eine Tochter des um Dennemarck wolverdienten Gross Cantzlers des seel. Grafen von Reventlow, und hat der König seit 1712 in einer praegraven Gemeinschaft gelebet, auch mit ihr 3 Kinder gezeuget, die aber alle schon verstorben. So lange die Hochseel. Königin im Leben war, habe ich beständig, ohngeachtet aller besonderen Umständen, so wol schriftlich als mündlich gesaget »Es ist nicht recht«, welches nebst anderer göttlicher Rührungen so viel gewircket, dass sie mehr als ein mahl gantze Jahre lang, sich von einander haben enthalten, auch zuletzt sich entschlossen, da Gott der Hochseel. Königin ein längeres Leben verliehen, sich gänzlich von einander zu begeben, einander auch nicht mehr denn 1 oder 2 Mahl des Jahres, doch nur als Bruder und Schwester, zu sehen.

Nachdem aber der grosse Gott die Hochgedachte Königin Louise den 15. Martii a. c. nach einem langen und sehr beschwerlichen Lager durch einen sanften und seeligen Tod von der Welt gefodert, deren entseelter

Cörper auch den 2. April mit aller Königl. Pracht ist beigesetzt worden, so hat der König den Entschluss gefasset und zwar, wie Er mir selbst gesagt, um sehr wichtiger und erheblicher Ursache willen, sogleich ohne ferneren Anstand sich mit gedachter Hertzoginn durch priesterliche Copulation zu einem andern Ehestande einsegnen zu lassen.

Ich habe nicht vergessen zu sagen von der Nothwendigkeit poenitentiae seriae ratione praeferiti, emendationae sanctae ratione futuri, welches auch mit aller Sanftmuth ist aufgenommen worden; sonst aber im göttlichen Rechte nichts finden können, was solche Ehe hindern möchte. Und da der König mir declarirte, dass Er aus besonderen gnädigen Ursachen mich dazu ersuche, ihn zu dieser neuen Ehe einzusegnen, auch als Summus Episcopus mir solches hiemit allergnädigst wolle anbefohlen haben, so habe etwa eine Stunde danach in Beiseyn der fürnehmsten Ministrorum und der fürnehmsten Dames, unter welchen auch der Hertzoginn leibliche Mutter, die verwittwete Gross Cantzlerin von Reventlow, sich befand, nach Haltung einer Rede über die Worte Pauli Coloss. 3, 17 den Copulationsactum mit den sonst gewöhnlichen Formalia im Nahmen Gottes verrichtet, wie denn auch gleich denn der Befehl an alle Bischöfe ergangen, die Hertzoginn als Gemahlin des Königes in das ordentliche Kirchen Gebet miteinzuschliessen, und für sie unmittelbar nach dem Könige zu bitten, welches auch schon überall geschiehet.

Wann nun aber über diese Sache viele übelgesinnte und boshafte Theile gefaklet werden, so finde nöthig Ew. Hochehrwürdige Magnific. himit gehorsamst zu ersuchen, wie über die 3 folgenden Fragen Dero gültiges Theol. Responsum, so bald immer möglich, zu ertheilen:

1. ob ich, indem ich gedachte Copulation verrichtet, anders gethan, als ein jeder redlicher Lutherischer Theologus, der an meiner Stelle gestanden, thun können, und

2. ob nicht nach Göttlichem Rechte der König zu solcher Ehe Fug und Recht hat, und folglich solche Ehe eine nach Göttl. Rechte rechtmässige Ehe sei,

3. ob ein Prediger, der dem Könige einen körperlichen Eid der Treue geleistet, entweder auf der Cantzel oder in privat Gesellschaften auf den König solches Geschehens wegen auf odieuse Weise losziehen und die Gemüther der Unterthanen dadurch mit Verdruss und Unruhe anfüllen könne, ohne zugleich wieder Eid und Pflicht zu handeln.

Ich bitte in übrigen gehorsamst, die Sache, da sie einen souverainen König angehet, der gewiss Gott von Herten fürchtet und für das Wohl des Evangelischen Zions eifrig portiret, sodass alle rechtschaffene Luteraner dessen Erhaltung zu bitten alle Ursache haben, in genaue Verschwiegenheit zu halten und mir Dero Bitte und Fürbitte zu gewürdigen, da ich mit vielem respect bin Magnifici Dero

zu Gebet und Dienst bereitwilligster

Thomas Clausen D.

Kön. Hofpred. wie auch Sup. Generalis in den Fürstenth.
Schl. und Holst., Probst zu Gottorf u. Rendsburg.

Copenhagen, d. 15. April 1721.

Lidt om præsterne i Slesvig stift

1743, 1768 og 1793

Af *Thomas Otto Achelis*.

Ved det sydvestlige hjørne af den store paradeplads i Rensborg ligger overfor Christkirken et stort hus, som kong Christian 5. lod bygge for generalsuperintendenterne.¹ Dets nuværende betegnelse er „Königinstrasse Nr. 1“.² Der har de kongelige generalsuperintendenter for hertugdømmerne fra Josua Schwartz til Johann Leonhard Callisen († 1806) boet i 113 år. Både husets dimensioner og dets indretning med et særligt „Biblioteque“ — sikkert et enestående fænomen i den gamle landsfæstning — viser dets betydning.

Fra København kom i maj måned 1729 dertil Georg Johann Conradi. Han var, godt og vel halvtreds år gammel, af kongen udnævnt til generalsuperintendent for den kongelige del af hertugdømmerne. Født i Riga, som fra 1629 stod under svensk herredømme, havde han været svensk feltpræst og præst ved den tyske St. Gertruds kirke i Stockholm, hvor hans billede hænger, derefter fra 1720 tysk hofpræst i København. 1728 blev han udnævnt til generalsuperintendent og har i pietistisk ånd virket i det udstrakte område fra Kolding fjord ind til Holstens sydgrænse i næsten en snes år.

Han var en utrættelig visitator; hvert tredie år kom han til hvert sogn eller næsten hvert sogn; syv gange har han i sin embedstid været i hvert herred. Gennem den høje port i generalsuperintendentens hus, som er bevaret i sin gamle skikkelse, kørte han ud med tre eller fire spand heste foruden bivognen til rejsegodset. Som ledsagere havde han sekretæren, en ung teolo-

gisk kandidat, og tjeneren. Aftenen var bestemt til samtale med præsten, den følgende formiddag til gudstjeneste med påfølgende overhøring, hvorefter turen gik videre til det næste sogn. Inden han kom, havde han sendt præsten en liste med 286 spørgsmål, som denne skulle svare på.³ Bl. a. skulle han angive, hvor han var født, og hvilke universiteter han havde besøgt. Svarene giver en del interessante oplysninger.

Indtil 1720 havde de vordende præster i den hertugelige del den forpligtelse at studere to år i Kiel, en forpligtelse, som rigtignok langtfra alle har overholdt. Nu var valget frit blandt de lutherske universiteter, medens i de kongerigske stifter to års studium i København var foreskrevet. En forandring for hertugdømmerne kom den 1. april 1743 med et »Patent wegen der Frequenz der Universität zu Copenhagen«. Kong Christian 6. erklærede, at på få undtagelser nær vil »undersåterne i Vore Tyske Provinser« (»die mehrsten Untertanen in Unseren Teutschen Provinzen«) i fremtiden være i stand til at besøge universitetet i København; dette vil være til kongens særlige velbehag („zu allerhöchstem Königl. Wohlgefallen“). Der lovedes dem, som efterkom denne opfordring, fortrinsret ved embedsbesættelserne.⁴

Men slesvigerne havde ingen adgang til kommunitetet og regensen. Ludvig Holberg erklærede 1745 „at hvis nogen tænker, at Slesvicensium admissio ad beneficia academica vil kontribuere til universitetets styrke og lustre, så ville de finde, at dette hellere vil blive til byrde, såsom derved alene vil indtrækkes de allerfattigste og fast stoddere“.⁵ 1758 blev det bestemt, at indfødte slesvigerne ligesåvel som „andre danske og norske studenter“ skulle have adgang til kommunitet og regens.⁶ Naturligvis hjalp denne bestemmelse de fattige teologiske studenter fra hertugdømmet.

I 25 år stod det kongelige brev af 1743 ved magt. Men 1768 kom bestemmelsen om »bienniet« i Kiel. Kong Christian 7. bestemte, at studenterne fra hertugdømmerne skulle studere i Kiel i to år (»zwei volle Jahre«).⁷ Det var ikke en opfordring, som i 1743, men en befaling, og dertil svarer truslen, at de, som ikke har været i Kiel i mindst to år, ikke kan regne med en ansættelse „weder in civilibus noch ecclesiasticis“. Denne lov blev skæbnesvanger for den nationale udvikling i landet sønden å.

Fra 1743 til 1768 er der gået 25 år. 25 år senere, i 1793, kan vi mærke virkningen af loven om bienniet (1768), af loven om indfødsretten (1776) og af de skærpede bestemmelser angående den teologiske eksamen (1778).

Der var 1743 ansat 259 gejstlige i Slesvig stift, 1768 258 og 1793 257. Af de i 1743 ansatte var 39 endnu i embedet i 1768, af de i 1768 ansatte i 1793 56. To var i funktion både i 1743, i 1768 og i 1793: Johan Matthiesen fra Bjerrup i Fjorde sogn blev præst i Bargum 1739; han døde sammesteds i embedet 1796, 88 år gammel. Johann Friedrich Gödgens, en præstesøn fra Uetersen, var compastor i Frederiksstad 1742-1797, i 55 år. Over halvdelen af disse 257-259 gejstlige var landets egne børn.

I den „instruction“, som Conradi fik ved sin ansættelse, står, at landets indfødte børn skal foretrækkes, hvis de har den samme dygtighed som andre.⁸ Derfor havde han betænkeligheder ved at tilstå Johann Friedrich Neumann adgang til tentamen, „da han er en udlænding og født i Uckermark“.⁹ Studenten bestod, men fik ingen ansættelse i stiftet.

Antallet af slesvigere var 1743 og 1793 178, 1768 var der færre — nemlig 164. I forhold til stiftets præsteskab var der af landets børn 1743 68,7 pct., 1768 63,6 pct. og 1793 69,5 pct. Også tallet på præster, som er født i kongeriget, er vokset. 1743 var der 20, deraf næsten halvdelen — nemlig 9 — i Haderslev provsti. 1768 var der 25 fra kongeriget og i 1793 29; antallet er vokset fra 0,8 pct. over 1,0 pct. til 1,1 pct. Fra Norge er der altid kun kommet få og de fleste kun for en kort tid. I 1743 var der to præster fra Norge, begge fra Trondhjem, i stiftet, Peter Christian Jessen i Langhorn og Johannes Hover i Sønderborg; sidstnævnte møder vi 1768 i Keitum. 1793 var der ingen nordmand i bispedømmet. Fra Holsten var der i 1743 26 præster i stiftet, 1768 37, men i 1793 kun 34. Antallet var fra 1 pct. steget til 1,4 pct., men var så faldet til 1,3 pct. 1743 var tyskernes antal større end holstenernes i 1793, nemlig 36 eller 1,4 pct., men det faldt 1767 allerede til 26 eller 1,0 pct., og 1793 var der kun halvdelen tilbage, nemlig 13 eller 0,8 pct.

Kirkesproget var, hvis man bortser fra købstæderne, dansk i Haderslev, Åbenrå og Sønderborg provstier, blandet i Tønder provsti og de eksempte kirker, tysk i Flensborg, Gottorp, Husum,

Ejdersted og Femern provstier. Vel at mærke: det er prædikenen, som var dansk, ikke gudstjenesten. I de sydlige provstier var prædikenen højtysk, mens befolkningen talte nedertysk, dansk eller frisisk. Da Conradi var på visitats på halligerne Nordmarsk-Langenæs i 1734, kom den gamle fuldmægtig fra Langenæs efter eksaminationen til ham, og det kom til følgende dialog:¹⁰ „Herr Superintendent, hier sind ja twee Glooven in de Gemeen!“ Conradi spurgte: „Was sind das für Glauben, mein Freund?“ — »Ick heb een, und de Lüde hebben een Gloov«, var svaret. Så kom Conrads spørgsmål: „Was habt denn ihr vor einen Glauben, mein Freund?“ — Og dertil svaret: „Datt weet ick nich. Ick glöv, watt er int lütge Katekismus steit“. — Så følger Conrads spørgsmål: „Was haben denn diese Leute für einen Glauben?“ — Og dertil fulgte svaret: „Dat weet ick oock nich, dat is en wonnerlicker Gloov“. Conradi sluttede dialogen med ordene: „Wenn Ihr nichts wisset, so geht Euren Gang“. Her hører man forskellen mellem visitatorens højtyske tale og menighedens mål. Det samme har naturligvis været tilfældet alle vegne, dog har en eller anden i købstæderne kendt til Luthers „fine“ sprog.

Værre var det i de sogne, hvor befolkningen talte dansk, i Mellem- og Nordslesvig, mellem Slien og Kongeåen. Conradi var en mand, som kendte mange sprog, græsk, latin, hebraisk, tysk, polsk, måske også svensk. Men dansk magtede han i hvert fald i 1730 ikke, skønt han i ni år havde levet i den danske hovedstad. Et vidnesbyrd derom har han givet i nævnte år, da Niels Høstmark fra Urlev mellem Vejle og Horsens, tidligere elev i Sommersted skole hos Peter Wøldicke, skulle ansættes som præst i Skodborg.¹¹ Præstesønnen fra Dalby-Urlev slap, da generalsuperintendenten „des Dänischen nicht mächtig“ var, umådeligt let fra det. Conradi har gjort sig umage med at lære det danske sprog, „um von Jedermann verstanden zu werden“.¹²

Hvis man inden for hvert provsti ordner præsterne efter hjemstavnen, så findes de fleste slesvigere 1743 i Tønder provsti med 85,7 pct. og i Åbenrå provsti med 78,9 pct. De resterende provstier har mellem 69,7 og 36,4 pct. i denne rækkefølge: Flensborg, Haderslev, Husum, Femern, Gottorp, Ejdersted, Sønderborg, de eksempte kirker og Hütten. Ved de eksempte kirker og i Hütten

provsti kan man, hvis man vil benytte dette ord, tale om »Überfremdung«.

1768 sad 87,2 pct. slesvigere i Tønder provstis 49 præstegårde og diakonater, og i Åbenrå provsti var der 73,7 pct.; der var lidt tilgang i det vestlige og lidt tilbagegang i det østlige provsti. De øvrige provstier følger med 70,9 til 42,3 pct. i denne rækkefølge: Flensborg, Husum, Gottorp, Femern, Haderslev, Sønderborg provstier, de eksempte kirker, Ejdersted og Hütten provstier; i Sønderborg provsti var halvdelen, ved de eksempte kirker og de to sidste provstier mindre end halvdelen født inden for bispedømmets grænser.

1793 var slesvigernes antal vokset i alle provstier på Tønder — som alligevel 1743 og 1768 havde de fleste slesvigere —, Gottorp og Femern nær. Kun på Femern var præsteskabets flertal ikke født inden for stiftet. Rækkefølgen var nu — fra 86,9 til 37,5 pct. — Tønder, Flensborg, Åbenrå, Sønderborg, Husum, Ejdersted, Haderslev, Gottorp, Hütten, de eksempte kirker og Femern.

Det er kun nogle tal og geografiske begreber, jeg har givet her. Men bag disse tal og begreber står menneskelige skæbner, både for menighederne og præsterne. Tænk bare på en mand som Hans Christopher Lehmann — således skrev han sit navn, og denne form benyttede også generalsuperintendenterne — fra Viborg, som fra 1736 til 1779, i 43 år, sad som sognepræst ved Ejderens nordlige bred i Sehested. I Gettorf, et af Sehesteds nabosogne, virkede 1743 to tyskere, Andreas Moritz Lange fra Salzwedel i Altmark som sognepræst og Hinrich Ernst Crantz fra Wesenberg ved Lübeck som diacon. Man tør vistnok antage, at disse to havde lettere ved at komme til rette med befolkningen end manden fra Viborg.

I Haderslev provsti blev den første holstener ansat 1797. 1743 var der heller ingen holstener i Åbenrå provsti, de fleste (7, eller 28 pct.) i Ejdersted, 1768 i alle provstier på Haderslev nær, de fleste ved de eksempte kirker (7, eller 9 pct.), 1793 ingen i Haderslev, Åbenrå og Sønderborg provstier, de fleste (8, eller 8,3 pct.) ved de eksempte kirker.

I de nordslesvigske provstier Haderslev, Åbenrå og Sønderborg var der ingen tyskfødt gejstlig ansat i årene 1743, 1768 og 1793,

i Tønder provsti ikke 1793. De fleste tyskere fandtes 1743 og 1768 i Husum provsti. Det var 9 eller 21,9 pct.; i 1793 var der 2 tilbage eller 4,2 pct., i Flensborg og Ejdersted provstier kun én.

Nu var dengang i Ejdersted det gamle frisiske folkemål uddød. Ser man på de sydfra indvandrede præster i Ejdersted i 1743, så var der 6 holstenere, som talte det samme mål som befolkningen i Ejdersted. Det samme gælder også Lucas Johannes Frenckel i St. Peter, født i Hamborg, stralsunderen Heinrich Thomas Gesterding i Ø. Hever, Johann Friedrich Augustini fra Salzwedel i Katharinenherd og Johannes Sigismund Ulitsch fra Frankfurt ved Oderen i Tønning. Den eneste tysker, som havde højtysk som modersmål, hvor altså modersmålet og kirkesproget var det samme, var Johann Otto Gorr i Kotzenbüll. Han var født som præstesøn i Darmstadt, havde været dansk feltpræst i den store nordiske krig, — og så skulle han jo få et kald.

I Flensborg provsti var folkemålet dansk, kirkesproget tysk. Af provstiets 33 præster var 1743 de 7 eller 21 pct. født i Tyskland, 1768 kun 3 eller 7 pct., og 1793 var der blot en tilbage = 3,3 pct. Vi ser lidt på de 7, som var ansat i 1743. Lettest var det vistnok i sproglig henseende for Friedrich Wilhelm Cleffel, en præstesøn fra Tangermünde i Altmark, som var diaconus ved St. Nicolai. Vanskeligere var det i landsognene. To af de seks blev afsat. Christoph Heinrich Fischer fra Sachsen i Hyrup og Johann Georg Ostwald fra Falkenburg i Neumark i Sørup. En var i første ægteskab gift med en købmandsdatter fra København; det har jo vistnok hjulpet ham meget.

Som de tyskfødte præsters tal gik ned i Nørre-Angel, Flensborg provsti, således også i Sønder-Angel, Gottorp provsti: Fra 26,1 pct. over 13,1 pct. til 13,0 pct. I Boren var Georg Ernst Friederici sognepræst fra 1728 til 1749. Han var købmandssøn fra Schmiedeberg i det dengang østrigske Slesien. Da han var student i Wittenberg 1720, blev han opfordret af præsten i Lysabild til at blive hovmester for hans børn. Næste år blev han kabinetspræst i Augustenborg, og 1728 blev han valgt til sognepræst i Boren. Således kom denne slesier til Angel; det danske sprog — til sjælesorg — har han jo vistnok lært på Als. Mærkeligt er det, at en præst i Odense stift antog en hovmester fra Tyskland for sine børn.¹³

Som hovmestre er mange studenter kommet til Slesvig stift. Således kom Johann Melchior Krafft fra Rhinegnen til godset Putlos i Oldenburg, og godsejeren, Rantzau, udvirkede, at han blev kompastor i Sønder Stapel.¹⁴ Tit gik vejen fra Tyskland til Slesvig stift over København. Østfriseren Johannes Andreas Mayer blev på anbefaling af en af hans professorer i Halle hovmester i Tønning, men han kunne på grund af Kieler bieniet ikke få ansættelse »im fürstlichen Anteil«.¹⁵ Sognepræsten i Tønning skaffede ham en plads som hovmester hos den tyske garnisonspræst i København, hvorefter han blev diacon i Flensborg. Johann Joachim Meyer, en præstesøn fra Mecklenborg, flygtede, da preusserne udskrev soldater i hans hjemstavn, til København,¹⁶ hvorfra han efter 2 år blev hovmester hos amtsforvalter Arend Bödecker i Åbenrå og derefter præst i Simonsberg. Til Jylland kom fra Halle, anbefalet af en professor, Conrad Friedrich Wiegmann. Her lærte han dansk, blev rektor i Haderslev og derefter diacon i Kellinghusen.¹⁷

Fra nord kom studenter, som havde været ansat ved det i 1727 åbnede vajsenshus i København. Af de to første der ansatte informatorer kom Jacob Dannefer til Skodborg og Matthias Dyrhoff til Vilstrup i året 1756. Den kongelige fundats for vajsenshuset lovede informatorerne »befordring efter nogle års tjeneste«.¹⁸

Det var ialt 26 gejstlige, som havde været hovmestre, informatorer ved vajsenshuset, skoleholdere e. l., inden de fik et kald i Slesvig bispedømme. Næsten lige så mange har der været i kirkenes tjeneste som feltpræster, legationspræster eller skibspræster. På denne måde havde de fået et krav på en ansættelse. I kancelliet har man været klar over, i hvilke sogne der var dansk og i hvilke tysk kirkesprog eller rettere prædikesprog. Det har været det afgørende, men efter befolkningens mål har man ikke spurgt. Der var 11 tyskere og holstenere, som tidligere bar præstekjolen i felten, 7 danskere. Krigerlivet fremmede råheden, og om en, som havde stået under fanen i ti år, fortælles der, at han har pryglet generalsuperintendenten; han blev afsat som sognepræst i Have-toft i 1752. Det er naturligt, at de, som havde været feltpræster, gerne blev i landet, når mobiliseringen var forbi. Særlig gælder det for dem, som på grund af krigen ikke kunne komme tilbage til hjemstavnen.

Tyskerne forsvinder efter indfødsretsloven 1776 næsten¹⁹ fuldstændigt. 1793 var de fleste af dem, hvad romerne kaldte »depon-tani«, d. v. s. over 60 år gamle. Den yngste var Siegfried August Georg Schmidt fra Mandelsloh (Hannover) med 49 år. Med ham døde i foråret 1829 den sidste fra Tyskland tilflyttede præst (i Kaleby 1772, i Kappel 1776-1795).

Generalsuperintendenten ønskede også oplysninger om de uni-versiteter, præsterne havde besøgt. Og han fik besynderligt nok undertiden flere oplysninger, end vi kan finde i matriklerne. I København blev Eberhardus Joannes Svartse fra Lübbecke i den nordøstlige del af Westfalen student den 2. marts 1661. Han havde begyndt at studere i Rinteln, derefter var han i nogle år student i Helmstedt og Rostock. Således står der i Københavns universitets matrikel. Det må han have fortalt ved immatrikula-tionen, og sandsynligvis har han forevist sine dimissionsattester. Men i Helmstedts utrykte og i Rostocks trykte matrikel findes hans navn ikke; Rintelns matrikel er forsvundet i 1809 en dag, inden universitetet blev ophævet. Et andet eksempel er flensbor-geren Peter Malmø. Overfor generalsuperintendenten har han angivet at have besøgt følgende universiteter: Jena, Altdorf, Leip-zig, Wien, Bamberg, Würzburg, Praha og Kiel, mens hans navn kun findes i matriklerne fra Leipzig og Kiel. Enten har han over-drevet stationerne på sin akademiske vej, eller han har haft uheld med matriklerne, som ikke altid blev ført, som de burde, eller han har undladt at lade sig indskrive, enten da han fattedes penge eller fordi han mente, at han kunne bruge dem bedre end ved at give dem til universitetskassen. Paul Holst fra Haderslev er imma-trikuleret i København den 5. dec. 1707 »Kiloniensis antea acade-miä civis«. I Kiels album står navnet ikke. Til generalsuperinten-denten har han 1746 meddelt, at han havde været student i Kø-nigsberg og København, men i Königsberg findes navnet heller ikke. Man kan vistnok gå ud fra, at oplysninger, som præsterne har givet, og meddelelserne i matriklerne om tidligere besøgte uni-versiteter er rigtige, og hvis vi forgæves søger et navn i en matri-kel, så er det i de fleste tilfælde rektorens eller hans stedfortræ-ders skyld. I Freiburg i/B. mangler 12 pct. af navnene i matriklen, i Basel 1601/2 — 1665/6 kun 1,2 pct.

Til de oplysninger, som Arends giver om præsternes universi-

tetsbesøg, er det nødvendigt at give følgende rettelser og tilføjelser i den kortest mulige form. (Der henvises til Arends, E-Erfurt, Gi-Giessen, Gø-Göttingen, Ha-Halle, He-Helmstedt, J-Jena, Ki-Kiel, Kø-København, L-Leipzig, M-Marburg, R-Rostock, W-Wittenberg; i.i.m.-ikke i matriklen).

Alardus, Johs. I 5 Ha 1748. — *Ambders, Andr. Christ.* I 10 Ha 1708, Ki 1710 25/6, J 1712, Ki 1712 27/10. — *Augustini, Joh. Friedr.* I 25 R 1728, Gø 1739. — *Bendixen, Joh. Ægid.* I 40 He 1759. — *Behrens, Pet.* I 43 J 1740, Ha 1742. — *Bock, Joh. Nik.* I 59 He 1754. — *Boockhorst, Joh. Hinr.* I 66 He 1759. — *Boysen, Jac.* I 71 Ki 1683 11/9, W 1685, L i. i. m. J i. i. m., Kø 1687 13/8. — *Boysen, Johs.* I 73 R 1742, Kø 1742 7/9. — *Burchardi, Geo.* I 108 J 1733, M 1736, Ki 1736 30/11. — *Kamphøener, Friedr.* I 118 L 1698, Ki 1700 25/3. — *Carstens, Carst.* I 120 Gø 1737, J 1739, Kø 1742 1/9. — *Carstens, Hans* I 121 He 1759. — *Carstens, Joh. Friedr.* I 122 Ha 1752. — *Christiani, Wilh. Carl* I 133 Ha 1744. — *Kiesbuy, Pet.* I 135 Ha 1745. — *Clasen, Joh. Joach.* I 140 He 1753. — *Claudius, Andr. Christ.* I 140 Ha 1748. — *Claus, Joh. Casim.* I 146 Gø 1748. — *Knigge, Andr. Es.* I 154 He 1703, J i. i. m., Kø 1721 15/11 (ikke 1722). — *Koch, Detl.* I 158 Ha 1763. — *Koch, Paul Jac.* I 160 J 1727, W 1728. — *Krag, Johs.* I 166 Kø 1722 7/5, W 1726, Kø 1731 20/1. — *Cramer, Pet. Pet.* I 169 J 1727. — *Krohn, Conr.* I 173 Ha 1701, Ki 1702 26/4. — *Desenis, Mich. Herm.* I 198 W 1725. — *Dresler, Joh. Mart.* I 206 He . . . , J . . . . — *Ebbesen Ebbe* I 211 W 1750, Gø 1752, Kø 1755 18/6 (ikke 1753). — *Edtefsen, Edl.* I 215 Ki 1686 19/6. — *Elbinger, Gerh. Eberh.* I 221 Ha . . . , J . . . . — *Esmarch, Hinr.* I 228 W 1709. — *Eybel, Gottl. Friedr.* I 232 Ha . . . — *Finn, M. G.* I 248 Ha 1722 i. i. m. Tübingen . . . — *Fischer, Joh. Aug.* I 251 Ha 1747. — *Flor, Friedr.* I 253 J 1712 W 1713. — *Flor, Mart. Rich.* I 253 Ki 1718 3/7, J 1719 (ikke Ha). — *Forchhammer, Thom.* I 256 Ha 1744. — *Friederici, Chroph. Geo.* I 262 Kø 1759 28/7. — *Fries, Christ.* I 265 L 1699, Ki 1700 16/11, R 1703. — *Geister, Friedr. Joh.* I 274 He 1750. — *Gorr, Joh. Otto.* I 286 Gi . . . , W 1702. — *Grauer, Friedr.* I 290 He 1745. — *Grauer, Hier.* I 290 J 1687, Ki 1691 28/3 (Gran.). — *Grewe, Pet.* I 293 He 1753. — *Grot., Joh. Lud.* I 296 Ha 1759, He 1762. — *Haltermann, Ferd.* I 308 R 1713, W 1715. — *Hamckens, Joh.* I 308 He 1751, Gø 1753. — *Hammerich, Phil. Ernst* I 310 J 1742, Kø 1747 15/2. — *Hass, Andr.* I 328 W 1722, Ki 1731 23/7. — *Haugen, Joh. Hartw.* I 331 Kø 1720 20/7. — *Hegelund, Pet.* I 335 Ha 1742. — *Hinrichsen, Hans.* I 345 L i. i. m., Ha 1701; ikke R. — *Hinrichsen, Johs.* I 346 Ha 1750. — *Hinrichsen, Nic.* I 346 J 1733, Ha 1747. — *Hensler Joh. Nic.* I 347 Ha 1761, J 1763. — *Hensler, Pet.* I 347 He 1719, Ki 1721 2/9. — *Holst, Paul.* I 361 Königsb. 1694 i. i. m., Ki. i. i. m., Kø 1707 5/12. — *Hommelhof, Pet.* I 362 Ha i. i. m. — *Hoyer, Andr.* I 365 Ha 1705, Kø i. i. m. — *Hviid, Andr.* I 372 Kø 1749 30.7. — *Hälßen, Joh. Andr.* I 374 Gø 1749. — *Høschen, Geo. Mart.* I 378 W 1711, Ki 1715 22/12. — *Ingwersen, Brod.* I 381 J 1736, Gø i. i. m., L i. i. m.

Ha i. i. m., E. — *Ingwersen, Jens* I 381 He 1745. — *Ingwersen, Paul*. I 382 Ha 1769. — *Jessen, Asm.* I 401 Ki 1786 2/5, J 1788. — *Jessen, Joh. Christ.* I 403 Ha 1756. — *Johannsen, Friedr.* I 410 Ha 1756. — *Johannsen, Johs.* I 411 Ha 1756. — *Johannsen, Thom.* I 412 He 1749. — *Jordan, Joh. Kil.* I 414 J 1734. — *Langelott, Aug. Jac.* II 10 Ha 1764. — *Lorentzen, Paul.* II 21 Ha 1751. — *Lorentzen, Pet.* II 22 Ha 1738. — *Lesser, Wolf. Hinr.* II 26 He 1750. — *Liihme, Mart. Friedr.* II 28 Kø 1751 10/5, Ha 1755. — *Lossius, Ad. Gottfr.* II 35 W 1721, Ha i. i. m., Ki 1724 4/10. — *Lundius, Christ. Ernst.* II 38 W 1702, L i. i. m., Ha i. i. m. — *Matthiessen, Geo. Conr.* II 60 Ha 1767. — *Matthiessen, Joh.* II 60 Ha 1734. — *Meyland, Pet.* II 64 J 1720. — *Meisterlin, Jac. Friedr.* II 67 Ha 1707. — *Nagel, Joh. Gottl.* II 102 Ha 1750. — *Nissen, Johs.* II 115 Ha 1749. — *Petersen, Hans.* II 144 Gø 1765. — *Petersen, Joh. Chr.* II 148 Ha 1757. — *Petersen, Pet.* II 151 Ki 1770 19/5. — *Petersen, Ulr. Ant.* II 153 He 1755, Kø 1755 16/8, Ha 1762. — *Pistorius, Andr. Wilh.* II 162 Ha 1745. — *Poulsen, Pet.* II 171 Kø 1764 ?/10, Ha 1767. — *Prætorius, Andr.* II 175 Ha 1762. — *Reinecke, Pet. Friedr.* II 193 He 1706. — *Rintze, Matth.* II 203 Ha . . . . — *Rohwer, Hans* II 209 Ha 1754. — *Roost Joh.* II 210 J 1696, Ha 1699, Ki 1701 12/1. — *Salchow, Geo.* II 218 Gr. 1734, J . . . . — *Sally, Hinr. Wilh.* II 219 Ha 1736. — *Schwartz, Geo.* II 255 Ha 1745. — *Schwoilmann, Wilh. Al.* II 258 He 1753, Ha 1754, R. 1757. — *Stahl, Seb. Hinr.* II 280 J. 1718, Ki. 1724 17/11. — *Steger, Matth. Jac.* II 284, L i. i. m. — *Sternhagen, Dett. Boss.* II 287 He 1753. — *Sternhagen, Joh. Gottl.* II 287 Ha 1748. — *Suwe, Joh. Ad.* II 299 Ha 1742. — *Todsen, Thom.* II 322; He 1759, Ha 1761, Kø 1764 21/5. — *Tychsen, Joh.* II 328 Ha 1746. — *Ulitisch, Johs. Sigism.* II 329 J 1721, Ha 1725. — *Valert, Jac.* II 333 W 1714. — *Vollertsen, Chrph. Ludv.* II 340 Ki 1776 7/10, Ha 1779. — *Wedderkop, Matth. Gabr.* II 350 Ki 1703 7/4, He 1704, J 1708, W 1708. — *Weigerich, Joh. Friedr.* II 356 Kø. i. i. m., Ha 1743. — *With, Joh.* II 374 Kø 1766 25/7. — *Witte, Joh.* II 374 Ki 1741 7/4, Ha 1743. — *Wolf, Aug. Joach.* II 381 J i 4 år, Ki 1755 3/1.

Som man ser, giver særlig de utrykte matrikler anledning til tilføjelser, undertiden dog også de trykte. Studenterne, som kun besøgte et universitet, betegner jeg med A, de, som var på flere, med B; C er summen af A og B. Resultatet af undersøgelserne ser sådant ud:

Universitet	1743			1768			1793		
	A	B	C	A	B	C	A	B	C
Erfurt	0	0	0	0	1	1	0	1	1
Giessen	0	3	3	0	0	0	0	1	1
Greifswald	0	6	6	0	4	4	0	1	1
Göttingen	2	3	5	7	15	22	9	17	26
Halle	6	32	38	27	31	58	27	28	57
Helmstedt	2	5	7	11	8	19	11	11	22
Jena	54	70	124	63	47	110	15	20	35
Kiel	29	77	106	14	33	47	76	40	116

LIDT OM PRÆSTERNE I SLESVIG STIFT

Universitet	1743			1768			1793		
	A	B	C	A	B	C	A	B	C
København	21	32	53	37	40	77	44	32	76
Køningsberg	1	2	3	0	0	0	0	0	0
Leipzig	2	19	21	1	7	8	0	5	5
Marburg	0	0	0	0	1	1	0	0	0
Praha	0	1	1	0	0	0	0	0	0
Rostock	3	16	19	4	12	16	0	3	3
Strassbourg	0	1	1	0	0	0	0	0	0
Tübingen	0	1	1						
Wittenberg	10	26	36	1	8	9	0	2	2

De fleste præster, som sad på præstegårdene i Slesvig stift 1743, havde været studenter i Jena, ligesom tilfældet er i 1768, ikke på universiteterne i Kiel og København. Kiel var 1743 på anden plads, men 1768 havde ikke engang halvt så mange været studenter på det storfyrstlige miniaturuniversitet; Kiel var langt overgået af Jena, København og Halle. 1793 var billedet fuldstændigt forandret, takket været bienniet: De fleste havde været studenter i Kiel, så følger København, Halle og til sidst Jena, som nu var nummer fire i rækken, ligesom Kiel i 1768. Tallet af studenter, som sejlede til København, er vokset fra 1743 til 1768 og har så holdt sig, men i forhold til dem, som gik til tyske universiteter, er tallet af dem, som færdedes på Frue plads, stadig steget: Fra 14,3 % i 1743 over 25,3 % i 1768 til 28,2 % i 1793.

På disse blade er der meddelt noget om præsterne, som virkede i Slesvig stift i 1700-årene, deres afstamning og uddannelse. Jeg håber, at det vil være muligt i en overskuelig tid at udgive en matrikel over slesvigske studenter fra 1517 til 1864. Disse studier bekræfter en lærd mands ord,²¹ at »menneskets erkendelse altid forbliver i forvandlingens tegn, og varig er kun menneskenes ufuldkommenhed«.

NOTER

1. Efter et foredrag i Flensborg præstekaland 25. 4. 1958.
2. Schr Sch-H Kirch Gesch 2. r. XII, 1952, s. 111-155; Jahrb Rendsb 1962, s. 28-61.
3. SJy Årb 1956, s. 254; de samme spørgsmål stilledes i alle provstier.
4. Corp Const Holsat I, s. 505-507.
5. Eiler Nystrøm, Holbergs egenhændige vota, 1928, s. 467.

6. Hist. T 3. r. III, s. 206.
7. Syst Samml 4, s. 513; Z Sch-H Gesch 81, 1957, s. 113-154.
8. Cod MS SH 444, s. 544 UnivBibl Kiel.
9. Schr Sch-H KirchGesch 2. r. XII, 1952, s. 128.
10. Joh. Friedr. Camerer, Vermischte historisch-politische Nachrichten, bd 2, 1762, s. 137; Schr Sch-H KirchGesch 1. r. XVI, 1927, s. 14.
11. Schr Sch-H KirchGesch 2. r. XII, 1952, s. 128; Slesv Præster, s. 318.
12. Samuel Christian Burchardi, Ueber Synoden, 1837, s. 84, anm.
13. Familienkundliches Jahrbuch Schleswig-Holstein 1963, s. 40-42.
14. Kirchen- und Schulblatt 1888, s. 179.
15. O. H. Moller, Historische Nachricht von der St. Johannis-Kirche in Flensburg und den Diaconis, 1763, s. 47-51.
16. Rensborg, Christ-kirkes arkiv XI, 1: »Papiere über die hieselbst examinierten Candidaten der Theologie«; Familie und Volk, bind I, 1952, s. 87-88: »Ob conscriptionem autem militum, quam Borussici in Megapoli instituebant, et in qua mea maxime agebatur res, patriam relinquere coactus, Hafniam in Dania confugi«.
17. Rensborg, Christ-kirkes arkiv XI, 1. jfr. anm. 16.; Familie und Volk, bind I, 1952, s. 88. I sit vita skriver han bl. a.: »Equidem eo tempore linguæ Danicæ sic me dederam, ut in eius idiomate sermones sacros habuerim; sed quum vererer, ut curatioris pronuntiationis perfectionem adsequi possem et insuper sollicitationes propinquorum meorum accederent, divinum nutum existimavi, ut Germaniam reviderem« — Naturligvis lærte han det danske sprog på Overgård, medens mange tyskere ikke lærte det i hovedstaden.
18. Kirkehist saml 4 III, s. 536.
19. Af de 1778-1831 på Gottorp og i Glückstad eksaminerede kandidater var de 16 født i Tyskland, deraf 4 i Hamborg.
20. Oplysninger om de besøgte universiteter mangler for Joh. Hinr. Braun Arends I 98. Ad. Hinr. Hartmann I 326, Hinr. Lorenzen II 17, Geo. Lehmann II 24, Joach. Hinr. Neumann II 110.
21. P. Lehmann, Erforschung des Mittelalters, V, 1962, s. 481.

Da agenten fik sit hurra —

Af *Holger Hjelholt*.

I Flensborgs historie i forrige århundrede indtager kgl. agent, købmand *Heinrich Carstensen Jensen* (f. 1789, d. 1860) en frem-skudt plads. Med rette er han blevet genstand for et selvstændigt skrift: „H. C. Jensen, Ein Lebensschicksal im Grenzland Schleswig“ af den flensborgske stadsarkivar, dr. H. Fr. Schütt (Wiesbaden 1956. — Anmeldt i Sdj. Årb. 1958, s. 275 f.). Da den separatistiske slesvig-holstenske bevægelse i 1830'erne og 40'erne greb om sig og også i Flensborg fik en del tilslutning, fastholdt H. C. Jensen urokkelig sit kongetro, loyale standpunkt, stod som fortaler for bevarelsen af helstaten og — særlig — af Flensborgs forbindelse med kongeriget. Af de i 1834 indførte rådgivende provinsialstænder var Jensen den ene af Flensborgs to deputerede — først som suppleant, siden (fra 1841) som valgt deputeret.

I begyndelsen af 1840'erne gerådede H. C. Jensen under sit arbejde for det flensborgske erhvervslivs fremme i heftig strid med slesvig-holstenerne. I Flensborg ønskede man at få oprettet en filial af den danske Nationalbank til lettelse af pengeomsætningen. Handelsforeningen indgav ansøgning herom, og ansøgningen anbefaledes af bykollegierne. Nationalbanken fik i juli 1840 bevilling til at indrette et filialkontor i Flensborg og eventuelt et dette underordnet kontor i Rendsborg. Men for at det skulde kunne virke efter sin hensigt, var det fornødent at få en veksellov udstedt. Udkast til en vekselordning for hertugdømmerne Slesvig og Holsten forelagdes af regeringen for de respektive stænderforsamlinger i 1842. I begge forsamlinger frarådede et flertal forslaget (i den holstenske med 22 mod 19 st.). I den slesvigske vedtoges med 20 mod 12 stemmer at fraråde for tiden at udstede en vekselanordning, det være sig for hertugdømmerne som helhed eller for Flensborg særskilt. Den om sagen nedsatte ko-

mité havde delt sig i et flertal på tre imod, to for. De to var den ene af Flensborgs deputerede, Peter Nielsen, og den i Flensborg bosatte advokat *Christian Rönne*, der var deputeret for 9. landvalgdistrikt.

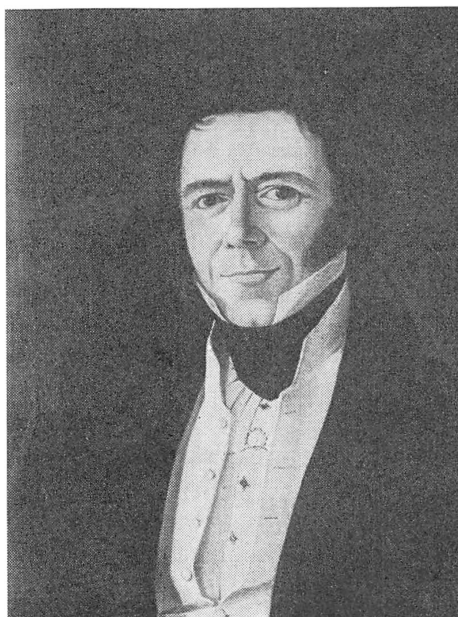
Under forhandlingerne om vekseldordningen havde den slesvig-holstenske politiker Beseler motiveret sin modvilje mod denne med, at han troede, udkastet kun var forelagt af hensyn til den påtænkte oprettelse af en filialbank i Flensborg. Nu havde allerede den holstenske stænderforsamling, hvis møder afholdtes før den slesvigske, vedtaget et andragende til kongen, rettet imod filialbanken. Flertallet i de slesvigske stænder (32 mod 6) sluttede sig hertil. Agent H. C. Jensen påviste i sine indlæg til fordel for filialbanken, at „grundene, som var anført herimod, overhovedet kun var skingrunde...“, d.v.s. bestemt af den politiske slesvig-holstenisme, der anså instituttet for farligt for deres fiktive stat „Slesvig-Holsten“. I debatten udtalte også Rönne sig imod filialbanken.

Uanset stænderforsamlingernes fraråden besluttede regeringen at imødekomme ønskerne fra de flensborgske bykollegier og handelsstanden her og udstede en vekslet, der foreløbig kun gjaldt for denne by. I første halvdel af juli 1843 indstillede kancelliet til kongen, at en sådan anordning skulde udstedes, gældende fra 1. januar 1844. Kongen billigede forestillingen den 14. juli, men forordningen herom blev først underskrevet af ham den 17. aug. under hans badeophold på För.

På rejsen hertil havde majestæterne den 27. til 29. juli aflagt besøg i Flensborg, hvor de blev genstand for almindelig hyldest, tør man nok sige. Også slesvig-holstenerne deltog for resten heri. Den 28. arrangerede Handelsforeningen en festlig frokost i et stort telt på Duborg slotsbanke. Her talte H. C. Jensen for kongen. — Ved sit besøg i den danske kirke skal kongen have udtalt sit ønske om dennes opretholdelse, og vistnok ved besøget på rådhuset gav han meddelelse om, at veksletten for Flensborg allerede var vedtaget i statsrådet.

I en artikel i „Flensburger Zeitung“ for 7. august søgte H. C. Jensen at gøre sine medborgere indlysende, hvor gavnlige virkninger for erhvervslivet veksletten og den følgende filialbank vilde få: ingen, der vilde Flensborgs vel, burde arbejde herimod.

*Agent Jensen
(Städtisches Museum,
Flensburg).*

Advokat Rönnenkamp, der så afgjort havde været imod filialbanken, følte sig åbenbart i høj grad truffet af Jensens betragtninger. Som bilag til det andet flensborgske organ, „Flensburger Wochenblatt für Jedermann“ for 12. august udsendte han en lille pjece „Das Wechselrecht für Flensburg allein und die Filialbank. Ein Wort an den Herrn Agenten Jensen und zur beliebigen Beherzigung für Flensburgs Einwohner“. Den indeholdt en del personlige uartigheder mod Jensen og udviklede — på lidet overbevisende måde —, at filialbanken for Flensburg vilde være „meget overflødig“ og sandsynligvis „meget skadelig“.

Rönnenkamps artikel var vand på slesvig-holstenernes mølle, og disse fandt, at en så god anledning til at demonstrere deres sindelag ikke burde gå unyttet hen. Den følgende dags formiddag ca. kl. 11 henvendte et par flensborgske købmænd, Boysen (vistnok Hans Boysen) og den i Åbenrå fødte J. P. Schmook, sig til politimesteren, Niemann, for at få politiets tilladelse til om aftenen at bringe Rönnenkamp en opvartning med musik (ein Ständchen) som tak for, at han havde erklæret sig imod indfø-

relse af vekselret for Flensborg alene. De angav, at de havde 60-70 meningsfæller; om dette tal er korrekt, får stå hen. Niemann frarådede planen under hensyn til de i byen herskende forhold. Da han blev anmodet om at afgive en bestemt erklæring, sagde han, at han i hvert fald nægtede at give tilladelse til optøget den aften. Det syntes ham i øvrigt rigtigst helt at opgive tanken. Boysen og Schmook meddelte så, at de vilde komme igen næste dag og fortælle, hvad de og deres meningsfæller var blevet enige om.

Samme eftermiddag mellem kl. 3 og 4 fik politimesteren et nyt besøg. Det var en ca. 48 år gammel kreaturhandler Hinrich Nasser (f. i Kværn) fra Husby sogn, der indfandt sig sammen med herredsfogeden, kammerjunker Chr. Levsen. Nasser meddelte, at et antal vælgere fra herredet om aftenen vilde udbringe et leve (et Hoch) for deres deputerede, Rönnekamp, foran hans hus i byen. Nasser vilde holde tale og udbad sig hertil politiets tilladelse. Den nægtede Niemann at give og forbød det påtænkte optog. Snart efter erfarede Niemann, at man så besluttede at henlægge hyldesten til Klues, der tilhørte Rönnekamps moder, og hvor han den dag opholdt sig. Klues lå uden for byens jurisdiktion.

Rygtet om de påtænkte demonstrationer til fordel for Rönnekamps standpunkt i vekselret- og filialbanksag har hurtigt spredt sig. Det nåede også de flensborgere, der holdt søndag eftermiddag ude i Marieskov. Blandt disse var seilmager H. Chr. Korsholm. Da han og andre hørte rygtet om, at landmænd om aftenen vilde komme ind til byen for at hylde Rönnekamp, drøftede de, om de ikke samme aften skulde bringe agent Jensen den hyldest, som man allerede længe havde tiltænkt ham. Måske kunde Christiansgardens musikkorps levere musik dertil. Da Korsholm hen mod aften kom fra Marieskov, traf han på Søndertorv deputeretkollegiets oldermænd, købmand *J. W. H. Jochimsen*, fortalte ham, hvad der var snakket om, og spurgte, om han ikke senere kom hen i Borgerforeningen. Denne, der nu var de loyale flensborgeres samlingssted, havde lokaler i et hus på Holmen.

Budstikken gik, og efterhånden fyldtes Borgerforeningen og gaden uden for med mennesker. Særlig ivrige for at hverve del-

tagere i det planlagte hyldestoptog var stenhuggermester H. A. Klewing, guldsmed Chr. Baltzer, mægler H. Chr. Bahnsen og købmand Emil Koch. Den sidste vilde også have haft en til at holde tale, men den pågældende afslog. Klewing har nok været den ivrigste, besøgte således forskellige svendeherberger for at tromme folk sammen og skal i smedesvendenes herberg have fortalt, at om aftenen vilde 4-500 bønder komme til byen for at slå vinduerne ud hos agent Jensen. Derfor burde svendene ca. kl. 9 indfinde sig ved rådhuset. Har Klewing udtalt sig sådan, synes han at have appelleret til modsætningen mellem land og by og til, hvad en proper smedenæve eventuelt kunde udrette.

I Borgerforeningen konstateredes, at flere medlemmer af Christiansgardens musikkorps var væk, hvorfor man opgav planen om at benytte korpset. I stedet begav Korsholm og Klewing sig omkring kl. 8 af sted til stadsmusikanten H. R. J. Demuth. Denne mente først, at det ikke lod sig gøre at levere musik, da hans folk var optaget på danseboden. Men da han hørte, det kunde vente til kl. 10, lovede han at komme med sit korps, der vistnok var på 6 mand.

Tanken om at henvende sig til politimester Niemann om tilladelse til optoget synes ikke at have været fremme i Borgerforeningen — eller, har den været nævnt, hurtigt at være afvist. Men Niemann, der boede ved siden af Borgerforeningen, kunde ikke undgå at lægge mærke til folkemængden og fik omkring 9-tiden forskellige alarmerende efterretninger. Således ankom amtsretstjener Cruys, som amtmanden havde sendt til ham, da det forlød, at der om aftenen vilde blive slagsmål mellem byboerne og landmændene, hvilke sidste i 8-10 vogne (andetsteds siges 6) omkring kl. 8 var kørt gennem byen til Klues for at hylde Rönnenkamp. Niemann lod nu overpolitibetjent Johannsen, 4 politibetjente og Cruys patruljere og begav sig selv ud på gaden for at erfare, hvad stod på. Han traf her dr. Levestamm og fik af denne underretning om, hvad mængden i og foran Borgerforeningen havde i sinde. Samme sind havde i øvrigt doktoren.

Niemann sendte Johannsen til Borgerforeningen med anmodning om, at et af direktionens medlemmer straks indfandt sig hos ham. Det gjorde Jochimsen. Ham forestillede Niemann, at der ikke var søgt politiets tilladelse til det påtænkte optog, og

at en sådan ikke vilde blive givet. Hvorfor ikke? spurgte Jochimsen. Jo, han havde allerede nægtet et andet parti (slesvig-holstenerne) det, svarede Niemann. Det vilde dog være højt påfaldende, mente Jochimsen, om man vilde forbyde borgerne at bevidne en mand, som de anså for værdig dertil, deres højagtelse, særlig i betragtning af at der ikke var blevet skredet ind mod „advokater“ [Bremer?], der holdt taler til en forsamlet mængde. Sagen var i øvrigt kommet for vidt til, at man kunde standse den. Han vilde ikke have noget hermed at gøre og ikke ytre et ord herom. Dermed gik Jochimsen tilbage til Borgerforeningen.

Lidt efter indfandt overpolitibetjenten sig igen i foreningen med befaling fra Niemann til, at optogets hovedmænd (entreprenører) mødte hos ham. Jochimsen bemærkede da, at det var upassende af Johannsen at indfinde sig i Borgerforeningen i sådant øjemed. Niemann burde selv komme og i uniform (i sin røde frakke). Jochimsen kendte ikke hovedmændene, dem måtte politibetjenten selv udfinde, men han oplyste dog, at købmand *Claus Schwennsen* vilde udbringe levet for agenten.

Med den besked kom Johannsen tilbage til politimesteren, men måtte igen til Borgerforeningen — vejen var heller ikke lang — for at stævne Schwennsen til møde hos Niemann. Den rige købmand gav embedsmanden det svar: han havde ikke tid!

Niemann, der åbenbart helst så borgerdemonstrationen opgivet, uden at han havde haft nødtigt udtrykkelig at forbyde den, begav sig nu til demonstrationens genstand, H. C. Jensen. Han henstillede til ham, om det ikke var det bedste, at han frabad sig den ham tiltænkte ære og personlig indfandt sig i Borgerforeningen og erklærede dette. Hertil sagde Jensen, han var rede, men mente, at han dog først måtte vide bestemt, at det var tanken at bringe ham en hyldest.

Efter henvendelsen til Jensen trak Niemann i sin røde frakke og gik selv, ledsaget af overpolitibetjenten, til Borgerforeningen. Forstue og værelser var fyldte af mennesker. Her erklærede han, at politiets tilladelse til optoget ikke var søgt, langt mindre givet. Jochimsen afbrød ham med, at det anså man ikke for nødvendigt, da de tidligere indskrænkninger vedrørende offentlige forsamlinger var ophævede [i sommeren 1842]. De vilde opføre sig

RASCH'S HOTEL

FLENSBOURG

Norretorv

Nordermarkt

Beide smukke Hotel beliggende i Nærheden af
Rampstedsbroen og Banegaarden, er forsynet
med al mulig Comfort, som varme og kold Bade
til enhver Tid, Ekipager etc. etc. til de arvede
Reisendes Besvemmelighed ere Hotellets Arve-
titstede ved de forskjellige Banetogs og Dampf-
skibes Ankomst, og tillader Undervegsde sig
paa det bedste at anbefale dette sit Hotel.

Fahrerzwecker erlaubt sich dieses sein schönes,
in der Nähe der Dampfhaltestelle und des Bahn-
hofs gelegenes Hotel bestens zu empfehlen. Besor-
ge ist mit allen ansehnlichen Comforts, als warmen u.
kalten Bädern zu jeder Zeit, Equipagen etc. etc. ver-
sorgt, auch sind die Wagen des Hotels bei Anfaht
der verschiedenen Bahnhöfe und Dampfbothe,
zur Bequemlichkeit der geehrten Besucher zuver-
lässig.

This fine Hotel situated in the vicinity of the sta-
tion's bridge and railroad station is provided in
every kind of comfort as warm and cold bathes;
every kind of equipages etc. etc. also the carriages,
the Hotel will always be ready for the use of the
used travellers on the arrival of the different train
and steamboats. The undersigned therefore has
leave to recommend his Hotel in the best manner.

J. J. RASCH.

Reklametryksag fra Rasch's hotel på Norretorv. Agent Jensens hus er nummer to til højre for hotellet. (Det kgl. Bibls billedsamling)

roligt og anstændigt, som det sømmede sig for ordentlige borgere, og politimesteren kunde roligt gå hjem. Niemann spurgte så efter optogets hovedmænd, og Jochimsen og Schwennsen sagde, de havde alle lige del deri, men han, Schwennsen, vilde udbringe levet for agenten. På Niemanns forestillinger om at lytte til fornuftens stemme og opgive optoget vilde man ikke høre — men alt skulde gå roligt for sig, erklærede Klewing. Niemann

henviste til, at han allerede havde nægtet at give tilladelse til dem, der vilde hylde Rönnenkamp, og at han derfor umuligt kunde tillade en hyldest til Jensen. Deraf kunde opstå ubehagelige konflikter. Men Jochimsen erklærede, at der nylig var forekommet ganske andre demonstrationer [slesvig-holstenske] end dem, som de nu tilsigtede: Jensen var blevet udkældt som landsforræder, og man havde forlængst skullet bevidne ham, at man anså ham for en hædersmand. Det kunde ikke være utilstedeligt eller forbydes. — Det endte med, at Niemann med høj røst erklærede hyldesttoget forbudt og ligeledes i alles nærværelse pålagde overpolitibetjenten at meddele Demuth dette, og at han ikke måtte levere musik. Da Niemann var kommet ud, befalede han desuden betjenten at underrette Jensen om det passerede.

Kort efter, at politimesteren igen var hjemme, hørtes uden for vognrummel og folks larmen og skrigen. De bøndervogne, der havde været i Klues, vendte nu tilbage og kørte langsomt gennem den forsamlede menneskemængde til Holmen, hvor Rönnenkamp boede. Niemann var ilet ud ved larmen, og sammen med overpolitibetjenten og 4 betjente fulgte han med vogntoget for at holde folk væk fra det og forebygge uroligheder. Ved Rönnenkamps hus standsede vognene. Rönnenkamp, der sad i den 1., steg ud, og folkene på vognene, der nu hurtigt kørte videre, skreg hurra, og det samme gjorde en del af mængden. »Es lebe die Freiheit«, råbtes der.

I Borgerforeningen var imidlertid sket det, at H. C. Jensen, efter at Johannsen havde været hos ham, personlig havde indfundet sig og over for Jochimsen og Schwennsen udtalt ønske om, at man undlod hyldesten. Schwennsen spurgte de forsamlede, om man skulde opgive planen; svaret var et enstemmigt nej. Derpå stillede man op i rækker i Borgerforeningens gård; der opfordredes til at bevare ro og orden, og med musikken i spidsen begav toget sig af sted.

Men overtrådte stadsmusikanten da også det ham givne forbud? Hans folk havde henvend kl. 10 begivet sig på vej til Borgerforeningen. Da han af en politibetjent fik meddelelse om, at optoget var forbudt, gik han efter dem, nåede dem ved Mariekirken og fortalte om forbudet. Men borgerne havde nu engang

sat sig i hovedet, at musik skulde der til. 4 af dem, Klewing og Korsholm, købmand Jørgen Petersen og klejnsmed Johs. Poul Lorenzen, lovede at gå til ham, traf ham på Nørretorv og sagde, at de overtog alt ansvar: Demuth var stadsmusikant; han måtte spille, når borgerne forlangte det. Det kunde ikke forbydes ham.

Da Niemann efter med sine betjente at have udført en slags vagttjeneste for Rönnekamps vogntog vendte tilbage til Borgerforeningen, hørte han den i hans øren ildydede musik, hvormed borgertoget drog af sted til agentens hus i Storegade, nær Nørretorv. Toget skal have talt godt 150 mennesker, og foran huset har nok adskilligt flere samlet sig. Det er vel overdrevent, når der et sted siges 1000? Her trådte Schwennsen frem og udbragte sit leve for agenten: »Den mand, som modig og uforfærdet forsvarer landets og vor bys interesser; den mand, som man prøver at mistænkeliggøre og angribe, — agent Jensen bringer vi borgere vor taknemlighed og højagtelse, agent Jensen et tordnende, et tredobbelt hurra (Hoch)!« Agenten takkede og endte med et leve for kongen og for Flensborg. Så råbtes igen hurra — et par slesvig-holstenske fløjter blandede sig heri — og med musik drog toget atter til Borgerforeningen. Efter at man her havde udbragt et par skåler, forføjede deltagerne sig roligt hver til sit; omkr. 11¹/₂ faldt stilhed over byens torve og gader.

Næste eftermiddag opsøgte de to slesvig-holstenere, Boysen og Schmook, atter politimesteren. De mente, at da agenten havde fået sit leve, var det rimeligt, at advokaten også fik sit. Niemann svarede, at det var sket mod hans udtrykkelige forbud, og han forbød dem nu bestemt at foranstalte et hyldesttog til Rönnekamp. Slesvig-holstenere undlod derefter dette, men såvel den som den følgende aften var der opløb foran Rönnekamps hus i forventning om demonstrationer.

Det hedder, at efter den søde kløe kommer den sure svie. Det ordsprog kom en række af deltagerne i demonstrationen for agent Jensen til at sande. Niemann vilde først have den gottorpske overret til at nedsætte en undersøgelseskommission om forbudets overtrædelse. Overretten henviste dog sagen til behandling ved politiretten. Niemann undslog sig for deltagelse, så det blev bysekretæren, O. D. Holm, der ledede forhørene, der tog sin begyndelse den 31. august. En af de tiltalte, den deputerede borger P. N.

*Købmand
Claus Schwensen*

Joost, indleverede ved forhøret over ham, idet han vedgik trods forbudet at have taget del i optøget og levet, en fortegnelse over borgere, der havde gjort det samme. Fortegnelsen rummer 40 navne, men omfatter selvsagt langt fra alle deltagere. Et par af de 40 var medtaget på listen ved misforståelse.

Fra en af de tiltalte, den 69-årige tidligere lavsslagtermester Joh. Gottfr. Beyreis blev der i retten fremlagt et forsvarsskrift for hans deltagelse. Han havde den pågældende søndag været i selskab fra kl. 5 til 9. Da han kom hjem, hørte han af sine børn, at der skulde bringes Jensen et lev. „Jeg betænkte mig intet øjeblik på offentligt at vise mine følelser for den mand, der allerede har gjort så meget godt for Flensborgs vel, — der ofrede tid og kræfter for sine medborgere, — men som man for alle disse ofre fra et vist partis side havde søgt at mistænkeliggøre“. For øvrigt, fortsatte Beyreis, fandt han, at klosterforstander Nic. Petersen og købmand Jochimsen havde fortjent en lignende anerkendelse, „da disse med megen opofrelse af tid gentagende havde bedt vor gode landsfader om det, hvorom der alle-

rede længe forud var søgt af magistrat og deputeretkollegiet samt af den herværende handelsforening i byen Flensborgs navn«, nemlig om bankens oprettelse og indførelse af vekselretten. Ved sin nærværelse i Flensborg havde kongen jo også sagt, at sådant var vel overvejet og besluttet i statsrådet før hans afrejse fra København.

Beyreis gik i sit indlæg stærkt i rette med Niemanns udtalelse om, at han ikke kunde tillade optøget til Jensen, da han allerede havde forbudt et andet parti sådant: Politimesteren, en kongelig embedsmand „ligestillede os med et parti, som virkede for, at det kongelige ord om vekselret for Flensborg skulde tages tilbage, medens vi vilde lægge vor taknemlighed herfor for dagen“. Mest påfaldende i hele sagen fandt Beyreis det at være, at der var rejst klage mod de borgere, der bragte Jensen et leve, derimod ikke mod dem, der råbte hurra for Rönnenkamp, ved hvilken lejlighed politimesteren personlig var til stede.

Den 20. november afsagde magistratsretten dom i sagen. Deltagerne idømtes klækkelige bøder, hvis størrelse var afhængig dels af deres mere eller mindre fremtrædende del i demonstrationen, dels af deres økonomiske stilling. Schwennsen fik, skønt han ikke mente at være den rigeste, en bøde på 160 rbd. sølv-mønt, Jochimsens bøde blev 120 og Demuths ligesom Klewings 100. De tre andre, der havde henvendt sig til Demuth, idømtes hver 48 rbd., 15 borgere 32 og 11 16 rbd. Alle skulde desuden betale omkostningerne ved undersøgelsen.

Bortset fra et par erklærede alle de dømte at ville appellere til overretten. Efter at denne havde indhentet magistratens betænkning, meddelte den sidst i maj 1844, at der ikke var ringeste anledning til at imødekomme ansøgerne. Om Schwennsens ansøgning udtaltes, at bødens størrelse stod i rigtigt forhold til hans formue.

De dømte vilde dog ikke give op og henvendte sig nu med ansøgning til majestæten om eftergivelse af bøden, eventuelt ned-sættelse af den til 4 rbd. for hver deltager. Sagen kom derfor til behandling i det slesvig-holsten-lauenborgske kancelli, og overretten måtte igen afgive erklæring. Denne gik som sidst ud på, „at en sådan trods og en sådan opsætsighed mod øvrighedsanordninger fortjener en alvorlig revselse“. Hertil sluttede kancelliet sig i sin forestilling til kongen. Denne resolverede alligevel den 2. de-

ember, at ansøgerne af allerhøjeste nåde fik eftergivet den del af bøden, der skulde tilfalde den kgl. kasse. Det var ganske vist den mindste del, men helt uden resultat havde det ikke været for de borgere, der var trådt i skranken for kongens gode hensigter, at henvende sig direkte til ham.

Medens den kgl. embedsmand Niemann ved sit forbud havde stillet sig på samme standpunkt over for separatisterne som over for de loyale, havde en anden kgl. embedsmand, herredsfoged, kammerjunker Levsen i Husby hrd. deltaget i demonstrationen til fordel for Rönnenkamp. Han havde ikke blot fulgt med Nasser til Niemann, men var med i vogntoget om aftenen til Klues. Et kgl. reskript af 2. december — samme dag som nedsættelsen af bøderne — pålagde derfor kancelliet at undersøge, hvordan Levsen var optrådt. Da kancelliet i sin omgående forestilling til kongen erklærede ikke at finde nogen grund hertil (!), pålagde kongen det udtrykkeligt at indhente Levsens erklæring.

Det måtte kancelliet så gøre, og foruden Levsens erklæring kom en udtalelse af amtmanden, kammerherre Warnstedt. Han var som amtmand udnævnt 28. sept. 1843. Han bemærkede, at han på umiddelbar foranledning af kongen havde gjort Levsen opmærksom på, at det var enhver embedsmands pligt at afholde sig fra deltagelse i partidemonstrationer. Det havde Levsen, fortalte Warnstedt, også rettet sig efter siden hans, Warnstedts, tiltrædelse, og han gav ham desuden et meget rosende skudsmål som embedsmand. Hermed gav Christian VIII sig tilfreds.

Da oprøret i marts 1848 brød ud, viste det sig, i hvor høj grad de nymodens slesvig-holstenske teorier havde fået indpas i den slesvigske embedsstand. Men det skulde i revolutionstiden tillige vise sig, at såvel agent H. C. Jensen som deltagerne i hyldestoget til ham med Schwennsen og Jochimsen i første række uforfærdede tog kampen op for bevarelse af den ældgamle statsforbindelse.

★

Fremstillingen bygger væsentlig på akter fra den flensborgske politiret. Disse har velvilligt været udlånt til min benyttelse i Rigsarkivet. Endvidere er brugt det slesvig-holsten-lauenborgske kancellis forestillinger med resolutioner, de flensborgske aviser m. m. — Landsarkivet på Gottorp har meddelt, at overrettens arkivalier er kasserede, og at der i de i arkivet beroende arkivalier fra det s.-h.-l. kancelli intet er fundet om sagen.

Småtræk fra Isted-slaget

Af *Sigvard Skov.*

I 1887 stiftedes museerne i Åbenrå og Haderslev, i 1889 påbegyndtes udgivelsen af Sønderjyske Årbøger, og i 1890 oprettedes Museet på Koldinghus. Den historiske interesse krævede nye virkeformer baseret på samvirke af flere ligesindede. At de nævnte årstal betegner et nybrud og ikke en tilfældighed, ses f. eks. af, at Koldinghus-museet har haft en forgænger, som ikke rigtig ville blive til noget, en oldsagssamling, som var inspireret fra Sønderjylland og delvis grundet på sønderjyske fund, nemlig den samling, som den i Angel fødte købmand Thomas Petersen (1831-94) i 1877 skænkede Kolding by.¹

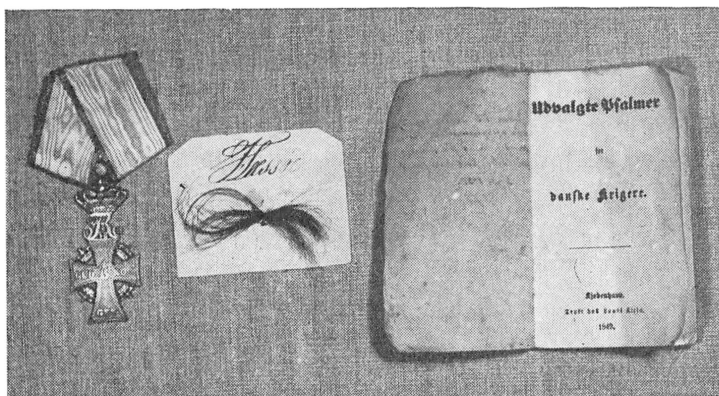
Da den lille oldsagssamling i 1890 indgik som et led i det ny-stiftede Koldinghus-museums samlinger, anerkendte Thomas Petersen på den smukkeste måde det skete ved at tegne sig for et større årligt bidrag og ved at testamentere det Jurian Ovens store allegoriske maleri af Christiern I's apoteose,² som stadig er perlen i museets billedsamling, og et værk af vægt i denne sønderjysk-frisiske malers europæisk berømte produktion. Fra grænsebyen Kolding var opmærksomheden sydvendt, og det gjaldt, som det ses, også museet på slottet. Intet tyder på, at museet i Haderslev følte sig generet af Koldinghus-museets indsamlinger syd for Kongeåen, for en pæn lille kollektion, f. eks. af kobbertøj, er ligefrem købt fra Haderslev Museum, der dengang som nu mest interesserede sig for de egentlige oldsager. Mere betænkeligt var det vel, at også haderslevske laugsklenodier gik mod nord. Men fra 1898 fandt Koldinghus det felt, hvor det kunne dyrke sine sønderjyske interesser i en større sammenhæng og uden at gå naboernes interesser for nær, nemlig ved at give den påbegyndte samling af krigsminder, som oberst Vaupells testa-

mentariske gave af konkrete personlige erindringer og relikvier yderligere stimulerede, en placering som et af museets væsentligste samleområder, endnu før man i Sønderborg var begyndt at tænke på den slags. Fra denne samling skal i det følgende fremdrages et par småtræk om Isted-slaget, som vel ikke bringer noget epokegørende nyt om dettes faktiske forløb, men som bringer et par i al deres ubetydelighed karakteristiske detaljer.

Den 24. juli 1850 stod den danske og den slesvig-holstenske hær ikke langt fra hinanden i landet mellem Flensborg og Slesvig. I begge hovedkvarterer ventede man, at den følgende dag måtte bringe afgørelsen og det store sammenstød. For at være sikker på initiativet havde den danske overgeneral Krogh bestemt sig for at være tidligt på færde. Kl. 3 om morgenen steg han til hest, og kl. 4 begyndte slaget. Langvarig og hård blev kampen og dens enkelte faser tildels meget dramatiske. Straks efter fremrykningen mod de slesvig-holstenske forposter sendte oberst von der Tann følgende melding til kommandøren for 1. jægerkorps: »Die Meldung richtig erhalten. Der Feind hat unsere Vorposten angegriffen. Dieselben wurden etwas über Helligbeck zurückgenommen. Das Gefecht ist vorläufig beendet“.³

Denne melding fra den slesvig-holstenske hærs stabschef nåede imidlertid aldrig frem, idet ordonnansen blev taget til fange, da den danske hærs 5. brigade under oberst J. Ph. Ræder indledte slaget i et forsøg på at omgå slesvig-holstenernes venstre fløj. Til Ræder indgik lidt senere på morgenen to meldinger. Den første var skrevet kl. 6,10 af oberstløjtnant J. Bülow, der var stabschef ved 2. division, som kommanderedes af general Schleppegrell, og som foruden Ræders brigade omfattede 1. brigade under oberst Krabbe og 2. brigade under oberst Baggesen. Bülows skrivelse,⁴ der er stilet både til oberst Ræder og general Krogh, lyder: »Ankommen til Store Solt begyndte Engagementet. Fjenden trænges mod Isted af Avantgarden: 12. Bataillon og Batteriet Baggesen. Engagementet begyndte i vor venstre Flanke og trænges noget. Understøttelsen hen imod Store Solt og derfra ad Fahrenstedt anses nødvendigt“. I virkeligheden var situationen betydelig mere faretruende, for umiddelbart før var Læssøe faldet, da han førte den nævnte 12. bataillon i et angreb på den af fjenden besatte Grydeskov, og lidt senere faldt Schleppegrell,

Læssøe-relikvier på Koldinghus.

da han i spidsen for et rytteriangreb ville hindre fjenden i at bemægtige sig et par af vore kanoner. Stabschefen, oberst Bülow, blev samtidig såret og taget til fange.

Uden at være fysisk helt i orden havde general de Meza klaret hele felttoget i 1849 og endog vundet sig laurbær af første rang ved sin uforfærdede indsats i Fredericia-slaget, og havde han tidligere lidt bitre skuffelser, så smilede nu lykken til ham⁵ i form af hurtigt advancement fra major til oberstløjtnant, oberst og generalmajor i løbet af et års tid. Samtidig var en alvorlig sygdom i anmarch, og i marts 1850 blev han opereret, hvad dengang var en væsentlig vanskeligere affære end i senere tider. Sygdommen hindrede de Meza i at modtage valget som hærens øverstkommanderende ved felttogets begyndelse i 1850. Først den 19. juli kunne han begive sig til hæren, altså netop tidsnok til at komme med i Isted-slaget. Krigsministeren havde tænkt sig, at de Meza skulle adjungeres general Moltkes division, hvad der kunne udlægges som en desavouering af Moltke, hvorfor de Meza i stedet sørgede for at være til disposition for den øverstkommanderende, general Krogh. I forvirringen efter Schleppegrells fald blev der god brug for de Meza. Herom vidner den lille seddel,⁶ som han straks efter sendte til oberst Ræder: „Jeg har modtaget Commandoen over 2. Division (efter at General Schleppegrell faldt) — men finder faa Fragmenter af den. — Krabbe usynlig —

Oberst Baggeseu skilt ved sin Brigade. Jeg ønsker at forene Deres Styrke med 3 Batailloner her staar af Oberst Thestrups Brigade (Ordonnansen vil vise Dem Stedet) — og har imidlertid sendt Bud til General Krogh om at rykke frem med 1. Division og siden Reserven for dog endelig een Gang at forcere Passet ved Idsted“. De få linier viser en general med et par ordonnanser i sit følge tage kommandoen over spredte og forsprængte troppestyrker, »få fragmenter« uden førere og en oberst uden brigade, for derefter at beslutte sig for det for slagets forløb afgørende gennembrud. Af de nævnte anførere kæmpede den ved denne lejlighed usynlige Oluf Krabbe dygtigt ved Vedelspang og hindrede derved fjenden i at falde den danske hær i ryggen. Oberst August Baggeseu (1795-1865), en søn af digteren, førte 2. brigade, men var ikke fulgt med hovedparten af sin styrke, nemlig de tre batailloner, der var sendt mod Grydeskov. Den sabel, han førte i slaget, findes nu på Koldinghus. Dagen før havde de Meza skrevet i sin dagbog, at han var i „afkræftet tilstand“.7 Formentlig har han befundet sig bedre på slagdagen, da han holdt sig i sadelen i mere end 17 timer. Det lykkedes de Meza at få hold på de spredte styrker, nogen tid efter havde han 5000 mand kampklar, og ligeledes at få overkommandoen, hvor stabschefen, oberst Faaborg, var ved at forberede en tilbagetrækning, til at acceptere fremstødet. Det kronedes med held. Den danske hær gik frem til Danevirke, og slesvig-holstenerne trak sig tilbage til Ejderen.

General de Mezas indsats i Isted-slaget er blevet forskelligt bedømt. Den noget krakilske oberst Jacob Th. Ræder, en broder til den førnævnte brigadekommandør, erklærer „Jeg har Intet hørt til Generalens store Meriter“;8 mens K. G. Rockstroh i sin biografi af generalen betoner, at de Mezas forholdsregler var „betimelige og hensigtsmæssige“.9 Den her fremdragne lille seddel synes afgjort at veje til generalens fordel.

Efter Isted-slaget fejredes scjren ved et gallataffel. I dessertanretningens kransekage var anbragt en lille spilledåse, som med spinkle klange lod de kendte toner af „Dengang jeg drog afsted —“ lyde. Dåsen,¹⁰ som vistnok er fransk, er siden kommet til Koldinghus. På låget bærer den en fremstilling af Napoleons bolig på St. Helena, og det er ingeniunde helt urimeligt, at Napo-

Jy for modtaget Comman
 den om 2. Divisionen
 (København og Gent og de søgelys
 felt) - men findes her fra
 resten af den -
 Kjøbenhavn - Oberst
 Breggersen fik ved sin Brug
 at søge at forme den til
 den med 2. Divisionen fra
 den af Oberst Breggersen
 den af Oberst Breggersen med den
 den (København) - og for med den
 den (København) - og for med den
 den (København) - og for med den

General
 de Mezas melding
 (Museet
 på Koldinghus).

leon således også kom med ved Isted. Treårskrigen danske offi-
 cerner havde lært meget af Napoleons taktik. I denne forbindelse
 vil det være nærliggende at citere oberst J. Ph. Ræders angrebs-
 ordre ved slagets begyndelse: „Paa givet Signal styrter 1. Træf-
 ning frem, kaster med Bajonetten alt over Ende, besætter Høj-
 derne“. Med rette har Rockstroh betegnet denne passus som gan-
 ske napoleonsk. C. J. de Meza deltog ikke i tallet. Sligt havde
 han ikke helbred til.

Efter besættelsen af Danevirke gik den danske hær ikke læn-
 gere mod syd, og der forestod mange måneders vagt- og forpost-
 tjeneste kun afbrudt af mindre fægtninger. Både general Krogh
 og de Meza var lidet lydhøre overfor krigsministeriets krav om
 lejlighedsvis fremstød ud fra den fornuftige betragtning, at det
 ville være unyttigt spild af menneskeliv. Som typisk for adskil-

lige dage kan nok gælde følgende melding fra den 30. august kl. 6 morgen:

„I Nat har alt været roligt. Natpatrouillerne har meldt: 1. At de staaende Patrouiller fra Brechendorff-Veien er udsat paa sædvanlig Sted, uden at støde paa Fjenden; om Byen er besat vides endnu ikke; et fjendt. Comd: af begge Vaaben, har som Sporene udvise i Nat staaet tæt Nord for Byen. — 2. C.-posten ved Kropperbusch udsat uden at Fjenden har søgt at forhindre dette. Fjendens Poster som sædvanligen ved Heibunge“. Meldingen¹¹ er skrevet af forpostkommandøren Cai Hegermann-Lindencrone og stilet til 2. infanteri-brigade, Bustrup.

Hvordan situationen tog sig ud set med en menigs øjne fremgår af et brev fra gardisten Jens Peter Lyngbye skrevet den 27. august til søsteren Dorthea hjemme i den fædrene gård i det sjællandske Lyngby:

Jeg kan lade dig vide, at jeg har modtaget to Skjorter og et Par Hoser fra Eder. I Hoserne laa jo to Rdl. i Sølv, hvorfor jeg takker jer for det sendende, men jeg trængte ei til det. Jeg har solgt den ene Skjorte for 1 Rdl., for jeg kunde ei føre den med mig, vi haver jo Bepakning nok endda. I maa ei sende mig flere Penge før hen under November, for ellers stjæler de dem fra mig, altsaa ere de ingen Nytte til. Men med Pakken modtog jeg ei noget Brev. Hvorfor kunde I ikke sende mig Brev med Pakken, det var jo besynderligt nok. Jeg haver sendt nu tre Breve til Eder, siden jeg modtog noget Brev fra dig, kære Tea. Jeg ønsker snart at komme hjem til Eder, men der er ingen Udsigter til det, maa-ske ikke før henunder Jul engang. Nu er vi rigtignok kommen i Hus, men vi ligger jo i Halm altid. Somme Nætter maa vi jo ogsaa ligge paa Marken. I kan tro, det er haardt. Regnevejr er det jo altid, hvorved vi faar meget Kulde, men kære Søster, sig til Fader og Moder, at de maa ei være bedrøvet over mig, for jeg finder mig godt i den Skæbne. Lad mig nu bare se, at I morer og fornøjer jer, for henede er vi kede af at ligge. Nætterne begynder at blive kolde og lange, men med Guds Hjælp forventer jeg dog at komme hjem til Eder, saa vil det jo ogsaa blive en Glæde for mig og for Eder allesammen. Er der noget nyt derhjemme, så må I ej lade det gaa forbi mig, uden I lader mig det vide. Jeg opfører mig herovre, saa I skal nok have Glæde af mig. I skal ei

være bedrøvet, fordi jeg er saa langt fra Hjemmet. Hjemmet er dog det kæreste. Vi maa nu gaa og arbejde paa Danevirke. Der var nogle russiske Generaler og besaa de Forskansninger. Der var en Stab paa omtrent halvtredsindstyve Ordonanser, det var smukt at se, kan I tro. For resten er her intet nyt. Jeg er ved god Helsen, Gud ske Lov og Tak, og det samme ønsker jeg at høre fra Eder alle sammen. Gud hjælpe, Gud styrke vore. Nu ønsker jeg Eder al Held og Lykke.... fra din oprigtige Broder, Jens Eriksen Lyngbye i den kongelige Livgarde til Fods, 4. Compagni, i Armeen, Slesvig.

I familiens eje gemtes dette brev som et interessant minde i årene fremover. Halvfems år efter, da de tyske hære atter gik over vor grænse, fik det ligesom fornyet interesse, og man mente da, hvad den brave Jens næppe har drømt om, at landsoldatens brev måtte kunne interessere landets konge. Kong Christian X fik brevet tilsendt og læste det med den interesse, han stedse lagde for dagen for vore historiske minder. Han påskønnede ligeledes den smukke tanke, at man ville forære ham det fortroingsfulde brev i en alvorlig stund; men han fandt dog, at det var bedre, om brevet kom til en offentlig samling og foreslog derfor, at brevet skænkedes til Koldinghus, hvad også senere skete.

Med krigen og sejrene fulgte heltedyrkelsen, som gav sig markante udslag i kunsten, både digtningen og billedkunsten. Magtfuldt og myndigt har Grundtvig i sit storslåede drapa og Bissen i sin stolte løve tolket sejrens patos og dens dyre pris. Med herosdyrkelsen fulgte atter respekten for relikvien, det personlige minde, tingen med affektionsværdi.

Blandt Isted-dagens store tab følte vel oberst Læssøes fald særlig hårdt på grund af den respekt, der stod om hans evner og karakter, og fordi man stillede så store forventninger til ham. Tidligere på året havde han til broderen Joseph Læssøe i et brev,¹² der ellers mest handler om forretningssager citeret „dristigt vovet, er halvt vundet“, et citat med personlig dækning. Efter hans fald har pietetsfulde hænder i mere end hundrede år taget vare på en lok af hans hår, hans skærf, epauletter, distinktioner, feltsalmebog og blyant med guld-navneplade samt danebrogsordenens sølvkors, som han havde fået året før, mens ridderkorset fra 1848,

*St. Johannes
i glasmaleri.*

som statulterne kræver det, er blevet tilbageleveret. Nylig er disse mindestykker kommet til Koldinghus .

Efter Isted-slaget troede man, at nu var »ledet i lave«. Men mindre end fjorten år efter gik den danske hær den tunge snefogs vandring fra Danevirke til Dybbøl. Derefter var Isted tysk. Til slagets ihukommelse blev der rejst en „Gedächtniskirche“ med glasmalerier i de pseudogotiske vinduer. I forvirringens år efter 2. verdenskrig kom disse vinduer i handelen i små stykker. En del af glasset blev lavet til lygter. Et lidt større sammenhængende stykke er havnet på Koldinghus, hvor nu apostlen Johannes med kalken i hånden har fået den uvante opgave at vidne om det store slag den 25. juli 1850.

NOTER

1. Oldsagssamlingen i Kolding 1877-1952; Årb Vejle 1952, 141-49.
2. Malerier på Koldinghus, 1960, 36. Jürgen Ovens, Ausstellung im Städtischen Museum Flensburg 1963, 21.
3. Ms. 1869 Koldinghus.
4. Ms. 3123 Koldinghus. J. Bülow skriver to gange Store Solt, som dog lå et stykke bag de danske linier, formentlig er det skrivefejl for det i slagets topografi mere velkendte Øvre Stolk.
5. »han har Lykke«, J. Th. Ræder: Krigserindringer, 1911, 251.
6. Ms. 2708 Koldinghus.
7. General de Mezas Krigs-Dagbøger, 1928, 124.
8. J. Th. Ræder: Krigserindringer, 1911, 251.
9. Rockstroh i sin biografi af generalen, de Mezas Krigs-Dagbøger, 1928, XXXV.
10. Inv. 1437, skænket af grevinde Sophie Magdalene Moltke, general Kroghs datterdatter.
11. Ms. 8987 Koldinghus.
12. Ms. 1570 Koldinghus.
13. »Fra 48«, udstillingskatalog 1893, nævner som nr. 1193 feltsalmebogen og nr. 1195 en lok af Læssøes hår, begge tilhørende malerinden frøken Augusta Læssøe.

Folkelig propaganda under treårskrigen

Af Jørgen Slettebo.

I 1800-tallets første halvdel blev stadig større kredse optaget af politik. Talrige provinsaviser blev grundlagt, adskillige pjecer, bøger og tidsskrifter så dagens lys, og i nystiftede læseforeninger gjorde man bekendtskab med alt det nye. De liberale bevægelser udover Europa satte sig spor også i Danmark, særlig juli-revolutionen i 1830, der bl. a. gav anledning til Uwe Jens Lornsens flyveskrift om Slesvig-Holstens forfatningsforhold. På samme tid trådte også de nationale problemer frem, og hurtigt henleddes opmærksomheden mere og mere på hertugdømmerne. Men det var ikke blot Sønderjylland, der vågnede. Da stænderforsamlingerne indførtes i 1834, blomstrede den politiske interesse overalt i landet for alvor op. Valgene dertil gav anledning til politisk debat, og gennem Stændertidende blev en række politiske spørgsmål lagt frem som grundlag for en offentlig drøftelse. Foreløbig gav denne sig især udslag i talrige petitioner, hvor man henvendte sig til stænderforsamlingerne, men meget snart sivede diskussionen også ind i avisernes spalter. Det er karakteristisk, at det gamle, forhen så ansete, men akademisk prægede, regeringstro tidsskrift „Provincialberichte“ måtte gå ind i 1834, slået ud af Falcks mere moderne tidsskrift »Neues staatsbürgerliches Magazin« og det mere politisk prægede, liberale »Schleswigholsteinische Blätter«.¹

Mens aviserne før 1830 enten havde været direkte talerør for regeringen eller rene annonceorganer, begyndte de nu at afspejle den nyvakte politiske interesse. I hovedstaden startede i 1834 det liberale „Fædrelandet“ med Orla Lehmann og Carl Ploug i ledelsen. Det blev sammen med „Dagen“, det konservative „Berlingske politiske- og Avertissementstidende“ og det mere moderat liberale „Kjøbenhavnsposten“ fra 1827 landets mest udbredte blade med politisk indhold. Også i provinsen begyndte talrige aviser at beskæftige sig med politik, således „Fyns Stiftstidende“ under

Søren Hempels ledelse og „Aalborg Stiftstidende“, der fra 1838 redigeredes af den liberale Bernhard Rée. Adskillige af de ældre provinsblade som det i 1794 grundlagte „Aarhuus Stifts Adresse-Contours Tidender“ holdt sig dog stadig fra det politiske stof.²

Hertugdømmerne var i årene før 1848 godt dækket med aviser. Her var længe udkommet upolitiske »intelligensblade« af rent lokal karakter i de enkelte købstæder.³ Fra 1838 udsendtes så i Haderslev „Dannevirke“ med P. Chr. Koch som redaktør, og i 1839 fulgte Frederik Fischers „Apenrader Wochenblatt“, der året efter blev dansksproget. Slesvig-holstenerne benyttede sig især af »Kieker Correspondenz-Blatt“, der fra 1830 blev udgivet af Theodor Olshausen og af „Itzehoer Wochenblatt“, men også „Eckernförder Wochenblatt“ og „Lyna“ i Haderslev var slesvig-holstensk sindede. Det var i den første tid imidlertid ikke så meget det nationale, der skilte, som det liberale kontra det konservative. Da det i 1839 gjaldt om at standse Hans Kopperholts „Allgemeine Wochenblatt“ i Åbenrå, fordi han ubesindigt ytrede liberale anskuelser, var regeringerne i København og på Gottorp fuldtud enige.⁴

Antallet af blade øgedes således, og samtidig blev deres indhold yderligere kendt gennem de voksende læseforeninger. I den ny-startede læseforening i Odense holdt man 1837 de københavnske „Dagen“, „Fædrelandet“, og „Collegialtidende“, „Berlingske Tidende“ og „Kjøbenhavnsposten“ og fra hertugdømmerne „Dannevirke“ og „Itzehoer Wochenblatt“. Konservative og liberale, danske og slesvig-holstenske synspunkter var således lagt frem til medlemmernes overvejelse.⁵

Begge parter i den nationale strid var da også klare over avisernes betydning for den politiske meningsdannelse. Regeringen i København holdt opmærksomt øje med bladenes indhold, og kongetro mænd benyttede af og til lejligheden at understrege deres synspunkter i de københavnske blade, hvorfra provinsbladene så bragte fyldige referater. På den anden side var de slesvig-holstenske førere ivrige leverandører til en række aviser i hertugdømmerne. Hertug Christian August holdt sig i nøjeste kontakt med flere af disse aviser og foranledigede eller skrev ligefrem selv indlæg, især til „Itzehoer Wochenblatt“. Da regeringen i 1848 blev klar over den slesvig-holstenske bevægelses styrke, overvej-

Fig. 1. Karikatur af P. Hiort Lorenzen.

P. Hiort Lorenzen som kamæleon modtages af sine tilhængere. (Måske i Sønderborg, hvor han var valgt, se rådhuset). Koloreret stik, trykt i Hamborg. Mus. på Sbg. Slot.

ede den endda at købe „Itzehoeer Wochenblatt“ for derigennem at øge sin indflydelse i Holsten og indskrænke modpartens agitationsmuligheder.⁶

Det stod dog klart, at den saglige, men som regel omstændelige og efter tidens skik særdeles tørre skriftlige fremstilling i pjecer, bøger og aviser kun havde chancer overfor et meget beskedent mindretal. Den politiske satire havde imidlertid under Napoleonskrigene vist sig at være et særdeles virksomt våben, der især blev udnyttet i England og Frankrig. Herhjemme havde „Corsaren“ fra 1840 sat ind med en frygtet skriftlig satire, — tegningerne var der ikke meget bid i. Slesvig-holstenerne benyttede da også straks samme våben mod Peter Hiort Lorenzen, da han i 1842 havde talt dansk i stændersalen i Slesvig. Snart efter udsendtes to store kolorerede stik, det ene med Hiort Lorenzen som en kamæleon, der skiftede farve efter omgivelserne (fig. 1), det andet med en kalkunsk hane, der modtager en deputation med tak-adresser og et bæger.⁷

Den propaganda, der vældede frem over landet, da oprøret

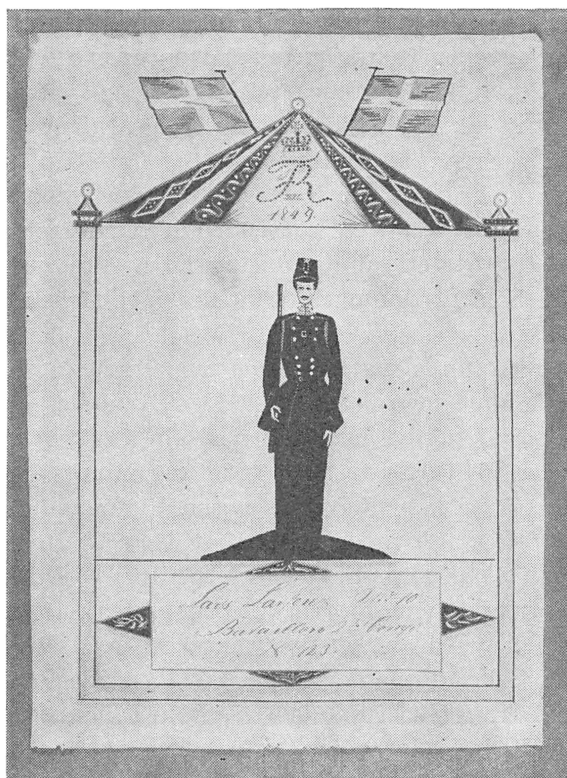

Fig. 2. Dansk soldat fra 1848.

Ligesom den menige soldat var helten i de fleste viser, var der almindelig begejstring for soldaten, der deltog i krigen. I mange hjem ærede man ham ved at have et billede af ham hængende på væggen - her er det nr. 123 ved 10. Bataillons 2. Comp., Lars Larsen. Mus. på Sbg. Slot.

brød ud i marts 1848, byggede således på vel forberedt grund og skyldtes ikke blot den øjeblikkelige situation. En øget politisk interesse og en stadig større medleven i statens og samfundets forhold havde udviklet sig i stigende tempo den sidste snes år.⁸

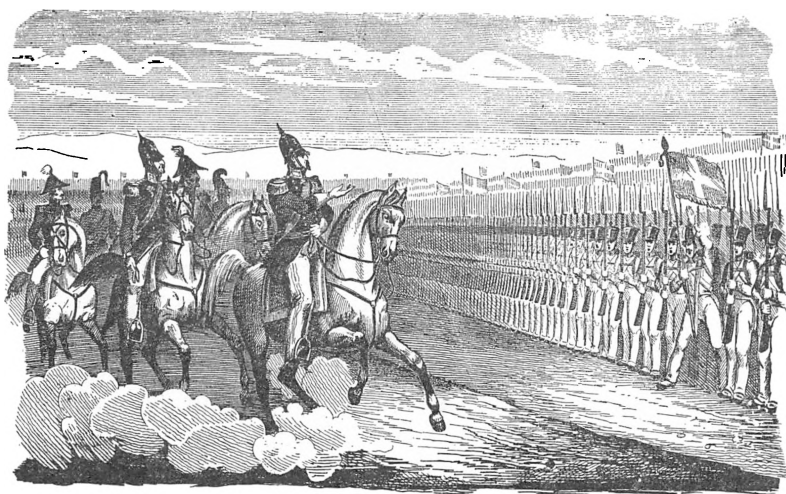
Straks ved oprørets begyndelse søgte man på alle måder at vinde befolkningen for sig og eventuelt smæde modstanderen. Der fremkom et utal af bekendtgørelser og opråb. Oprørsregeringen udsendte straks flere proklamationer, og gennem hele krigen udstedtes fra begge sider utallige offentlige henvendelser. Mange af-

tryktes i aviserne, men de fleste udsendtes som etbladstryk i stort oplag til opslag eller fremlæggelse. Til en snævrere kreds henvendte sig de mere fyldige redegørelser for egne synspunkter, der også kom i stort tal. F. eks. udsendte geheimarkivar C. F. Wegener en stærk partisk redegørelse for hertug Christian Augusts opførsel i årene før krigen, „Om Hertugen af Augustenborgs Forhold til det holstenske Oprør«, og konsistorium ved Københavns Universitet startede 1848 en samling historiske afhandlinger om Slesvigs tilhørsforhold til Danmark. »Antislesvigholstenske Fragmenter“.

Avisernes redaktører søgte at følge med i krigsbegivenhederne så godt som muligt, men det kneb at få oplysningerne hurtigt og korrekt frem. Selv vigtige begivenheder som slaget ved Bov 1848, ved Fredericia 1849 og ved Isted 1850 var mindst tre dage om at nå frem til de københavnske aviser. Under indtryk af folks iver efter at få krigsnyhederne hurtigt frem startede redaktør A. P. Liunge i 1849 „Avis Salonens Nyhedsblad“, der på to små oktavsider bragte de seneste nyheder fra fronten, ofte i to daglige numre. Hurtigheden blev dog ikke meget større. Det første rygte om affæren i Eckernførde den 5. april 1849 nåede først frem om aftenen den 7. En officiel kundgørelse kom i bladet den 8. kl. 9, nærmere enkeltheder blev så trykt i numrene den 8., 9., 10. og 11., og endelig den 13. bragte man et stort udtog af den officielle beretning, som chefen for „Christian VIII“, kommandørkaptajn Paludan havde sendt fra krigsfangenskabet i Rendsborg.

Korrekte var oplysningerne heller ikke altid. Den store opstandelse, der fulgte rygterne om, at oprørerne i Rendsborg havde frigivet slaverne fra tugthuset, og at de nu drog hærgende op gennem Jylland, er et klart vidnesbyrd om rygternes gode kår⁹. Og selv om Liunge i sit første nummer lovede at undgå rygter og usikre oplysninger, så forledte ønsketænkning ham til gennem længere tid at publicere meddelelser om en stor russisk hjælpe-eskadres færd gennem de danske farvande. Den dukker op i spalterne første gang som et rygte om russisk støtte den 5. april, den 16. juni var der 9 linieskibe og 4 fregatter undervejs, den 24. gives der vejledning for befolkningen i Sønderborg om, hvordan den skal forholde sig — bl. a. for at undgå kolera — når den russiske eskadre nu ankommer, og den 29. rapporteres den udfør Møen. I

Kong Frederik den Syvendes Revue over Hæren ved Vejle

den 18de September 1848.

Vel mødt igjen, Kong Frederik! ved Hæren.
 Til Kamp beredt den venter kun Dit Bud.
 Hvor Stævnet blødigst var, vi frelste Hæren —
 Had os da trofugtig fægte Striden ud!
 Giv Innet bort, Ist viid, for Du skal miste
 En Fødders Jord af Dine Fædres Land,
 For vil vi alle kæmpe til det Sidste,
 For vil vi alle falde som een Mand!

Dg hvid Dit Blik i bløse lattede Mader,
 Har søgt forgæves manges Kammerat,
 Beklag ham ei! Her skal af ham som Føder,
 Dg hufft, for Dig han døde som Soldat.
 I Dødens Stund og Filt fra sin Hjære
 Hans sidste Suk gjaldt Fædrelandets Væst,
 Hans sidste Tanke var Din Kronets Hæst —
 I Kamp for den vil Ingen blive træt.

Se her er Rok, der vil udholde Blødsen!
 Se her er Rok, der kæmpe vil som han,
 Men ikke Een der er i hede Mødsen,
 Som vil see deelt sit Hjemme Fædreland!
 „Det skal ei stee!“ det Løfte har Du givet,
 „Det skal ei stee!“ fra Folket lob igjen!
 Dg, Kongen tro i Døden som i Livet,
 „Det skal ei stee!“ vi svørges her som Mand!

Fig. 3. Frederik VII afholder revy.

1848 afholdt Frederik VII revy over hæren ved Vejle. Situationen blev gengivet i et stik udgivet af Bing og Ferslev, hvor den populære vise „Vel mødt igjen, Kong Frederik“ også blev gengivet.

det hele taget gengives de fleste rygter til fordel for Danmark med stor trofasthed.

Krigens begivenheder gav ofte anledning til patriotiske vers, ofte mere velmente end velskrevne, og de aftryktes tit på aviser-nes forsider. De bedste spredtes i håndskrevne visebøger, og bogtrykkerier overalt i landet udsendte de populæreste i talrige oplag. Størst yndest nåede nok „Dengang jeg drog afsted“, men også sange som »Vel mødt igjen, Kong Frederik, ved Hæren« af H. P. Holst (fig. 3) og „Påskekløkken kimed mildt“, der blev sunget første gang i maj 1848 ved en koncert i Casino til fordel for de sårede og de faldnes efterladte i slaget ved Slesvig 23. april, blev sunget hyppigt. Langt de fleste sange er forlængst glemt, men ved

et gennemsyn af bladenes iøvrigt meget sparsomme annoncesider får man et indtryk af, hvor mange der var tale om, idet boghandlerne fyldte en væsentlig del af annoncespalterne: I Berlingske Tidende den 5. jan. 1849 annoncerer både boghandler F. H. Eibe og boghandlerne Hermann og Erslev „bøger og sange fra krigen“, den 19. tilbyder Eibe „en samling feltdigte“, og den 1. febr. har boghandler J. Nielsen en „Mindekrans for Fædrelandet“ til salg. Den 12. marts har boghandler H. P. Møller en samling „Krigs-Sange“, og to dage senere tilbyder han „Hæren, Kongen, Gud — En Digtning i 3 Afsnit«. Visedigteren Kobber-Jens på Skanderborgegnen fortalte endda: »Da krigen brød ud i 1848, fik jeg især travlt med at digte og sælge viser, thi dengang var der liv i folk, og alle vilde have viser, og alle vilde synge«. ¹⁰ En håndskreven visebog fra Mindebjerg på Als, skrevet 1848, indeholder fem viser, hvortil siden er føjet endnu en. De første viser er på 15, 26 og 23 vers, og kun de to sidste er på hver 7 vers, mens den tilføjede har 16 vers. ¹¹

Ikke blot skillingsviser og sange, men også skildringer af enkelte begivenheder gik i stort oplag. H. J. Bing averterede i 1850 med „Episoder af Krigen i 1848 og 1849“ og F. H. Eibe bl. a. »Den danske Hærstyrke i 1848«, »Danmarks Frelse« og - i en oversættelse fra tysk ved P. Chr. Koch - »Hele Slesvig eller Krig!« ¹² Hos J. Nielsen solgtes »En trofast Beretning om Stormen på Frederiksstad“ på i alt 16 sider med en „Takadresse til Hæren“ som indledning og side 16 optaget af oplysninger om, hvad boghandler Nielsen i øvrigt havde på lager: Portrætter af Bülow, Rye, Hedemann, Krogh og de Meza, alle til 1 rbd. stykket, fuldstændige beretninger om slagene ved Fredericia og Isted til 8 og 10 sk., en skildring af det slesvig-holstenske oprør og en række sange, bl. a. „Til Danmarks Nutidshelte“ og „Sang for vore tapre Krigere.“ ¹³

Portrætter udsendtes der mange af, enten enkeltvis eller flere på et ark, af og til endog gruppebilleder, forsynet med en fint tegnet ramme: „Forsamling“ eller „Reunion“ hedder et med både dansk og fransk tekst, der viser general Krogh omgivet af hærens øverste officerer i 1850. ¹⁴ Efter hvert vundet slag gjaldt det om at komme først med heltenes billeder. Allerede den 19. juli 1849 meddelte J. Nielsen, at han om få dage kunne levere et portræt

Fig. 4. Danske dragoner erobrer to kanoner.

En af de danske fremstillinger af en dansk krigsbedrift, hvor den danske Jens udmærker sig. Mus. på Sbg. Slot, i flere udgaver.

af Olaf Rye, udført i det Bærentzenske Institut. Noget bagefter kom A. Levin i Aarhus, som d. 31. juli averterede, at malermester Søren Møller Jørgensen havde taget 5 daguerreotypier af Rye, og at tegneren Gertner nu lavede et portræt efter disse. Så snart det var færdigt hos litografen, kunne det købes hos Levin.¹⁵

Krigsscener var også efterspurgt. Allerede i september 1848 udsendtes fra C. M. Tegners Institut en serie på 6 blade efter tegninger af Niels Simonsen. Fra februar 1849 udsendtes efterhånden en serie fra A. Kittendorff, også efter forlæg fra Niels Simonsen, og umiddelbart efter krigens afslutning kom flere mindre serier. Den største og populæreste af billedserierne omfattede i alt 24 blade, der kom tre og tre og fordeltes i to hefter. De blev udgivet fra maj 1851, altså efter krigens afslutning, hos I. W. Tegner og A. D. Kittendorff efter forlæg af N. Simonsen og F. C. Lund.¹⁶

De fine litografiske portrætter og billeder var imidlertid ret dyre, og de lidt simplere skillingstryk blev nok spredt videre omkring (fig. 4). De holdt sig måske ikke så nøje til virkeligheden,

Fig. 5. Neu-Ruppin-ark.

Der var ikke stor forskel på de danske og de tyske enkeltbladstryk. Fra Neu-Ruppin kom bl. a. en serie med motiver fra tyske frihedskrige, trykt hos det produktive firma Oehmiche und Riemschneider. Mus. på Sbg. Slot.

men talte des mere til fantasien. Firmaerne Chr. Steen og Søn, Bing og Ferslew og B. A. Meyer udsendte en del scener fra krigen, bl. a. »Danske Soldaters Afrejse fra Kjøbenhavn«, »Slaget ved Bov«, „De fynske Dragoner fordriver Slesvig-Holstenerne fra Jernstøberiet ved Flensborg“ (i tre forskellige udgaver), „De danske Dragoner i Slaget ved Slesvig“ og „Bivouak efter Slaget ved Slesvig“ for blot at nævne nogle fra det første krigsår. Desuden tryktes en del som følgeblade til bøger og tidsskrifter. I alt udkom over 200 forskellige litograferede etbladstryk med motiver fra krigen, de fleste endda i store oplag.¹⁷

Der tryktes også en del af de noget grovere træsnit, således et

Hans Durchlauchtighed Høiforræderen
Prindsen til Augustenborg (Nør).

Træsnit af Slesk.

Trykt i det Hertugdøds Bogen.

Udgivet af „Brandhuus“.

Fig. 6. Prins Frederik af Nør med løkke om halsen.
Stik af C. V. Gertner. Mus. på Sbg. Slot. Se også fig. 8.

dobbeltportræt af den norske frivillige Leopold Løvenskjold og Olaf Rye, trykt hos Th. Petersen i Hjørring. På et blad fra samme trykkeri måtte politikeren Orla Lehmann dele pladsen med Bertel Thorvaldsen. Som træsnit findes også beskrivelsen af de to matroser Jensen og Schrøder, der undslap efter at være blevet fanget på et spejdetogt, et prospekt af slaget ved Fredericia og en fremstilling af Knippelsbro ved troppernes hjemkomst 1851.¹⁸ I øvrigt var træsnittene, der havde oplevet deres blomstring med de talrige billeder af Struensees henrettelse, godt på vej til i 1830-erne og 1840-erne at blive udkonkurrerede af billedarkene fra Neu-Ruppin.¹⁹ Og selvom antallet af danske etbladstryk fra krigen var stort, var tallet på Neu-Ruppin-ark dog større. Disses marked var da også meget større, da der dels solgtes billeder af

*Fig. 7a. Hertug Christian August som knægt.
Hertugen som ruder knægt på kortspil fra 1850.
Mus. på Sbg. Slot.*

slesvig-holstenske bedrifter og danske nederlag overalt i hertugdømmerne og Tyskland, dels solgtes krigsbilleder med dansk tekst og danske sejre i Danmark. Her tog man ikke partihensyn. Lokalkendskabet var heller ikke stort. Et billede af kampene ved Dybbøl viser således Sønderborg som en drabelig fæstning med tre stærke forter — det ene slottet, der er blevet omgivet af kæmpevolde og svært armeret.²⁰ En hel billedrække kom i en serie om europæiske frihedskrige, og heller ikke her er den historiske nøjagtighed særlig stor (fig. 5).

Meget ofte solgtes krigsbøgerne og nogle af billederne til vel-

Fig. 7b. General Wrangel.

Generalen som klør knægt på kortspil fra 1850. Han tabte ved Dybbøl 5. juni 1848. Mus. på Sbg. Slot.

gørende formål. Hos F. H. Eibe solgtes tolv prædikener af Fr. Hammerich til fordel for betrængte slesvigere, hos H. Chr. Bakke erhvervede man skriftet „Danmarks Frelse“, hvis netto-overskud gik til de sårede og de faldnes efterladte, hos boghandler C. W. Stinck solgtes en samling nye krigsviser til fordel for „de Skærtorsdag faldne Søkrigeres Efterladte“, og sognepræst F. Schjødt, Askø, lod et af ham selv forfattet digt „Riffelen“ sælge hos boghandler N. A. Lund til fordel for „De i Krigen quæstede“.²¹

For øvrigt var det ikke blot sådanne salgsindtægter, der tilfaldt de trængende. Der foranstaltedes adskillige indsamlinger til så-

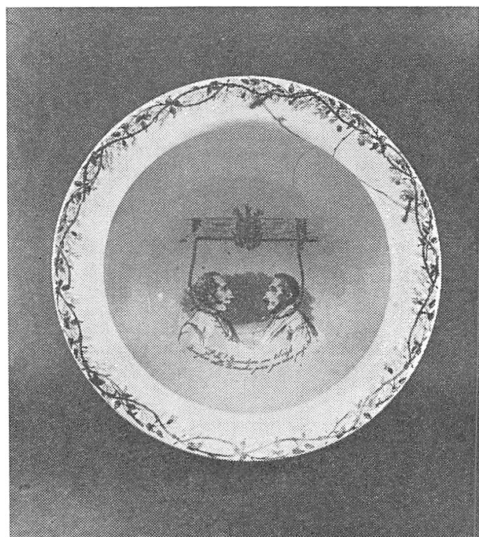

Fig. 8. Hertugen i natpotten.

Hvid fajance-natpotte med stikket af hertugen af Augustenborg og prinsen af Nørgengivet i bunden over et smædevers. Nationalmuseet, 3. afd.

rede, både af penge, tøj, linned og andet udstyr. „Dannevirke“ har den 4. nov. 1850 en annonce om uddeling af oksekød til krigsenker, og samme avis indeholdt flere gange tak til bidragydere til forskellige indsamlinger,²² ligesom soldater af og til indrykkede en tak, f. eks. til „beboerne i Lysabild sogn“ eller til „Søsterhuset i Christiansfeld“.²³ Men også den gang gik det lettere, når man kunne forene det fornøjelige med det gode. Det kgl. Teater averterede da en forestilling, »En Søndag på Amager« til fordel for de betrængte jyder, og i august 1849 afholdtes til samme formål et „tre-Dages Marked i Rosenborg Have“ under kongens protektion.²⁴ En basar på Herlufsholm modtog endda som kærkomne gaver „fra Hds. Maj. Enkedronning Caroline Amalie et Tæppe og fra H. K. H. Arveprinsesse Caroline en Trøster.“²⁵

Udover at fremhæve egne fortjenester søgte man også at ramme modstanderen ved karikaturer og grovkornet satire. Det Berlingske Bogtrykkeri udsendte således et flyveblad med underskriften „Hans Durchlauchtighed Højforræderen Prindsen af Augustenborg (Noer)«, og i 1849 bragte Corsaren en karikatur af hertug

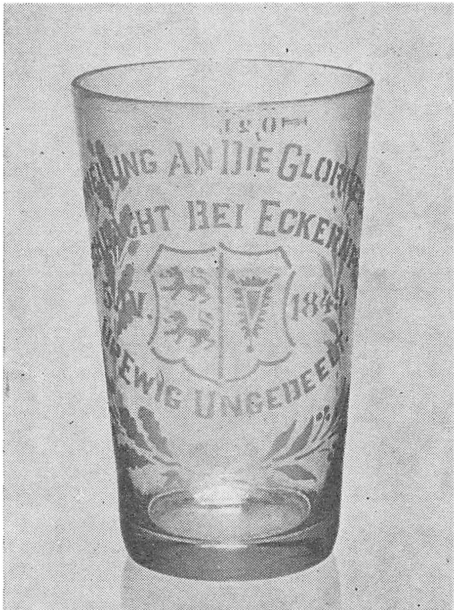
Fig. 9. To kopper.

T. v.: En kop med blå-rød-hvid fane t. h. og sort-rød-gylden fane t. v. - T. h.: Kop med våbenskjold flankeret af to holstenske soldater. Mus. på Sbg. Slot.

Christian August. Vidt udbredt blev en række portrætter af hertugen og hans broder, begge med løkke om halsen, parat til hængning. Det findes i flere udgaver, bl. a. det her gengivne (fig. 6), og et, hvori begge står i hel figur bagbundne under galgen.²⁶

Et mere særpræget, men ikke så udbredt politisk-satirisk tryk fra 1850 var et kortspil, hvor de fire knægte blev erstattede af karikaturer (fig. 7a og b). Ruder knægt var hertugen af Augustenborg, hjerter knægt prinsen af Nør, og de to sidste knægte viste oprørshærens generaler Bonin og Wrangel. Begge har på deres våbenskjolde fået anbragt navnet på deres største nederlag, henholdsvis Fredericia og Dybbøl. Kortene er trykt hos kortspilfirmaet Bording og Ostermann, en afdeling af F. E. Bordings trykkeri. Kortene er trykt efter januar 1850, da kortspiltrykkeriet oprettedes, og er således nok et af de første spil, Bording og Ostermann fik udført. Da hverken slaget ved Isted eller oprørshærens general fra 1850, Willisen, nævnes, er det sandsynligvis trykt før

*Fig. 10.
Glas med inskription.
Slesvig-holstensk
mindeinskrift om sejren
ved Eckernførde
graveret på glas.
Mus. på Sbg. Slot.*

juli 1850, da krigen igen brød ud. Fra F. E. Bordings trykkeri udsendtes i øvrigt adskillige populære sange, skillingsviser og politiske småskrifter under krigen.²⁷

Endnu mere karikerende er tre blade, der blev trykt i Berlingskes Bogtrykkeri med træsnit af Flinch: „Allernyeste Efterretninger fra Krigsskuepladsen i Schleswigholstein, fortalte af Herr von Münchhausen i Hamburg“. Hvert blad har 2-3 mindre billeder, bl. a. et af tre slesvig-holstenere, hvoraf den ene fanger granater med hænderne, mens den anden bruger sin sabel dertil, og den tredje bærer en hel flok danske soldater spiddet på sin bajonet. På et andet blad viser et billede en flok slesvig-holstenere, der slynger våben og tøj, endog bukserne, efter danskerne. Teksten, der fylder det meste af bladet, er på dårligt dansk isprængt tyske ord for at gøre nar af neuruppinernes ofte ubehjælpomme dansk.²⁸

Den kendteste anvendelse af karikaturerne af hertugen og prinsen af Nør er vel imidlertid ikke de trykte blade, men nok billedet af dem som forrædere, anbragt i bunden af en natpote (fig. 8). Grundlaget er det omtalte flyveblad med brødrene parate

Fig. 11. Tørklæde med 5 portrætter.

Tyndt bomuldstørklæde med 5 portrætter i krans på rød bund. Portrætterne er efter samtidige stik. Mus. på Sbg. Slot.

til at blive hængt, jvf. fig. 6. Natpotterne er måske fremstillede i England, hvad teknikken tyder på. I så fald er flyvebladet først blevet sendt til England og de færdige pottes returneret til salg i Danmark. Forhandleren var muligvis kgl. hof-porcelainshandler N. Petersen, Kgs. Nytorv, men i øvrigt ved man intet nærmere om handelen med dem.²⁹

Natpotten er imidlertid ikke det eneste eksempel på, at porcelænen og fajance var velegnet til patriotiske illustrationer. Særlig udbredte blev pibehoveder i porcelænen med billeder af kongen eller med den danske landsoldat på. Disse 8-9 cm høje pibehoveder afgav fortrinlig plads til et aflangt billede, f. eks. en stående person. En slesvig-holstensk pibe viser en kronet dobbelteg, hvor to våbenskjolde er lænet op ad stammerne: det ene med Holstens

Fig. 12. Blåt-hvidt tørklæde fra 1850.
Vævet af Chr. P. Lassen i blåt-hvidt (de øvrige kendte er alle i rødt-hvidt). Museet for Koldinghus Len, nr. 9730.

nældeblad, det andet med Slesvigs to løver. Piben er desuden forsynet med et vers:³⁰

*Theures Land, du Doppel-Eiche
Unter einer Krone-Dach.
Stehe fest, und nimmer weiche
Wie der Feind auch dräüen mag.*

Også drikkekopper blev benyttede, f. eks. til afbildning af Frederik VII. En bred, 9 cm høj kop viser hertugdømmernes våben, flankeret af to af oprørshærens soldater: til venstre en holstensk infanterist og til højre en holstensk jæger (fig. 9 t. h.). En noget mindre kop har to korslagte faner, t. v. de tyske sort-rød-gyldne farver, t. h. slesvig-holstenernes blå-rød-hvide (fig. 9 t. v.). I det hele taget spillede de nationale farver en meget stor rolle, og kokarder både i de danske og de slesvig-holstenske farver blev båret overalt.³¹

Glas kunne selvfølgelig også bruges, men var åbenbart ikke så

Fig. 13. Rødt-hvidt tørklæde fra 1850.
 Vævet af Chr. P. Lassen til minde om slaget ved Isted.
 Mus. på Sbg. Slot, V, 1675.

hyppigt udnyttet. Der findes dog et enkelt drikkeglas med indskriften: »Erinnerung An Die Glorreiche Seeschlacht Bei Eckernförde, 5. IV. 1849. Up Ewig Ungedeelt.« (Fig. 10). Måske er det dog noget yngre, f. eks. udført i forbindelse med en mindefest.³²

De mest yndede litografier lod sig også gengive på tynde vævede stoffer, og der findes adskillige tørklæder med et portræt af

Fig. 14. Broderet og malet vægbillede.

Papirbillede med påsyede flag og silkebroderede buketter om håndskrevet vers. Kronen er broderet med glasperler og blomsterne er af udklippet stof. Mus. på Sbg. Slot.

Frederik VII direkte efter et af tidens stik. Også krigens helte måtte holde for, ikke mindst generalerne Rye, Schleppegrell og Krogh samt oberstløjtnant Helgesen. De kunne gengives enkeltvis eller i grupper som her, hvor Rye, Schleppegrell, Bülow og Sten Bille omkranser Frederik VII (fig. 11).³³

De trykte tørklæder fremstilledes i ikke ringe antal og solgtes til et forholdsvis sikkert marked. Men ligesom de finere litografier udsendtes side om side med de jævne skillingstryk, så fremkom også simple nationale vævninger ved siden af de lette tørklæder.

Til de lidt grovere frembringelser hører en gruppe damaskvævede tørklæder i rødt og hvidt.³⁴ De bærer som regel Frederik VII's navnetæk i midten (fig. 12) og har desuden gerne patriotiske symboler eller korte vers. Symbolerne var flag, landsoldater

(fig. 13) eller ligefrem en stiliseret „oprørsslange“ — den sidste forsynet med verset:

*Gud har velsignet vores Bøn
og Oprørsslangen fik sin Løn 1850.*

De blev fremstillet i ret stort tal, skønt de alle fremstilledes af een væver (der kendes nu omkring 20, delt i 5 forskellige typer). Væveren var den da ca. 30-årige Christian Peter Lassen i Broager. Han blev siden også fiskerøger, da det kneb med at leve af væveriet, og han levede helt til 1897. På flere af tørklæderne indvævede han navnet på køberen, så der har i nogle tilfælde været tale om forudbestilling. En del er muligvis blevet solgt på turc, han foretog med sit om vinteren oparbejdede lager. Kunderne var for en del soldater, der ønskede sig et minde om krigen.

Der var i 1848 plads til både den fineste og den primitiveste teknik, til det rent kunstneriske og det mere amatøragtige. „Aanden fra -48“ havde bredt sig til alle kredse af folket.³⁵ Ingen kom upåvirkede gennem de tre krigsår, men den store fælles begejstringsbølge ebbede dog noget ud inden 1850. Da krigen så først var lykkeligt overstået, samlede man minder eller lavede dem selv, thi krigens resultat gav påny anledning til national stolthed og patriotisk løftelse, for mange dog parret med vemod over de faldne. I 1850 foranstaltedes store velkomstfester for den hjemvendende Jens, der nu atter måtte tilbage til sin civile tilværelse.³⁶ Men rundt i hjemmene hang minderne, selvom de måske indskrænkede sig til et lille selvlavet billede, bygget op om det rød-hvide flag og kampårenes sejrnavne (fig. 2 og 14).³⁷ Først i 1864 vågnede man atter op til den barske virkelighed.

NOTER

1. J. Brock: Den slesvigske rejsnings forhistorie, 1927, s. 72.
2. C. Kirchhoff-Larsen: Den danske Presses Historie, I, 1943. N. Thomsen: Dagliglivet og Samfundet, s. 647-657. (Dagligliv i Danmark, I, 1963, s. 633-661).
3. Sv. Larsen: Pressen i Aabenraa ved Nationalitetskampens begyndelse, s. 104. (Festsk. t. H. P. Hanssen, 1932, s. 103-124). Jvf. G. Japsen: Den nationale udvikling i Åbenrå 1800-1850, 1961 s. 86 ff. R. Huhle: Aviser på Als i Bogen om Als, 1956, s. 386 ff. H. Hjelholt i Tønder gennem Tiderne, I, 1943, s. 216 ff. Bladet Dannevirke 1838-1938, s. 23 f.

4. Sv. Larsen, a. a., s. 124.
5. W. Norvin: Fyns Stifts Læseforening, 1908, s. 9 f.
6. A. F. Kriegers Dagbøger, I, 1920, s. 36.
7. Mus. på Sbg. Slot, nr. V, 1390 og 1391. Corsaren, nr. 123, 27. jan. 1843 omtaler det ene af disse blade, hvorved man har sikkerhed for, at de er udkommet i direkte forbindelse med de karikerede be-
givenheder.
8. P. Munch: Det danske Folks nationale og politiske Gennembrud
efter Julirevolutionen, 1904, især s. 83-96. Jvf. H. Jensen i Schultz
Danmarks Historie, IV, 1942, afsnit III, s. 423-527.
9. Lønborg Friis: Den jydsk Slavekrig. 1898.
10. J. Piø: Folkedigtning, s. 167, i Dagligliv i Danmark, I, 1963,
s. 139-170.
11. Mus. på Sbg. Slot, nr. V, 70.
12. Berlingske Tidende, 7. jan. 1850 og 7. og 21. febr. 1849.
13. Mus. på Sbg. Slot, nr. V, 21.
14. Mus. på Sbg. Slot, nr. V, 144. Tegnet af S. Schack, trykt hos
E. Bærentzen og Co.
15. Fædrelandet, 1849, 19., 25. og 31. juli.
16. J. Paulsen: Billeder fra Treårskrigen. 1952, s. 216-220.
17. J. Paulsen, a. a., suppl., s. 221-234.
18. V. E. Clausen: Det folkelige danske træsnit i etbladstryk 1650-1870,
1961, nr. 289, 310, 432 og 434. Jvf. J. Paulsen, a. a., fortegn, nr.
10-14 og suppl. nr. 187 og 218.
19. V. E. Clausen, a. a., s. 51 f.
20. Mus. på Sbg. Slot, V, 392, jvf. 408 og 471.
21. Berl. Tid. 1849, 22. febr., 14., 16. og 23 april.
22. Dannevirke, 1850, 4. sept., 9., 22. og 31. okt. Jvf. Fædrelandet 1849,
30. april, 29. juni, 6. juli og 1850, 24. aug.
23. Dannevirke 1850, 10. og 12. dec.
24. Fædrelandet 1849, 6. og 31. juli.
25. Avis-Salonens Nyhedsblad, 21. juni 1849.
26. H. Rasmussen: Danske Museer, II, 1951, s. 54 ff. En »politisk« Nat-
potte. Jvf. Mus. på Sbg. Slot, V, 154, 489 og 1154.
27. J. Slettebo: Nogle politiske kortspil. Arv og Eje, 1963, s. 55-72.
28. V. E. Clausen, a. a., s. 198 f., nr. 429-431.
29. Holger Rasmussen, a. a., s. 53-58.
30. Mus. på Sbg. Slot, V, 1615.
31. Mus. på Sbg. Slot, V, 1677 og 1688.
32. Mus. på Sbg. Slot, V, 1678.
33. Mus. på Sbg. Slot, V, 1490.
34. J. Slettebo: Nogle tørklæder fra Treårskrigen, Arv og Eje, 1958,
s. 98-109.
35. C. E. F. Reinhardt: Det danske Folks nationale Opvækkelse i Aaret
1848. Folkelige Foredrag, 1868, s. 103-134. Jvf. N. Thomsen, note
2 a. a., s. 651 ff.
36. J. Paulsen, a. a., fortegn. nr. 417-426 og suppl. 186-188 er alle bil-
leder fra troppernes hjemkomst og fester i den anledning.
37. Mus. på Sbg. Slot, V, 904, 1502 jvf. 99. 1403 og VII, 5967 m. primi-
tive portrætter af den hjemvendte soldat.

Fru Maria Cornetts breve

Ved *Holger Jacobsen*.

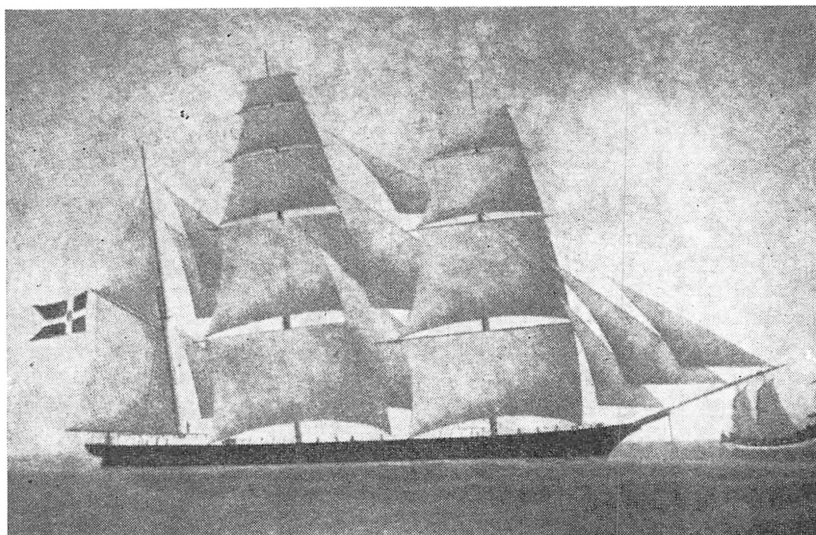
Den 20. maj 1863 var der fest i Åbenrå. På Andersens skibsværft løb det 161 kommercelæster store barkskib »Johanne Marie« af stabelen. Rederen var sejlmager Jørgen Cornett, født den 8. november 1811, kaptajnen Rasmus Petersen fra Biskopstorp på Fyn. Denne var forlovet med rederens datter Ingeborg, født den 15. maj 1844, og da »Johanne Marie« den 15. august 1863 sejlede fra Åbenrå over England til Kinakysten, fulgte hun ham som hans unge brud. De var blevet gift den 17. juni.

Det Cornett'ske hjem var kendt for sin danskhed. Der var det, Frederik Fischer havde holdt sine små møder med andre dansk-sindede borgere, og det var sejlmagerens mor, der i 1848 henledte linieskibet »Sct. Thomas«' opmærksomhed på, at slesvig-holsterne var i byen, idet hun lagde soldaternes chakoter i vinduet.

Maria Cornett, Jørgen Cornetts hustru, var født den 18. oktober 1815 som datter af kaptajn Mathias Koch og Maria Dorte, født Fischer af den kendte danske Fischer'ske slægt. Faderen forliste ved den skotske kyst, da Maria var en 5 års pige, og hun var således fortrolig med de farer, der truede de søfarende. Hun var en betydelig kvinde og blev til sin død i 1911 ved med at interessere sig levende for genforeningen, som hun troede fast på, støttet af sin veninde den navnkundige Jomfru Fanny. En af hendes døtre, Anna, var gift med J. P. Junggreen.

De følgende breve, som bringes i uddrag, har Maria Cornett skrevet til datteren Ingeborg, medens denne opholdt sig i Kina om bord på »Johanne Marie«. Igenennem den moderlige omsorg for den kun nittenårige datter læser man om byen Åbenrås skæbne i de kritiske år 1863-64 og 65. Man læser om opgangstider, indtil krigen bryder ud, om den tunge krigstid og om efterkrigstiden med dens håb og fortrøstning om bedre tider.

Barken „Johanne Marie“ af Abenrå.

Torsdagen, den 4. august 1863.

Min kjære Ingeborg.

Du kan tro, det kniber i dag for mig blot at få en halv time ro til at skrive i, da der er så meget at passe. Gas¹ er bleven indlagt i huset i dag.

... Vi savner Jer begge to så ofte, men vi tænker dog altid med glæde på Jer, for vi havde det dog så dejligt med den kjære Rasmus.² Han var altid ens og altid god og tilfreds med alt. Vorherre bevare Jer nu på Jeres lange rejse, og at du måtte blive rask, så går tiden hurtigt hen for os. Det vil vi bede til den gode Gud om, at han vil bevare Eder allesammen, og at vi må samles fornøjet og raske en gang igen. Kjære Rasmus, du sagde til mig, som I gik, at jeg skulde gå op på loftet og se efter Jer, når I kom under sejls, hvad jeg også gjorde. Jeg havde fået kikkerten ud. Jeg så også, men I blev liggende. Bådene gik fra borde, men det blev ikke til noget. Anna Dals³ og Thora Kline⁴ var der også. De syntes også, at alt var roligt om bord, hvorpå vi gik ned og satte os og troede, at I kom hjem igen til næste dag. Som vi der sad, kommer Karen og siger, „nå, nu gik de. De gav tre skud, og de er allerede langt ude.“ Det kan nok være, vi kom op igen

og fik kikkerten udlagt, så træt som jeg var, for jeg havde da nok stået et par timer før, men du kan ikke tro, sikken et yndigt syn det var at se det dejlige skib med sejlene til.

Som jeg tog kikkerten, kom solen så smukt frem og skinnede på skibet. Det yndige land og skov, som I var ved at forlade for en tid. Det gik mig lige til hjertet, så jeg måtte græde, og dog syntes jeg, jeg følte glæde ved det smukke syn, som Vorherre lod mig se. I kan ikke tænke Eder det, som det dejligste panoramabillede, sådan tænker jeg nu altid på Jer. Jeg synes og tror, at det var et godt tegn, og at Vorherre altid vil lade det lyse for Eder og lade det gå Eder godt, når det også sommetider ser lidt mørkt ud. Du må ikke le af mig kjære Rasmus, fordi jeg have sådanne særheder. Som jeg nu var ene, tænkte jeg, at I ingenting havde glemmt, men nu ser jeg til min store glæde, at I dog har ladet noget ligge, for det er godt, når I glemmer noget, så kommer I igen. Det ved Ingeborg nok. Du har glemmt 4 skjorter, 2 nat-skjorter. Ingeborg har glemmt hendes sorte silkeforklæde, som var pakket fuld af mindre gjenstande. Hun har lagt det i det lille kammer, som hun stod i tilsidst. Du og din lille kone har det vist rigtig godt. Husk på, hun får nogen pinde til strikning og vadte. Et silkeforklæde må hun vist have. Jeres sager skal jeg nok vare til I kommer hjem en gang. Tusind hilsen fra hele personalet og mange flere fra Cilie, Thilde, Lorenz,⁵ og nu lev vel kjæreste børn, og Gud give Jer en lykkelig rejse. Hils styrmanden og Sophia. Holder I af hende? Gud være med Eder. Det ønskes af

Eders hengivne Moder.

Aabenraa u/ dato 1863.

Kjære Ingeborg og Rasmus.

Også et par ord fra mig, inden I tiltræder Eders lange rejse. Gud ske lov at I er lykkelig ankommen, og jeg længes nu meget efter at høre, hvorledes du min kjære Ingeborg har det. Husk nu, ifald du mangler nogen ting, at du får det købt. I kan tro, at Lorenz havde en stor glæde i dag. Tænk, i morges kom der 8 krigsdampere herind og sejlede rundt i fjorden, men gik bort igen. Lorenz og Richard⁶ fik Callsens båd og kom ud, men da det blæste stærkt af øst, kom de dem ikke nær. Der skulle være flere aabenraaere om bord.

Moder.

Apenrade, den 21. 11. 1863.

Kjære Ingeborg.

Når du modtager disse linier, håber jeg, du vil være munter og rask efter din lange sørejse, og Gud give, at du og din kjære Rasmus må beholde sundhed, sålænge I skal være der. Vi savner Jer ofte herhjemme. Møens⁷ har det også rigtig godt. Han har nu alting ene, og alle er så veltilfredse med hans arbejde. Der er meget stærkt byggeri.⁸ Når blot vi må beholde fred, da vores kjære konge er død, og en Augustenburger prinds vil gøre sin ret gjældende til Slesvig og Holsten. Christian den 9. er udnævnt til konge, og alting er så vidt på det rene. Jeg kan næsten ikke se mere, derfor må jeg slutte mit brev.

Lev nu vel kjæreste børn og Vorherre bevare Eder.

Eders hengivne mor.

Hilsen fra hele familien og venner.

Aabenraa, den 25. februar 1864.

Min kære Ingeborg.

Da jeg ingen tid kunde få til at skrive, da de andre skrev, begynder jeg i dag, for at tale lidt med Eder. Vi blev så glade for disse par linier, da vi kunne se, I havde det så godt og var sunde og muntre. Vi derimod har det ikke godt for tiden, da vi altid har huset fuldt af militær. Sundhed have vi gudskelov, som jo er det fornemste, men ellers er det tunge tider. Sindet er trykket på os stakkels dansksindede mennesker at se tusinde og tusinde bevæbnede skarer strømme mod Dybbøl for at slå vores brødre og landesbørn, og så se disse ildesindede mennesker gå og grine ved hvert skud, vi hører, og så at høre om „den store sejer“, og at de kunde jage dem ud af skandserne. Men endnu har deres angreb været uden held, da de danske forsvarer sig med kraft og falder ud af skandserne efter dem og har gjort mange fanger. De fortalte 6-700 mand preussere og Prindsens adjudant . . Det er gandske sandt. I går har de taget et par hundrede mand preussere og 7 kanoner. Man kan nok se på vore hjemmetyskere, at papirerne står dårligt. De går og venter den store sejer, og den bliver horte. Ludvig⁹ er rent tysk og Skifter¹⁰ er halvt.¹¹ Han var i går aftes og drak the med os, Skifter. Han fortalte, at de [preusserne] godt

kunde tage Dybbøl og Als, når de vilde, og at de vilde begynde i nat med at gå på, da Tyskerne vilde gå over fra Broager og vilde falde ind på den søndre skandse, men i dag har vi ikke hørt noget, altså vil vi håbe, de danske har heller ikke sovet, omend-skjøndt Skifter vilde gjerne have, at jeg skulde tro, at danskerne er ikke så dygtige og have jo ikke så gode kanoner og geværer som Preussen og Østrig, men I kan tro, han får svar. Fader kan han bilde det ind, men mig ikke. Jeg siger, lad dem komme lige mod lige, så kan vi tales ved, men sådan en overlegen fjende. Det er akkurat, som om en 20 karle overfaldt en dreng, så ulige er kampen. „Tyskerne kan jo aldrig, ja aldrig være det bekendt. Det er jo et overfald, et røvertogt, som aldrig vil blive udslettet i historien. For en krig kan de store magter ikke være bekendt på denne måde,“ svarer jeg dem. Vi har for tiden i standkvarter 4 mand, så I kan tro, vi have nok at tænke på.

Nu skulle I blot se sikken en yndig pige, jeg har fået mig. Tyskerne kalder hende *das Fräulein*. Hvor er jeg lykkelig. Hun er så akkurat, og køkkenet ser ud som en stadsstue. Om morgenen, når vi kommer ned, står alting parat, og hvor jeg takker Gud, at jeg endelig har fået en pige, som jeg kan være glad for.

Kjære børn, jeg havde nær glemt det allerbedste at takke Eder for jeres yndige billeder, og vi blev da så glade. Den kjære lille Frederik.¹² Han sidder på kineserens arm. Hvor er han dog sød med sine små fødder ovenpå hinanden. Du kan tro, de bliver ofte betragtet. Jeg har et forstørrelsesglas af Grossmutter, hvori jeg godt kan se Eder. Du lille Ingeborg er bleven så mager, men, når du ellers er rask, så gør det ingenting. Rasmus ser rigtig godt ud, og den velsignede lille dreng er jo en tyksak. Kineserpigen ser godt ud. Hun er vist i hendes fineste stads. Jeg gist nok høre dig tale med hende kinesisk. Det er vist noget godt. Anna¹³ og Tilde og Frans¹⁴ er gået på lazarettet¹⁵ for at se til vore tappre [soldater]. Vi har endnu et par liggende her.

Lev vel, Eders moder.

Aabenraa, den 2. maj 1864.

Mine kjære børn.

Hvor vented vi længe efter Eders breve. Vi vidste 14 dage, før vi fik brevene, at I var ankommen til Schanghai. Der kom breve

rundt i byen, men ingen til os. Dog endelig en aften kom postbudet med et brev. Fader og jeg var ene hjemme, og vi tændte lampen og satte os ind i salen for at læse i ro. Jeg havde næppe læst dit brev, lille Ingeborg, før der holdt en vogn for døren, og et øjeblik efter går døren op, og en østerigsk officer med tjener [træder ind]. Nu, vi pakkede brevene sammen, og jeg måtte straks til at lave aftensmad til ham og få sengen opredet i salen, da han ikke vilde dele stue med den preussiske officer, som lå i standkvarter med tjener og 6 mand foruden. Hvad synes du? Ja, det er kuns lidt endda. Sommetider have vi haft 12 menige, 2 majorer, 2 stabsofficerer. Kan du tænke dig, hvordan de ligger? Det skal jeg fortælle dig. Der står 2 senge på kamret, som I havde, 2 servanter. Der ligger to officerer. På det øverste loft er senge opslået til en 12-14 mand. I salen ligger der også to på gulvet. Sidst lå der en greve von Schwerin, en hauptmann. Han lå på gulvet, da sofaen ikke var lang nok til ham, så I kan tro, at vi er kjede af den tyske herlighed, og hvad det allerværste er. Pigen har været syg i længere tid. Netop den aften eders kjære breve kom, var hun falden tilbage og var meget dårlig. Nu er det en smule bedre med hende, og jeg håber med Guds hjælp, at hun snart må blive rask. Det er dobbelt galt, når pigen vandtes. Jeg måtte også ligge en tid, da jeg fik for meget de første dage, Mathilde lå. Vi måtte tage Anna Dahls i huset, som er endnu så længe til pigen rigtig kan gå lidt om igjen. Mutter Vanselov¹⁶ har vi også hver dag til hjælp. Du kan tænke, jeg har ikke engang kundet få tid til at læse Rasmus' brev og dit med, så forment er jeg i mit hoved, og al den sorg og bekymring man har over vores stakkels land og vore tapre soldater, som lider så meget ondt. De have forladt Dybbøl og måtte vige for overmagten, da vi må tænke på, de kun er mennesker, omendskjønt de strider som løver. Sejren var tavs fra preussernes side, da de mistede mange tusinde mennesker, men vi mistede også mange, mange brave tappe. Vi regner vores tab til henved en 4000 mand fangne, sårede, døde. Kan man andet end være bedrøvet. Tyskerne have i det mindste 5000 fangne danske, som sidde i Spandau i Posen, og Gud ved hvor. Nu er preusserne igjen i færd med at gå op i Jylland. De stakkels jyder. De er allerede i Aarhus. Den 29. april er der gået en fransk og en dansk general ud til

østrigerne, som belejrer Friederitz og have bekendtgjort von Gablenz, at fæstningen er rømmet, som alle de dansksindede blev glad ved, for så blev da ikke det dyrebare blod spildt. For fæstningen skal de nok lade ligge, og så må de nok snart stikke af. Conferenzen har begyndt, og håber vi, at den gode Gud snart vil hjælpe de danske til sejr. Alle vi danske mennesker herhjemme kan de ikke knuse modet på, om det have set nok så mørkt ud. Vi tror med fortrøstning til Gud og er sikker på, han vil hjælpe. Vi ser kun sjældent Skifter. Ludvig kommer. Han er nu bleven dansk. Han og Skifter enes nok ikke så godt. Ludvig fortæller, at det er ikke muligt at få nogen ting opgjort med ham...

Nu har jeg skrevet så meget i dag, nu vil jeg ønske, at du rigtig må være rask og munter, og du kjære Rasmus lev nu vel.

Jeres moder.

Aabenraa, den 6. august 1864.

Kjære børn.

Hvorledes har I det vel i Jeres hjem i skibet, nu da I har fået den velsignede lille dreng at pusle med? Han giver Jer vel alle nok at bestille, kan jeg tænke mig. Den ene er vel klogere på det end den anden af Eder. Tag ham kun godt i agt, at I kan bringe ham rask hjem med Eder. Nu har vi allerede det ene år slidt, og når den gode Gud vil give os alle sundhed og helsen, så går det andet hen uden, vi ved om det at sige. Nu er drengen allerede 4 måneder gammel, og måske kender han allerede sin lille moder og fader. Jeg er så rolig for den lille unge, da jeg ved, at han har en moder, som vil passe ham tro og godt. Jeg vil dog håbe kjære Ingeborg og Rasmus, at I ere begge raske, og når I have sundheden, så er jeg overbevist om, at I er tilfreds og lykkelige med hinanden...

Nu lidt om krigen. Hovedkvarteret er for tiden i Aabenraa og har ligget her i 2 måneder, og Gud ved, hvornår det vil bort. Prins Carl bor hos Bruhns på mærkenet og har hele underste etage. Han holder tafel hver dag med hele stabet og musik hver aften på torvet fra otte til ti. Vi have stadig en officer og en bursch og fire artillerister. For tiden ligger en baron von Fassen hos os, en meget net mand. Han rejser hjem til Berlin i disse dage igen.

Desværre ser det mørkt ud for vort stakkels Danmark. For tiden er der en våbenhvile indgået på 12 uger, hvor Danmark har måttet afstå hertugdømmerne til Preussen. Hvis der ikke kommer et omsving i politikken, så er vi prisgivet til Preussen. Er det ikke noget af det værste, man kan tænke sig. Ingen vil hjælpe os, og selv kan vi ikke. Til den 19. september kan våbenstilstanden blive opkyndt, men så bliver der krig, og så går de over til Fyen, men nu mine kjæreste børn, når I modtager dette brev, så kan det måske se bedre ud for os, som nu. For vi danske have en stærk tro, omendskjønt vi ingenting have at støtte os til, så tror vi dog på en gud, som aldrig vil svigte os. Han hjælpe os i denne trængselstid, at vi tror og har håb, som vi ikke kan tage af os selv, og når det ser allermørkest ud, så kommer Vorherre altid og hjælper dem, som tror på ham.

Nu, mine kjære børn, lev nu vel og kys og hils Jeres lille dreng fra os alle. Hils Elberg og Paulsen.

Lev vel
Eders moder.

Aabenraa, den 8. august 1864.

Min kjære Ingeborg.

Du vil vist nok se af mit brev fra den 6., at humøret har været dårligt, da jeg har skrevet så meget, som ikke skulde have stået, men da jeg nu en gang har skrevet det, må det hellere komme med, da jeg ved, du kjender din moders svagheder.

Fra Andreas¹⁷ har vi haft brev. Det var skrevet fra New York, hvorfra han er gået til Bahia som matros og får 14 specier om måneden. Det er med en dansk bark »Dora«, flensborgerkaptajn Olsen. Andreas er munter og rask og har besøgt H. Hejdenheim, som bor i New York, og som har været så god imod ham. Hejdenheim skrev med samme post som Andreas til os. Han står sig godt derovre, og alle de danske søger ham, og han har hjulpet Andreas til (ulæseligt) og taget sig meget af ham. Man har venner, hvor man mindst tænker. Jeg skal fortælle dig, hvorledes det er gået med Andreas. Han deserterede fra hamburgeren i New York, og der tog han hyre med en skonnert, som foer på kysten, som skulde gå til Baltimore, en engelskmand, hvor Hans Rødgaard og han var sammen. De havde det så godt om bord,

som de kunde ønske, og derfor vilde de blive der, men så kommer der efterretninger, at rebellerne har taget Baltimore og brændt byen af, hvorfor skibet måtte lægge op, og folkene blev afmønstrede, og således gik det.

Jenny Fischer¹⁸ har haft bryllup i Assens for en 14 dage siden og sejler mellem Kjøbenhavn og Fyen. Ingen af forældrene var med, da de kunde vente angrebet på Fyen hver dag. Helene Dam¹⁹ giver bryllup på torsdag, kun meget lidt. Hun skal bo hos guldsmed Petersens. Tænk Jer blot, guldsmed Møller²⁰ denne skinhelige djævel er så tysk. Ja, kære Rasmus, du skulde se et gran ind i vores lille by, da vilde du slå kors og tænke, at folk er bleven som glubende ulve, så slette. Ja, de er meget slettere, da de dog have forstand. De råber Hannemann efter dansksindede folk. Når vi ikke havde prinsen her, så skulde I se, hvorledes det skulde gå. Alle embedsmændene og præsterne i hele hertugdømmet er udjagede og har måttet døje så mange forhånelser for det, de er tro. De er bleven kastet i hullet og i forhør. Ja, det er ikke værd at tænke på, men pennen løber af sig selv. Frygt ikke for os. Vorherre skal nok bevare os, og nu Gud befalet.

Hils Jeres velsignede unge og kys ham og Jer selv fra os alle moder.

den 18. august 1864.

Kjære Ingeburg.

I dag har vi stor stads i byen, da det er den østrigske kejsers fødselsdag. Kanonerne begyndte i morges kl. 5 og tappenstreg op gennem alle gader. Hele byen er bekranset, og guirlander hænger tværs over gaden med navnet Franz Josef imellem. Fyrværkeri og fakkeltog i aften og bal i skoven og i byen med soldaterne, prinsen og hans officerer. I kan tro, vi er noget i denne tid. Man kan nok mærke, det er noget stort at være tysk. Gid blot ikke, dette måtte vare for mange år. For det er meget tungt at være i, men Vorherre give os vel mod til at holde ud. For vi håbe dog, at det bliver godt en gang igjen. Det er for resten et besynderligt spil, at de da alle er imod os, da de neutrale magter kan see vel den ødelæggelse og slethed, som bliver udøvet imod os, uden i mindste måde at røre dem. Nej, vi står ene og forladt af den hele verden, men een er der, som kan hjælpe, og

som vil, og det er Vorherre, men tiden er ikke kommen endnu, for efter storm kommer altid godtvejr, og så må vi tro, hvad vores lille Fanny siger og hjælpe os med det så længe, til det bliver bedre. Det er da altid en trøst. Du ved nok lille Ingeborg, at jeg altid har troet på hende før, men nu troer alle de danske på hende, for vi klamrer os til det mindste glimt for ikke at segne under byrden, for det må blive godt en gang, så sandt Vorherre lever.

Jeg skal fortælle Eder lidt om Fanny, lige som jeg måtte til Sophie. Hun skrev til Thilde om at fortælle lidt om Fanny, men hun kunde ikke. De to små piger skriver ofte til hverandre, så måtte jeg da til. Fra kaptajn Hansen og fra Fanny skal jeg hilse Jer så mangen gang. Han har været i Hamburg og var hos os en halv times tid, da han blot holdt sig et par timer op her i byen, men i den anden tid sad han ved Fanny for at høre lidt om, hvorledes det skulde gå med de danske. Hun sagde ham så mange ting, som jo kunde fylde hele spalter, derfor vil jeg indskrænke mig til at fortælle Jer et lille uddrag deraf. Nu må I vide, at hun har sagt det længe før, det er kommen så vidt. For de danske skulde håbet reent være ude, og tyskerne skulde få landet og være så trygge derpå, som det aldrig skulde fra dem mere, men så vilde det også være forbi, og ingen vilde hjælpe, men alle vilde de have. Der vil komme franskmænd og russere, inden krigen får ende, og der vil blive leveret et slag nord-vest for Aabenraa, og dermed skal krigen være endt. Da skal de danske sejre, og ingen kan nu fly. Vi skal komme til at høre kanonerne i byen, og der vil komme en stor forvirring i fjenden. Kjære Rasmus, når I dog kunde få nogen Berlingske Tidender derud, omendskjønt de ikke bringer synderlig godt, så er det da altid en trøst at have dem. De har været forbudt i længere tid, men nu er de kommen igjen. De underhandle i Wien nu. Preussen, Østrig og Danmark. Sidst dag læste jeg i avisen et stykke ud af et fransk blad taget, hvor de havde haft flere debatter, Bismarck, den preussiske minister, som sagde til oberst Kaufmann,²¹ at de måtte vide, at de vare de besejrede. „Vel vide vi, at vi står lige over for en sejrherre, og at vi er de besejrede, men før begynde kampen påny, som gå ind på enhver fred. Nok ere vi de døende, men ikke døde. Kom så, vi er beredt, sæt kronen på værket, gå til Kø-

benhavn. Der vi venter vores bødler med resignation. Give landsdelen bort, og så ville have penge oven i købet, nej, aldrig," svarede den danske gesandt. Tænk dig nu, hvor krænkende for sådan en mand, som mener det ærligt og redeligt med sit fædreland. Denne oberst Kaufmann er sådan en udmærket, dejlig mand. Han har også været som parlamentær hos prinsen her i byen. Han måtte ligge over een nat, da prinsen ikke var hjemme. Han er nu en udmærket smuk mand og havde en ordonantz med, som kunde måle sig med preusserne begge to. Herren og tjeneren. Vores officer kom hjem og fortalte, at de alle var blevet så indtaget af ham. Prinsen blev ganske forundret, da han modtog ham, så modig og så belevn en herre. Du kan tro, Lorenz var begejstret derover. Han sagde til mig. „Vi kan rigtignok være stolte af vores danske. Det kan nok være, at de kan måle dem med preusserne.« Han var netop tilstede, da de kom. Vognen blev straks omringet af mennesker, som om det var udenlandske dyr. Ja, vi oplever meget. Gud ske lov, at I ikke er hjemme i denne tid. Gud give Eder sundhed og noget at fortjene, så holder I det nok ud så længe, det bliver godt igjen. Når du nu skriver hjem, så adresser brevet til fader, da det så nok skal komme tilstede. De åbner ikke brevene, og hils min broder så mange gange fra mig. Jeg er så glad ved, at han har Eder der at tale lidt med. Det lader også til, at I have det muntert og selskabeligt, så går tiden godt mellem gode venner. Nu lev vel kjæreste børn.

Eders hengivne moder.

Apenrade, den 20. oktober 1864.

Kjære børn.

Tak for Jeres kjære breve, hvoraf vi kunde se, at I rigtig have det godt, og at I leve imellem så mange bekendte og venner. Familie og alle søger til Eders hjem i »Johanne Marie«. Vi glæder os rigtig derved. Snart kommer den ene med en hilsen, som har skreven hjem, om at have besøgt Petersens, snart en anden. Det er jo altid så glædeligt, og det kjære lille barn. Hvor det glæder os at høre, at han kunde sidde i sofaen og more sig, imedens du skrev, kjære Ingeborg. Han glæder Jer vist mangan gang, og han bliver jo altid morsommere og hver dag klogere. Gud give nu, at

han måtte få sine tænder godt, til at han ikke skulde komme til at lide for meget. Du skrev, kjære Ingeborg, at han sadt i sin bare skjorte, men det kan da ikke være ment. Han har da vel klæder²² på, den lille sjæl. Om det er nok så varmt, så må han dog holdes varm og især hans lille mave. Pas ham nu rigtig godt, og se selv også, at I kan beholde godt helsen og sundhed. Da vi fik Jeres brev, da lå jeg syg og havde ligget i en 3 ugers tid, og før jeg blev syg, havde Lorenz ligget ligeså længe. Da han blev syg, så syntes jeg, at jeg helst måtte passe ham, da doktoren sagde, at han skulde ligge ene, og der ingen måtte komme til ham, og Lorenz var endnu ikke rigtig kommet sig, førend jeg måtte lægge mig. Det var den gastriske feber, som rigtig er en slem sygdom, da det varer så længe, inden man får kræfterne igjen. Men nu Gud ske tak, nu er det overstået, og nu ere vi raske igjen. Med Anna og lille Marie Callsen er det rigtig godt igjen. De er muntre. Callsen er afsat som brovagt af vores tyske øvrighed. Han er rigtig ægte dansk. Ludvig Andersen er også dansksindet, men han går så rolig og kommer ikke til nogen danske folk. Han er vist bange. Han bygger et skib som Eders og et stort 3 etagers hus med 3 altaner på og flag tag²³ ved siden af Fischers, og der skal madam Andersen²⁴ og Marie bo. Da Thilde giver bryllup i marz næste år. To lejligheder kan fås i samme hus til 100 daler hver, men sikken en lykke for Skifter. Nu kan han da gifte sig til sommeren. Det kan han alt takke Ludvig for. Vi var et pænt lille selskab. Callsens spiste til middag og lille Marie²⁵. Anna talte ikke et ord til Serene²⁶, og lille Marie sagde, „Tante Sikke (Serene) er tysk.“ Serene lo deraf. Ja, den Midde (Marie) er rigtig morsom. De havde en gammel hauptmann liggende så længe, og han holdt så meget af Midde og tjeneren med. Når vi nu spørger Midde om, hvad Quast sagde. Han hed nemlig Quast. Så siger hun, »Weg mit dir Hannemann«, for Midde er dansk, og alle dem kalder de for Hannemann. Hauptmanden spurgte hende om (idet han pegede på hendes lille ende) »Was ist das, kleine Midde?« Så sagde hun, »måsse«. »Nein kleiner Popo«, (svarede hauptmanden) »Nej, måsse, onkel Hauptmand,« svarede hun. Hun kommer ganske ene gående om til os. Alle driller de hende. Du kan tro Callsen og Anna er glade ved hende. I dette øjeblik fik vi brev fra Andreas. Han har det rigtig godt, men var

så bedrøvet, fordi han ikke havde fået vore breve, som vi skrev til Bahia, og nu gik de til Rio, men måske han endnu kan få dem. Nu skal de gå til Lissabon for ordrer, og måske kan de komme her hjem efter. Han kan komme med Friedrich Callsen, som bygger en ny brig ved Jacobsen,²⁷ for anden styrmand. Han vil gjerne have ham med. Han har bedt os om at skrive til ham derom. Det er en fætter til vores Callsen. Om politikken er der for tiden ikke meget at skrive. De venter freden hver dag, men den er ikke kommen endnu. Vi danske er ved godt håb og venter ganske rolig tiden af, og tyskerne de arbejder i deres borgerforening og gjør alting så gall, som de kan, men vi er nu vant dertil, og det anfægter os slet ikke mere. Så kjære børn, lev nu vel og vær hilset af hele familien, men dog mest af Jeres

moder.

Aabenraa, den 2. 1. 1865.

Kjære Ingeborg.

Jeg kan dog ikke andet, end jeg må skrive et par ord til Eder, omendskjønt hverken hovede eller pen dur noget, men jeg ved dog, at du vil blive glad ved det, hvorledes det så er. Først ønsker jeg eder med samt det kjære lille barn et velsignet og godt nytår, og at vi snart måtte kunne se Eder raske og muntre. Nu flytter Ottzens bort, så har vi plads nok til Eder, når I engang kommer, måske til eftersommeren. Kan det ikke blive morsomt? Således taler vi med hinanden om Eder, og Cilie glæder sig dertil, at hun kan få den lille dreng at sysle med. Hils onkel Koch,²⁸ når I taler med ham igen. Hvor det glæder mig, at din kjære Rasmus holder af ham, da det jo dog er en stor opmuntring for onkel, da han jo nu er en gammel mand og kan trænge til folk, som mener det godt med ham. Jeg havde brev fra tante sidst. Hun var så glad ved, at Mathilde var kommen med sin fader. Vi skrev jo jævnligt til hinanden. Tante Elbergs²⁹ de flytter nu til København til sommer. De har lejet udenfor Vesterport på en første sal. Tante vilde nok have blevet, men onkel var kjed af det tyske væsen. Man kan ikke fortænke folk i det, når de kan rejse bort, at de gjør det. Vi har nu stadigt 3 mand indkvarteret. Det er kjedeligt, men vi skal jo holde ud, håbende det engang bliver bedre. Vorherre give kun blot sundhed og lidt at fortjene, så

bliver det nok godt igen. Vi har et godt håb, som aldrig svigter os. Fanny styrker os godt. Hun sagde sidst aften, da jeg var der, at de danske vilde snart komme herved igen. Ja, kjære Ingeborg og Rasmus, I skulde kun blot høre hende. Alt, som det er gået os, har hun sagt os det, før det kom så vidt for vores stakkels armé. Du kan tænke dig, da vore tropper endnu stod på Dannevirke, da var Richard Sørensen deroppe for at se, hvorledes det så ud. Da han nu kom hjem, besøgte han Fanny for at fortælle, hvor storartet det var befæstet. „Ja,“ sagde Fanny til ham, „det er slemt, at de har slæbt alt det skyts derop, da de dog ikke vil komme til at lāsne et skud derfra«. »Så,« sagde Richard og blev ganske forbløffet, „så trækker de sig da tilbage til Dyppel, for den kan de da forsvare.“ „Nej,“ sagde hun. „Den skal tyskerne have og Als med. Vi skal miste alt for at få alt tilbage igen.“ Jeg kunde fortælle dig meget om hende, men, når I, vil Gud, skal komme hjem, så kan du få nok at høre. Anna besøger hende ofte. Hun siger altid, at tiden løber så hurtigt deromme. Thora kommer der. Fru Deichmann³⁰ var hendes daglige gæst. Nu er Deichmanns flyttet til Faaborg og har kjøbt et bogtrykkeri og giver en avis ud, men han agter at komme tilbage igjen, når der kommer bedre tider. Nu nok om det. Nu kan jeg fortælle Jer, at vi have fået Andreas hjem. Han er bleven høj og ser godt ud. Han går med en kaptajn Callsen for anden styrmand. Måske først i maj kan de komme bort. Det er rigtig, rigtig morsomt. Nu er Carl Fischer³¹ hjemme. Anton³² er også kommen i aften. Jeg sidder og skriver i spisestuen. Stuen er fuld af unge herrer. Der er Jacob Michelsen,³³ Anton Fischer, Carl Fischer, Theodor Sørensen,³⁴ Johan, Andreas, Lorenz og Cilie spiller, og de synger alle så yndigt. Den yndige sang, „på forpost“. Du kan tro, vi har fået dejlige nye krigssange, som vores ungdom synger med begejstring. I dette øjeblik synger de „Stolt med oprejst pande“. Jeg er ganske henrykt, og dog føler jeg det klinger noget vemodigt, som uvilkårligt rører sig i hjertet, som man ikke kan tilbagetrænge. Du kan tro, Andreas har fået sig omseet. Han rejste fra Triest over land hjem. Han kan ikke nok fortælle, hvor dejligt det var igjennem det sachsiske Schweitz. Jernbanen går igjennem de højeste klipper og over broer, hvor dalen med små landsbyer ligger mange tusind fod nedenfor.

Din moder, lev vel.

Kjære søster og svoger.

I lang tid har vi nu ikke hørt fra hinanden, undtagen hvad fader kunde skrive til os, hvor vi befandt os, såvel den ene som den anden, men nu da jeg er herhjemme, og der just skal skrives til Eder, så vilde jeg da også sende Eder et par ord, for at I kan se, jeg endnu er levendes. Jeg kom her til byen sidste mandag over land fra Triest, så jeg var midt inde at se det store tyske fædreneland. Det var for resten en interessant rejse at gjøre, men den kostede også interessante penge, men det må nu hjælpe sig. Jeg er jo nu som sagt herhjemme, og fader ville jo gerne have mig med en brig, som bliver bygget her til Frederik Callsen, og jeg har jo også nok lyst dertil, men den går jo ikke før i april måned, og det er jo længe nok at ligge herhjemme og vente. — I kan tro, der er sket forandring herhjemme, siden vi gik herfra. Denne tid vajede dannebrogen over vor lille by, men nu, hvor man vender sig hen, ser man ikke andet end den trestribede jammerpjalt svæve fra husene. Det skar i mig de første gange, da jeg så dem, og ærgrede mig, men nu værner man sig dertil og håber på bedre tider, og efter min mening vil de ikke længe udeblive, og når først timen slår, da ve disse elendige, som først lod den forhadte fane svæve. Jeg ville ønske, at krigen ville bryde løs, førend at jeg drog bort herfra, for at jeg kunde tage deel deri, men det bliver der jo sagtens ikke noget af. Ja, kjære, jeg håber, at inden I kommer her tilbage til byen, vil vi have dannebrogen over vor by igjen.

I hilses fra Jacob, som just står ved siden og holder mig op med snak, og fra alle, som ellers I kjender, men mest fra Eders broder og svoger.

Andreas

Lev vel og skriv mig til igen.

Apenrade, den 21. marts 1865.

Min kjære Ingeborg.

Du kan tro, der blev glæde, da vi fik Eders kjære breve og så, at I var sunde og godt tilfreds allesammen. Gud ske tak, at I har det kjære lille barn at glæde Jer ved, og vi håber nok, at det ikke må vare så længe, inden vi må ses og samles alle fornøjet og glade igen i vort lille Aabenraa, som jo rigtignok for tiden er tysk, men

måske til den tid kan blive dansk. Så vilde vi være dobbelt glade. Der tales for øjeblikket om en afståelse af det nordlige Slesvig, og at de underhandle derom er ganske vist. På den anden side af Flensburg ved Sliliniien, så kunde vi være godt tilfreds, men Fanny siger, at dansken skal have det hele igen, og at preusserne skal udslåes, og hun håber ikke, at det vil vare ret længe, inden de vil begynde igen. Jeg var forleden dag henne hos Fanny for at se, hvorledes hun havde det, da hun er meget syg i denne tid. Da fortalte hun mig, at alle troede, at hun ikke levede, men hun døde ikke i Persillegaden. Hun skal leve krigen over og være rask, når de danske kommer igen. For de skal sejre. Hvad siger I dertil? Det er da altid en trøst for stakkels danske folk. I morgen er det vores konges fødselsdag. Dog det vil da sige vor preusser konges. For vi have for tiden 3 herskere, som vi jo alle gør stads af. I sommer var det vores Kaisers geburtstag. Da blev der kanoner kørt op på broen, og så saluterede de, så Callsens måtte tage alle deres vinduer op for ikke at få dem sprængt, og adskillige ruder sprang på sejmageriet. Hele byen var bekranset og så mange kulørte faner, ja det var storartet, og på vores Herzogs indtog. Den dags dato blev om aftenen på Kolstrupbakke og 4 steder mere brændt tjeretønder af, så I kan jo nok tænke Jer, at vi er bleven til noget. Det er sandt, du kan tro, at Serene er i vælten. Hun får det ene stykke tøj efter det andet. Hun har så mange kjoler og madammen også. Hun er så vigtig. Alle officerer kommer til dem. Kommandanten og den provisoriske borgmester. De spiser „Frühstück“ hos fru Tyroll³⁵ og sidder mest hele dagen. Forresten fortjener hun mange penge, som man godt kan unde hende, da hun er en gammel kone. Hellere hos Tyrolls, som på Stadt Hamborg, for det er rigtig nogen banditter. Når Serene nu ingen kjæreste kan få, så ved jeg ikke, hvad jeg skal sige. Anna og Serene står meget spændt. De taler aldrig sammen. Jeg skal hilse Jer så meget fra Cille. På Eders lille Fritzes fødselsdag, den 17. kan I tro, hun fejrede. Hun var ikke i skole, og så bad hun Lise Sødergreen til chokolade med flødeskum, og hun længes efter, at I da snart skal komme hjem. Så lev vel kjære børn og hils og kys Jeres lille dreng og Jer selv fra Eders hengivene moder.

Lev vel og kom snart hjem.

NOTER

1. Gasværket oprettedes i dette år.
2. Kaptajn Rasmus Petersen. Svigersønnen.
3. En hushjælp.
4. Præstedatter fra Åbenrå, senere gift med J. P. Junggreen i hans andet ægteskab.
5. M. C.'s døtre og søn.
6. Richard Sørensen, søn af redaktør Nicolaj Sørensen.
7. Billedskærer af gallionsfigurene til sejlskibene.
8. Skibsbyggeri.
9. Kaptajn Ludvig Andersen, søn af skibsbygger Thorkild Andersen.
10. Skibsbygmester Skifter Andersen, senere direktør for skibsværft i København.
11. En ganske uretfærdig beskyldning fremkaldt af deres mere objektive bedømmelse af krigssituationen.
12. M. C.'s barnebarn, søn af Ingeborg og Rasmus Petersen.
13. M. C.'s datter, gift med kaptajn Frederik Callsen, senere med J. P. Junggreen i hans fjerde ægteskab.
14. Søn af Anna Callsen, opkaldt efter Jomfru Fanny (Franciska).
15. Indrettet på rådhuset og på skolen ved Skolevej.
16. Kendt strygere.
17. M. C.'s ældste søn.
18. Søster til kaptajn C. C. Fischer, Åbenrå.
19. Datter af konsul Dam, Åbenrå.
20. C. Møller, født den 15. 2. 1815, tilflyttet fra Fåborg.
21. Oberst Kauffmann ved 2. brigade.
22. Bleer.
23. Ejendommen Skibbroen 10.
24. Enke efter skibsbygger Thorkild Andersen.
25. M. C.'s barnebarn, datter af Anna Callsen.
26. Datter af smedemester P. Tyroll og hustru Wolbestine, født i Tønning, gift i 1868 med toldassistent Max Böhthefür fra Glückstadt.
27. Skibsbygmester Niels Jacobsen, Åbenrå.
28. M. C.'s broder.
29. Kaptajn og skibsreder N. L. Elberg.
30. Krigsassessor Deichmann var skolebestyrer ved højere dansk drengekole i Åbenrå fra 1858-64.
31. Kaptajn C. C. Fischer, Åbenrå.
32. Bror til C. C. Fischer.
33. Løjtnant og gårdejer Jacob Michelsen, Kolstrup.
34. Søn af redaktør Nicolaj Sørensen, Åbenrå.
35. Wolbestine Tyroll, enke efter smedemester Peter Tyroll, Åbenrå.

Dansk møde- og foreningsliv i Tønder på sprogreskripterens tid

Af *Asger Nyholm*.

Hvad man i vor tid forstår ved dansk møde- og foreningsliv, har der ikke været i Tønder før 1850. Derimod finder man et halvt århundrede tidligere omtalt „Die Schleswig-Holsteinische patriotische Gesellschaft“. — Det var en forening, der var stiftet 29. september 1812 i Altona. Den havde til formål inden for de to hertugdømmer at virke til gavn for samfundet i ubrydelig hengivenhed for konge og fædreland. Den var — som Borgerdydselskabet og som Selskabet for Efterslægten i København — stiftet som et udslag af oplysningstidens reformivrige og samfundsinteresserede borgerånd. Den var tillige udtryk for den patriotisme, der fandtes i de tysktalende dele af den danske helstat, der strakte sig helt til Elben.

I Tønder har der været en afdeling af denne forening. I 1822 oplyses det,¹ at seminariets daværende forstander, Jacob Decker, var foreningens forretningsfører for Abild, Christian-Albrechtskog, Dedsbøl, Løgumkloster og Tønder, og det hedder, at selskabet er loyalt overfor „den so innig verehrten König“.

Et par oplysninger belyser yderligere kongetroskaben i Tønder ved denne tid. I forhandlingsprotokollen for direktionen for Tønder Seminarium² hedder det, at den 25. jan. 1814 besluttede direktionen „den Geburtstag des Königs zum 1sten Male im hiesigen Seminar zu feiern“. Og videre oplyses for den 14. januar 1816,³ at direktionen besluttede, „dass der Geburtstag des Königs gewöhnlichermassen gefeiert werden sollte“. I 1817 beretter „Provinzialberichte“⁴ om kongefesten: i fire år har seminariets direktion fejret kongens fødselsdag i erindring om sin pligt til at benytte enhver lejlighed til at vække kærlighed til konge og fædreland hos eleverne... og i erindring om den særlige opmærksom-

*Grev Arthur Reventlow
(1817-78).
Amtmand i Tønder 1850-60.
Fot. Amtshuset i Tønder.*

hed og bevågenhed, som denne anstalt møder fra kongens side. En del af byens indbyggere var indbudt. Cantor Valentin Juhl havde hvert år affattet en kantate, og forstander Decker holdt talen. „Nie ging die Versammlung ungerührt und ohne die heissesten Wünsche für König und Vaterland auseinander“.

Disse spredte notitser er vidnesbyrd om den gamle tids helstatsmentalitet. Både danske og holstenere var den danske konges undersåtter, og deres patriotisme, som det dengang hed, ytrede sig først og fremmest i kongetroskab. Den kunde lige så vel ytre sig på dansk som på tysk, og de omtalte kongefester og det patriotiske selskabs møder er givetvis foregået på tysk.

Den form for patriotisme, der trivedes inden for den gamle helstat, fik sit grundskud med den slesvig-holstenske bevægelse. Denne havde sine sympatier mod syd, i tysk kultur og tysk sprog, og den stiledede mod en fortykning af Slesvig. Heroverfor rejste der sig naturligt en modstand fra de kredse, som vilde bevare dansk kultur og dansk sprog i Slesvig. Som et led i kampen mod Slesvig-Holstenismen stiftedes i 1843 Slesvigsk Forening.

Denne forening havde særlig tilslutning i Haderslev-egnen. Efter foreningsprotokollen⁵ at dømme fik den ingen medlemmer i Tønder i 1840'erne. Der var heller ikke jordbund for en sådan forening i byen. Tønders ugeavis, „Tondersche Intelligenzblatt“, var fra 1840 skarpt antidansk. Byens repræsentant på stænderforsamlingen var fra 1841 den aggressive slesvig-holstener Wilh. Beseler. Der blev i byen oprettet en „Singverein“, hvis fane bar de slesvig-holstenske farver.

Efter krigen 1848-50 ændredes imidlertid billedet.

I 1851 udstedtes de såkaldte sprogreskripter. Deres ophavsmand var Th. A. J. Regenbug, der i 1850 havde fået overdraget bestyrelsen af de sønderjyske kirke- og skolesager. Efter disse reskripter skulde der i henved et halvt hundrede sogne i Mellem-slesvig (Tønder indbefattet) indføres dansk skolesprog og skiftevis dansk og tysk gudstjeneste — dog således, at man frit kunde vælge sproget ved dåb, bryllup og begravelse.

I disse egne havde kirke- og skolesprog hidtil været tysk, skønt befolkningens daglige sprog mange steder, bl. a. i Tønder, overvejende var dansk.

En række danske embedsmænd blev ansat i disse områder for at gennemføre den sproglige nyordning. Også Tønder fik en stab af danske embedsmænd. De arbejdede med ungdommelig begejstring. En af dem skrev mange år senere:⁶ „Der var Liv og Fart i det danske Arbejde i de første Aar, da Sejrsfølelsen bar højt og Arbejdsmarken laa saa vinkende i Haabets skønne Lysspil“. Man var enige om, at „den tyske Gøgeunge skulde smides ud af Reden og rømme Marken“.

Man skulde tro, at der med denne kreds af danske embedsmænd, der i fællesskab skulde arbejde for „den gode Sag“, som man kaldte sprogsagen, var skabt basis for dansk foreningsliv i byen. Der er herom ikke oplyst meget. I det følgende skal de sparsomme vidnesbyrd om dansk møde- og foreningsliv i denne periode fremdrages. —

I begyndelsen synes der virkelig at have været noget i retning af en dansk forening. Borgmester Kjær skriver den 12. maj 1851 i et brev til Regenbug,⁷ at en dansk forening i Tønder er i fødselen.

Den 22. april 1853⁸ fortæller Kjær i brev til Regenbug, at

*Chr. Albert Kiær
(1825-77).
Konst. borgmester
i Tønder 1851-53.
Fot. Folketingets arkiv.*

blandt medlemmerne i „den danske Club“ er magistraten, Dahl og rektoren. Magistraten, dvs. Kjær selv og dernæst de to dansk-sindede rådmænd, farver A. T. Diemer og bogbinder E. Jacobsen. Chr. Alb. Kjær var en embedsmandssøn fra København og havde — som så mange af de nye embedsmænd i landsdelen — under sin skolegang i Sorø modtaget en kraftig national påvirkning af sin historielærer, C. F. Wegener. 26 år gammel blev han borgmester i Tønder. I 1853 blev han herredsfoged for Tønder og Højer herreder. Med stor energi havde han taget fat på gennemførelsen af sprogskiftet i byens skoler. „Hvad der skete i dansk Retning til Skolens Tarv, skete ved ham“, hed det. De to rådmænd var blevet udnævnt af kongen i 1851, da de tidligere fire magistratsmedlemmer trak sig tilbage som protest mod den nye sprogordning. De viste, som Kjær senere skrev,⁹ „Mod og Fædrelandskjærlighed nok til at overtage et Hverv, der paadrog dem Flertallets Had og Spot og et vist Næringstab“. Johs. Matth. Dahl var byens andenpræst. Han havde til opgave at holde de danske gudstjenester og tillige som inspektør for byens skoler at sørge for, at der

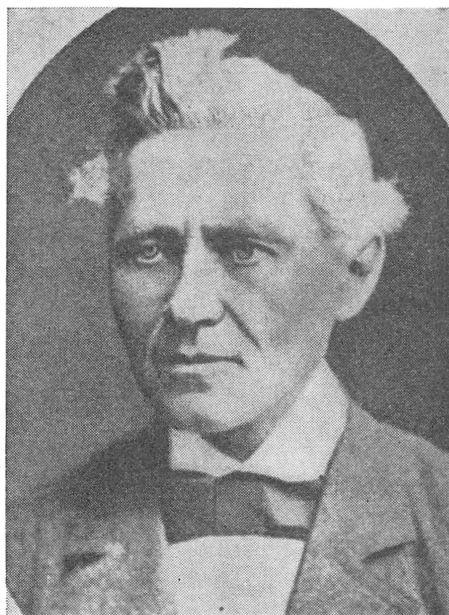
blev indført dansk undervisningssprog i alle skolerne, der hidtil havde været tysksprogede. Endelig nævnes „rektoren“, dvs. lederen af den såkaldte rektorklasse, præstesønnen fra Gram, Niels Wiborg Müller, der i 1856 blev realskolebestyrer i Thisted og siden inspektør for realskolerne i Danmark.

Imidlertid spores allerede på dette tidspunkt en spaltning inden for kredsen af danske embedsmænd. Amtmanden, grev Arthur Reventlow, så ikke med velvilje på den danske forening. Han stammede fra Sandbjerg, var tysk opdraget, men havde kæmpet på dansk side i treårskrigen. Han havde i sin betænkning til forslaget til sprogreskripterne hævdet, at oppositionen mod reskripterne ikke var berettiget. Men han mente, man burde tage denne opposition i betragtning og undgå at give den ny næring. For Tønder bys vedkommende havde han anbefalet at lade byens kollegier (dvs. magistraten og deputeretkollegiet) udtale sig, inden man traf beslutning om sprogordningen. Det kan være vanskeligt at danne sig et klart billede af grev Reventlow. Mange ubeherskede angreb på ham kan let komme til at forvanske billedet. Det er muligt, at en vis usmidighed har skadet hans position. Han synes at have været indstillet på den helstatskurs, som den danske regering under pres fra udlandet så sig nødsaget til at følge, og havde formodentlig også i sig den gamle helstatstankegang, for hvilken modsætningsforholdet mellem dansk og tysk føltes som noget unaturligt. Han ønskede at holde igen overfor alt for aggressive danske tendenser og blev til gengæld betragtet med stor mistænksomhed af mange af de dansksindede. Kjær fortæller i samme brev til Regensburg i april 1853, at grev Reventlow havde advaret en af byens nyansatte lærere, Vilh. Hagerup, mod at „besøge den danske Club“.

Et socialt skel synes at have gjort sig gældende i de danskes kreds. I november 1852 læser man i „Dannevirke“¹⁰, at kongens fødselsdag (6. okt.) var blevet fejret ved et middagsgilde på rådstuen og et aftensbord og bal hele natten i seminariebygningen. Bladet fortsætter: „Saa meget synes os klart, at hellere end Embedsmændene skulde forsøge, paa en saadan Dag, at gjøre Borgerne og Menigmand fornemme, skulde de stige ned til disse og more sig med dem i al borgerlig Jævnhed.“

Først i 1856 høres der atter om „Danske Samfund“. „Danne-

*Johs. Heinr. Holm
(1824-1912).
Borgmester i Tønder 1853-64.
Fot. Middelfart
byhist. arkiv.*

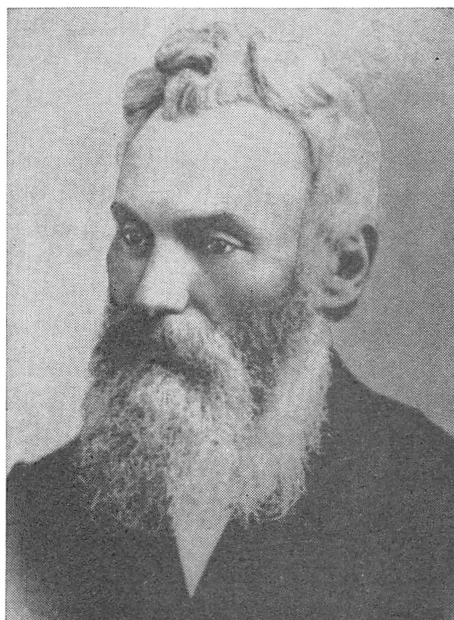
virke« beretter,¹¹ at ved mødet den 13. januar var der »vel nogle færre Gjæster samlede end sidst, men Sammenkomsten manglede dog hverken Liv eller Munterhed. Flere gode Foredrag holdtes, blandt hvilke nævnes en Udsigt over Fædrelandshistorien, med særligt Hensyn til Sønderjylland, af Skolelærer Tranberg i Tønder, ligesom Thingskriver Refslund sammesteds fortalte forskellige Minder fra vore Egne, der for en stor Deel er Flerheden ubekjendte, og nu kun leve i Folkemunde. Ligeledes talte Borgmester Holm, Pastor Koch, Ley fra Forballum o. fl. med Kraft og Begeistring, og flere Fædrelandssange blev afsunget“.

Det er værd at mærke sig navnene på disse talere. Det siger noget om mentaliteten i denne kreds. Den nævnte skolelærer P. Tranberg, der var lærer i Tønder 1853-56 og senere kom til at spille en vis rolle i kredsen omkring Vallekilde højskole, var, som flertallet af byens nye danske skolelærere, grundtvigsk indstillet. Thingskriver Refslund var gift med en datter af Knud L. Knudsen i Forballum, havde altså tilknytning til den grundtvigske kreds i Vestslesvig, som kan føres tilbage til præsterne Hass og

Hagen i Mjolden, og indenfor hvilken Kristen Kold havde haft sit virke. Til denne kreds hørte også Chr. Siegfr. Ley, Grundtvigs begejstrede discipel, der var huslærer på vesteregnet. (Det bør med det samme tilføjes, at mødet efter al sandsynlighed er blevet holdt i „Humlekærren“, den gamle bygning med den smukke gavlf, der endnu ligger umiddelbart vest for rådhuset. Det var en gammel gæstgivergård, hvor i en fjern fortid særlig humlesælgerne havde holdt til. Knud L. Knudsen havde overtaget den efter en tvangsauktion, havde i 1846 forpagtet den til Hans Hansen Hage og hans hustru, Mette Marie Hage, der havde tjent hos Knudsen, og disse havde i 1851 overtaget kroen).¹² Blandt de øvrige talere nævnes Kjærs efterfølger som borgmester, den mere afbalancerede Johannes Holm, søn af birkefogeden i Møgeltønder. Holm var som tyveårig student i København blevet medlem af Slesvigsk Forening.¹³ Endelig nævnes pastor Koch i Burkal, der var stærkt påvirket af Søren Kierkegaard, selv om denne i „sine sidste „Øieblikke“ har sagt Adskilligt, som ingen Christen kan være enig i“.¹⁴

De navne, der her er nævnet, særlig de, der har tilknytning til grundtvigske kredse, tyder på, at de senere såkaldte „Klosterbrødre“ var ved at sætte deres præg på „Danske Samfund“. Det bekræftes, når man læser beretningen om kongens fødselsdag samme år. „Dannevirke“¹⁵ ved at fortælle, at dagen blev fejret af embedsmændene ved en middag på rådstuen, hvor herredsfoged Cohen i sin tale udtalte det ønske, at borger og bonde i fremtiden måtte tage del i højtideligholdelsen af dagen. Man har altså hos embedsmændene været klar over, at der var et socialt skel, der burde overvindes. Men at også et andet skel gjorde sig gældende, kan man se af referatets fortsættelse: „I „Danske Samfund« talte Ley om middelalderens kæmpeviser, Appel talte for hengivenheden mellem konge og folk, Ley talte for Nordens Enhed, dvs. en åndelig enhed, der måtte være mulig også uden fælles kongehus. Dahl fremhævede, at danskhed ikke er noget udvortes, men kun den er virkelig dansk, hvem denne Sag var bleven en Hjertesag“.

„Danske Samfund“ holdt altså møde for sig selv. Der blev talt om folkeminder, og der blev talt om fædrelandsfølelse og skandinavisk fællesfølelse som noget, der skulde være et hjerteanliggen-

*Cornelius Appel
(1821-1901).
Lærer i Tønder 1851-64.
Fot. Privateje.*

de. Her er det nye navn: Cornelius Appel, Rødding højskoles forstander efter 1864. Han var i 1851 blevet lærer i Tønder. Han og Dahl blev nære venner. Begge var stærkt optaget af Søren Kierkegaards skrifter og følte stærkt brodden i de beskyldninger for åndelig uredelighed, som Kierkegaard rettede mod livet i den danske kirke. Men med sin grundtvigske indstilling fandt Appel — og Dahl fulgte ham deri — en vej ud af miseren i en kirkelig lovgivning, der gjorde det muligt for mennesker at stå frit i brugen af kirkelige handlinger, hvad de ikke gjorde i Slesvig, hvor junigrundloven og dens bestemmelse om religionsfrihed ikke var gældende. Heri var de ganske på linie med Ley, der særlig havde rettet sin opmærksomhed på konfirmationen. Allerede i 1851 havde han sagt om konfirmationen,¹⁶ at den „lokker unge Mennesker aarlig i Tusindviis til at træde ind i det borgerlige Samfund med en Løgn under Helligheds Kaabe paa Læberne“.

Impulsiv som han var, havde Dahl i foråret 1855 i en prædiken talt om „de uchristelige og ubarmhjertige Love, som følges i Kirke og Skole“. Han havde dermed sigtet til den kirkelige lov-

givning, som den tog sig ud, set med grundtvigske øjne — måske sigtede han først og fremmest til konfirmationen. Men da myndighederne troede, at det drejede sig om et angreb på sprogreskripterne, som han jo tilmed var ansat for at gennemføre, blev sagen ret alvorlig for Dahl, der måtte afgive et skriftligt løfte om at vise lovene skyldig agtelse og lydighed. Dahl var altså under skarp observation fra sine foresatte, amtmanden og byens førstepræst, provst Tidemand.

Men dertil var yderligere kommet det, at trekløveret Dahl-Appel-Ley var gået i aktion for at få gennemført en ændret praksis med hensyn til konfirmationen.

Denne bestod i to handlinger: overhøringen og den egentlige kirkelige handling, aflæggelsen af konfirmationsløftet. Provst Tidemand havde under megen modstand fået sat igennem, at begge handlinger skulde gennemføres på dansk, idet de begge under eet blev betragtet som afslutning på skolegangen og derfor skulde foregå på skolens sprog. Nu rejste den grundtvigske fløj i den religiøse ærligheds navn krav om, at den kirkelige del af handlingen skulde være frivillig. Men heraf vilde nødvendigvis følge, at denne del af konfirmationen vilde falde ind under de samme regler i sprogreskriptet, som gjaldt for barnedåb, bryllup og begravelse, hvorefter sproget vilde blive valgfrit. Det måtte betragtes som et nederlag for den danske sprogpolitik. Det måtte Tidemand protestere imod — ja, der var dem, der mente, at den bevægelse, der her var ved at opstå, var næsten værre end oprøret i 1848.

Og det grundtvigske trekløver gik som sagt til aktion. De holdt møder for at vinde tilslutning for deres tanker. Tør man tro Tidemand, søgte de endda at vinde tilslutning for deres kirkelige frihedstanke hos de nationale modstandere. Tidemand skriver 19. marts 1856¹⁷ dybt rystet til Regenburg: „Han (Dahl) og Skolelærer Appel har indbudt i næstforrige Uge til et kirkeligt Møde paa en Gjæstgivergaard [sikkert „Humlekærren“] her i Byen, og ikke blot ladet sig nøie med at indbyde adskillige danske Præster, men har indbudt — Slesvigholsteneren Carstens [byens trediepræst, der havde de tyske gudstjenester], som troede det var min Spøg, at ville have dansk Confirmation i Tønder, og 3 enragerede Slesvigholstenerne, deriblandt 2 deputerede Borgere for at raad-

slaae om kirkelige Forhold i fri Retning. Saavidt er det nu kommen, at disse ikke undsee sig ved at slutte eller forsøge paa at slutte sig til Slesvigholstenerne for at sætte deres kirkelige Anskuelse igennem . . . Skal det blive ved i den Retning, ville disse Folk jo nødsages til at fordre Sprogrescriptet hævet, thi det bliver da en af de første Consequentser . . .“

Trekløveret, suppleret med N. V. Müller, holdt også — tilsyneladende uden større resultat — nogle møder i Vesterkroen i Møgeltønder, hvor de søgte at vinde tilhængere, medens Tidemand forbitret klagede til Regensburg¹⁸ over disse møder, der kunde „bære Spiren til Tilintetgjørelsen af vor Gjærning i Henseende til Sproget“.

På denne baggrund forstår man, at embedsmændene ved deres middag på rådstuen lagde luft mellem sig og „Danske Samfund“. Men man forstår også, at de har næret et levende ønske om, „at Borger og Bonde i Fremtiden maae tage Deel i Højtideligholdelsen af Dagen“. Så vidste man da, at de i hvert fald så længe ikke lyttede til rebellerne i „Danske Samfund“.

Den splittelse, der var i danske kredse, lykkedes det ikke det danske seminarium at bøde på.

Hidtil havde seminariet været tysksproget. Men det blev i 1855 med sin — i øvrigt helstatsvenlige og kongetro — forstander, professor Bahnsen, flyttet til Eckernførde. Den 7. januar 1858 genåbnedes seminariet som dansksproget af den nye forstander, professor Arnold Kühnel, der i sin åbningstale erklærede: „Fra denne Læreranstalt bør ingen udgaa, som ikke kan udgaa med et dansk Sind og et dansk Hjerte, med Kærlighed til Kongen, Fædrelandet og Fædrenes danske Sprog“.

Kühnels kurs var således klar, og hans elever synes at have fulgt den. Han sørgede selv for, at de kun blev indkvarterede hos dansktalende familier, og han krævede af elevernes værtsfolk, at de flagede med Dannebrog på kongens fødselsdag. Efter stændervalget 1860 gav han de elever ordre til at opsigte deres logi, hvis værter havde stemt på tyske kandidater. Hans nationale modstandere kaldte ham professor „Wurzelreisser“, fordi han skulde have sagt, at han vilde rykke tyskheden i Tønder op med rode.

Han søgte ministeriet om ekstra bevillinger til afholdelse af fester på seminariet for at give det „en afgjort og udpræget na-

tional dansk Character«. Det lykkedes ham dog næppe ved disse fester at vinde hverken de nationalliberale embedsmænd eller de grundtvigske skolelærere, endsige borger og bonde.

Kongens fødselsdag i 1858 fejrede han ved i spidsen for alle seminaristerne med faner og syngende fædrelandssange at gå i optog gennem byen. På byens torv holdt han en tale for Frederik 7.: Grundloven, dagene ved Fredericia og Isted samt sprogreskriptet for Slesvig, det var Frederik 7.'s mindesmærker, „stolte som følgerige“. Bagefter samledes man til festmåltid i „Humlekærren“. I et venligsindet referat i „Vestslesvigsk Tidende“¹⁹ hedder det: „En ægte dansk Gemytlighed herskede hele Aftenen igjennem og et fuldstændigt frit kammeratligt Forhold mellem Lærere og Elever gjorde et særdeles glædeligt Indtryk“.

I februar 1859 benyttede den festglade Kühnel lejligheden til at fejre 200-årsdagen for stormen på København. Cornelius Appel, der var blevet knyttet som skrivelærer til seminariet, og som foreløbig stod i et godt forhold til Kühnel, giver i „Vestslesvigsk Tidende“²⁰ et velvilligt referat af festen. Der blev holdt et offentligt møde, hvor de fleste deltagere var byens borgere, der var mødt »i ret anseeligt Antal«, medens »den herboende forholdsvis talrige Embedsstand for en stor Deel holdt sig tilbage«. Der blev talt af kaptajn Thurah, seminariets dansk- og historielærer, og af Kühnel. Deres taler var, efter referatet at dømme, velegnede til — som Thurah udtrykte det — „at sætte Deeltagerne i den rette Stemning, hidse det danske Blod og bringe Følelsen i Varme“. Om aftenen samledes alle lærerne, en stor del af eleverne, „nogle af Borgerne og et Par af de i Byen boende Embedsmænd“ til festmåltid i „Humlekærren“.

Kongefesten i 1859 er ikke refereret af Appel. Derimod får den en såre ilde medfart i bladet „Dannevirke“. Redaktionen af dette blad var i 1856 gået over fra P. Chr. Koch til Godske Nielsen, „en københavnsk Journalist, uden Forbindelse med Landsdelen og dens Befolkning“ (Nic. Svendsen).

Bladet begynder med at fortælle, at det synes, at de dansksindede har været for talrige til at rummes i eet lokale til ballet på rådhuset, som magistraten havde indbudt til, „idet Seminariet denne Gang ligesom ifjor havde en særlig Sammenkomst paa et Værtshuus, kaldet „Humlekærren“. Mulig kan Frygten for ikke at

spille en tilstrækkelig fremtrædende Rolle ogsaa have bidraget Sit til Sondringen; men isaafald maa man glæde sig over det Fremop paa Torvet med hele Bataillonens og der gjorde Taler og lignende Gadeuorden“.

Få dage efter denne salve berigtiger bladet sin fremstilling ved at fortælle: „Klokken 5 om Eftermiddagen saaes hele Bataillonens i sluttede Geledder med vaiende Faner og med Professoren i Spidsen at drage fra Seminariet op igjennem Østergade til Torvet, hvor da Bataillonens med et uhyre Tros af Ammer og Pattebørn gjorde Holdt og sluttede Kreds om Professoren, hvorpaa denne i sort Kjole og med hvide Handsker paa holdt en Tale, der skal have opbygget baade den ene og den anden Part af Tilhørerne. Efter Talen og Afsyngelsen af nogle Sange satte Bataillonens sig atter i Marsch igjennem Vestergade og tilbage igjen til „Humlekærren“. — Det glæder mig at kunne tilføje, at alle Embedsmændene havde den rigtige Takt at holde sig borte fra slige Demonstrationer, som mildest talt ere latterlige“.

På disse ondskabsfuldheder svarede Kühnel, at flere af lærerne senere på aftenen havde deltaget i festen på rådhuset, og den besindige borgmester Holm kom med den erklæring, at det selvfølgelig ikke kunde falde ham ind „at henføre en offentlig Udtalelse af loyale Stemninger under Begrebet „Gadeuorden“,“ samt at det var begrundet i „en aldeles tilfældig Omstændighed“, at han ikke var tilstede ved den omhandlede lejlighed.

Men bladet fortsatte sit angreb: det måtte formodentlig ligge uden for formålet for det danske seminarium i Tønder at bidrage til „yderligere at skille de allerede iforveien saa splittede danske Kræfter der i Byen, hvilket skeer, naar Seminariet vil føle sig som en Stat i Staten“. Endvidere: det går dog ikke an at ville „gjøre enhversomhelst Taktløshed skudfri ved at dække den med Loyalitetens og Danskhedens Banner“.²¹

Angrebene på Kühnel virker usmagelige. Men tilbage bliver den kendsgerning, at Kühnel ikke blev samlingsmærke for de danske kredse.

Embedsstanden kom ikke til hans fester. Appell understreger det med en vis glæde over at give et hip til embedsstanden — en samtidig avispolemik²² viser, at tidens spænding mellem »degne-

kristne« og gejstlighed også har sin plads i hans livshistorie. — „Dannevirke“ understreger embedsstandens udebliven med usminket skadefryd overfor Kühnel. Begge referater er således ensidigt farvede, men enige i kendsgerningen: embedsmændene holdt sig borte. Det skulde da heller ikke gøre Kühnels position bedre, at han i et forslag til en nyordning af skolevæsenet i Tønder foreslog oprettet en højere borgerskole som øvelsesskole til seminariet under hans opsyn. Dermed vilde den vigtigste del af byens skolevæsen blive unddraget alt øvrigt tilsyn fra de lokale instanser, lige op til amtmand og provst.

Til kredsen omkring Appel kom Kühnel i et kedeligt misforhold. Appel gjorde sig ingen skrupler ved at samle en del af Kühnels elever om sig i fælles kritik af Kühnels religionsundervisning, fordi Kühnel, som det hed — med tro afspejling af Grundtvigs angreb på H. N. Clausen i »Kirkens Gjenmæle« —, forsøgte at vise sine elever, at livet ikke skal søges „ved at læse Bibelen og faa den forklaret“, men at livet og lyset skal søges „ved den rette Livs- og Lys-Kilde, ved Daaben nemlig“.

Hvor mange af byens borgere, der har deltaget i Kühnels fester, lader sig ikke afgøre, men formodentlig er han blevet klar over, at Tønders befolkning ikke lod sig vinde ved nationale taler på torvet. I hvert fald synes han fra nu af at have indskrænket sig til at fejre de nationale højtidsdage ved interne fester på seminariet eller ved skoleudflugter. Et hårdt udtryk for en senere tids dom findes hos den eneste af de danske lærere fra mellemkrigs-tiden, der holdt ud i Tønder efter 1864²³: „Hvor jammerlig forekommer mig nu den Holden Taler ved Festlejligheder om den danske Kjæmpekraft og den tyske Fejghed og lign. Pralerier, hvori Folk som Thurah og Kühnel havde deres Styrke, og hvis Hulhed de viste ved at være de første til at flygte, da Dannevirke var rømmet“.

Mest isoleret blev efterhånden den kreds, der gik under navnet „Klosterbrødrene“ (efter det bekendte møde i Løgumkloster den 25. apr. 1861). Appel er nok den, der har formået at give det klareste udtryk for bevægelsens ideer²⁴. Man vilde advare mod at indlemme Slesvig i kongeriget, før der forelå en enig udtalelse fra slesvigerne selv. Man vilde lempe sprogreskripterne ved at åbne mulighed for tysk privatundervisning og for brug af tysk

sprog ved den kirkelige del af konfirmationshandlingen. I øvrigt ønskede man aldeles ikke at omstøde den bestående sprogordning og fandt aldeles ikke, at regeringen var trådt det tyske sprog for nær. Kun ønskede man, at der blev talt om sprogsagen „i en anden Tone“, fordi „Befolkningen i Almindelighed trænger mere til at tales til rette end uden videre at sættes i Ban“.

For disse ideer gik man ind ved en række møder i landsdelen. I Tønder søgte man ved nogle møder i „Humlekærren“ (Hans Hage havde selv været medindbyder til Klostermødet) at komme i kontakt med borgere, der — som Kjær skrev — „ikke henregnes til de velsindede“. Kjær, der på det tidspunkt var konstitueret politimester i Tønder, var harmfnysende over disse møder, som blev foranstaltet af „Appel og disse to skrækkelige Størrelser Beck²⁵ og Ley“. Han søgte at få møderne forbudt og kaldte flere af deltagerne til forhør, hvor han — i hvert fald overfor Appel²⁶ — optrådte på lidet værdig måde. Disse møder førte dog ikke til noget. Tidemands efterfølger, provst Hjort, fortæller i et brev til Regensburg den 11. juli 1861:²⁷ »Møderne paa Humlekærren mellem Lei og Appel og deres Venner osv. og Tydskerne ere nu revne ud, da de sidste uforbeholdent fordrede et S-H [Slesvig-Holsten] og stillede den »unzertrenniche Verbindung« op som *conditio sine qua non*«.

Klosterfolkene var kommet i vanry. Det skyldtes deres forsøg på at komme på talefod med de nationale modstandere. Det skyldtes, at man — måske særlig takket være Leys tågede sprog — troede, at de ønskede sprogreskripterne ophævet. Mange betragtede dem som „halve Tyskere“. —

De danske kredse i Tønder stod splittede i denne periode. »Den gode sag« formåede ikke at samle dem i fælles møde- og foreningsliv. Personlige kompetencestridigheder har spillet ind. Men mere væsentlig var nok den forskellige målsætning.

En yderliggående gruppe repræsenteredes først og fremmest af Kjær, der satte det som sit mål at „fremtvinge Sandheden i denne fatale By“, eller af Kühnel, der vilde rykke tyskheden op med rode. Gennem daniseringen vilde man i disse kredse vinde Slesvig for Danmark og således undergrave den forhadte helstatspolitik. Man vilde, som det blev sagt, følge „en ophøjet politisk Teoris Bud“.

Klosterfolkenes mål var at gengive den slesvigske befolkning dens danske modersmål ud fra den tankegang, at det åndelige liv uddør hos en befolkning, der mister sit modersmål. Af menneskelige og kristelige, mere end af politiske grunde anså de det derfor nødvendigt at standse, hvad Chr. Flor kaldte fortyskningens „græsselige Mordervandring“ mod nord.

„Den grevelige Fraktion“ endelig — grev Reventlow og hans meningsfæller — vilde loyalt følge den helstatslinie, som regeringen havde forpligtet sig til efter treårskrigen, og formanede til god forståelse mellem danske og tyske.

Resultatet blev, at når grev Reventlow søgte at administrere sprogreskripterne ud fra den mildest mulige fortolkning, blev han af de yderliggående indrangeret blandt de „falske“ forsoningsfolk. Når det truede med, at klosterfolkene med deres grundtvigske frihedsideer skulde bringe forvirring ind i sprogpolitiken, måtte greven tage affære overfor dem. Og endelig var det komplet umuligt for folk som Kjær og Appel at råbe hinanden op. Lad så være, at billedet her er stillet vel skematisk op, og at standpunkterne hos de enkelte er mere nuanceret. Så meget mere kaotisk bliver billedet.

Der er noget vist tragisk i det hele. I idealistisk nidkærhed for „den gode sag“ sled hæderlige og velmenende danske mænd sig op i indbyrdes rivninger, medens samtidig en kyndig slesviger som biskop Martensen vurderede den danske sprogpolitik som forfejlet. Han nægtede at påtage sig embedet som biskop over Slesvig stift og dermed medansvaret for den danske sprogpolitik. Medens sprogreskriptets folk lod sig lede af politiske eller religiøse teorier, så han ganske nøgternt på kendsgerningerne, der for ham tegnede sig således: Befolkningen i Mellemslesvig havde i århundreder, trods sit danske talesprog, haft tysk kirke- og skolesprog. Dens danske sprog var derfor blevet berøvet åndelighedens karakter og indeholdt kun hverdagsudtryk, ord for det daglige livs foreteelser. De åndelige forestillinger var menighederne vant til at udtrykke i ord fra Luthers tyske bibeloversættelse, fra den tyske salmebog og fra den tyske katekisme. Derfor kunde man ikke gennemføre fordanskningen i kirke og skole uden at skade det åndelige liv.

De talrige adresser og petitioner, hvori befolkningens modstand

mod sprogreskripterne kom til udtryk, rummer bag deres voldsomme sprog tanker, der harmonerer med Martensens. I disse adresser betones det således, at man havde modtaget „wie den Glauben so die Sprache“. Hvis man fjernede det tyske sprog fra kirken, vilde folket holde sig borte fra gudstjenesten og dermed blive berøvet tro og sædelighed. Og videre hed det: Når børnene lærte at udtrykke deres religiøse følelser på dansk, og forældrene kun kunde udtrykke dem på tysk, så vilde forældrenes indflydelse på børnenes sind blive svækket.

De nationale lidenskaber hos modstanderne af sprogreskripterne gav ofte protestadresserne en voldsom agitatorisk karakter. Og de samme lidenskaber medførte til gengæld, at man fra dansk side kun betragtede protesterne som danskfjendtlig agitation.

For at vurdere sagen retfærdigt vil det være formålstjenligt at se et sprogskiftes problemer belyst udfra en situation, hvor sprogskiftet ikke har sin baggrund i en national kamp, og hvor billedet derfor ikke sløres af følelsesbestemte indslag.

Om sprogskiftets problemer blandt emigranter i U.S.A. hedder det hos en kyndig iagtager (den dansk-norske forfatter O. E. Rølvaag)²⁸, at det nærmest er umuligt for et menneske af gennemsnittet at opgive et sprog og tilegne sig et nyt sprog. „Han kan ikke opgive det gamle, det vilde betyde døden for ham, og han kan ikke mestre det nye — processen overstiger simpelthen hans evner... At tilegne sig et sprog betyder ikke netop at samle de ord og udtryk op, som bruges i handels- og rejselivet — det kan de fleste gøre. Jeg tænker på at beherske et fremmed sprog så intimt, at ens følelsesliv kan bevæge sig frit og naturligt i det nye medium. Ikke før dette mirakel har fundet sted, kan man føle sig helt hjemme i et nyt land. Jeg kalder det et mirakel, for så vil ens sjæl være blevet forvandlet“. Videre understreges det, hvor tragisk det er, når barnet får et andet sprog end moderen. „Hendes sange kan det ikke forstå, hvad hendes sjæl har fundet næring i, kan det ikke begribe... Der er tragedier i livet, for hvilke sproget ikke har noget nøjagtigt udtryk — dette er en af dem“.

Selvfølgelig er der forskel på situationen blandt emigranter i U.S.A. og grænsebefolkningen i Sønderjylland. Men det her anførte gør det dog klart, at Martensen havde ret i, at et sprogskifte

netop indenfor religionsundervisningen og den kirkelige forkyn-
delse ikke uden videre lader sig gennemføre efter sprogreskrip-
ternes recept, og gør det endvidere klart, at man ikke summarisk
kan affeje protestadresserne mod sprogreskripterne som ren og
skær antidansk agitation. Det er en mere kompliceret affære at
løse et grænselands sprogproblem, end datiden — iøvrigt også
andre steder end i Danmark — gjorde sig klart. Dette rummer
måske noget af forklaringen på forvirringen blandt forkæmperne
for „den gode Sag“ i Tønder.

NOTER OG HENVISNINGER

1. Schl.-Holst. Provinzialberichte 1822, IV, s. 84.
2. Tønder Seminariums arkiv. Sager 1788-1855, pag. 182. LA Åb.
3. Sst. pag. 193.
4. Schl.-Holst. Provinzialberichte 1817, s. 113.
5. SJy Årb. 1890, s. 124 ff.
6. Corn. Appel i Hejmdal 28/3 1901.
7. Kjær t. Regenb. 12/5 1851, Regenb. Ark. RArk.
8. Kjær t. Regenb. 22/4 1853, Regenb. Ark. RArk.
9. Kjær t. Regenb. 13/9 1857, Regenb. Ark. RArk.
10. Dannevirke 8/11 1852.
11. Dannevirke 21/1 1856.
12. W. Christiansen i Sprogforeningens Almanak 1956, s. 52 f.
13. SJy Årb. 1890, s. 173.
14. Budstikken 15/11 1855, nr. 22, s. 694.
15. Dannevirke 10/10 1856.
16. Dansk Kirketidende 2/11 1851, nr. 44 og 22/2 1852, nr. 8.
17. Tidemand t. Regenb. 19/3 1856, Regenb. Ark. RArk.
18. Tidemand t. Regenb. 19/4 1856, Regenb. Ark. RArk.
19. Vestslesv. Tidende 9/10 1858.
20. Vestslesv. Tidende 14/2 1859.
21. Dannevirke 11/10, 15/10, 18/10, 20/10 1859. Vestslesv. Tidende 19/10, 21/10, 26/10 1859.
22. Dannevirke 20/9 1859.
23. Villh. Hagerup, SJy Årb. 1942, s. 239.
24. Vestslesv. Tidende 22/5 og 27/5 1861.
25. Beck var gårdejer i Visby. Ley var en tid huslærer hos ham.
26. SJy Årb. 1956, s. 190 ff.
27. Hjort t. Regenb. Regenb. Ark. RArk.
28. Paul C. Nyholm: The Americanization of the Danish Lutheran Churches in America. Udg. af Institutet for dansk kirkehistorie, 1963, s. 46 f.

Borgmester August Jørgensen og »den gode sag«

Af Børge L. Barløse.

Når man i det historiske mindeår ser tilbage på den lange række af emner, der er behandlet i Sønderjyske Årbøger, kan der være grund til at standse ved de erindringer, som Slesvigs sidste danske borgmester nedskrev i 1906, og som blev trykt samme år under titlen »Nogle meddelelser om min embedsvirksomhed i staden Slesvig fra 1856 til 1864“.

Erindringerne, som er ført i pennen, netop som August Jørgensen i en alder af 81 år påbegyndte sit otium, var egnede til at påkalde den største interesse. Forholdene i Sønderjylland mellem krigene var jo endnu meget mangelfuldt belyst. Her dukkede nu en førsterangs kilde op, og samtidig fik man i hænde et fængslende personligt dokument hidrørende fra en embedsmand, der var blevet en fabel, endnu mens han fungerede, og som i sjælden grad var blevet bagtalt og forhånet af sine modstandere.

Stående „så at sige foran dødens port“ siger forfatteren, at han nu „i al beskedenhed frejdigt afventer historiens dom, om den nogensinde gad ulejlige sig med at undersøge min embedsførelse“. Dertil har historien for så vidt ikke fundet sig foranlediget. Et par af hans tjenstlige indberetninger er ganske vist blevet offentliggjort sammen med andre tilsvarende, og sidst er en snes breve til Regensburg blevet meddelt læseverdenen.¹ Men derudover har historikerne i mere end et halvt århundrede kun talt om August Jørgensen en passant.

Når jeg her forsøger en mere indgående behandling, er det ikke detaljerne i hans embedsførelse, det gælder, men nok så meget manden selv, hans miljø og hans holdning. Dog har jeg følt mig fristet til at uddybe visse træk, som peger indad i byens historie i hine bevægede år, en periode, der for mange af årbørgernes læsere

vil lede tanken hen på skikkelser som rektor Povelsen, ritmester Sommer, Doris Esselbach, Høyer-Møller m. fl.

*

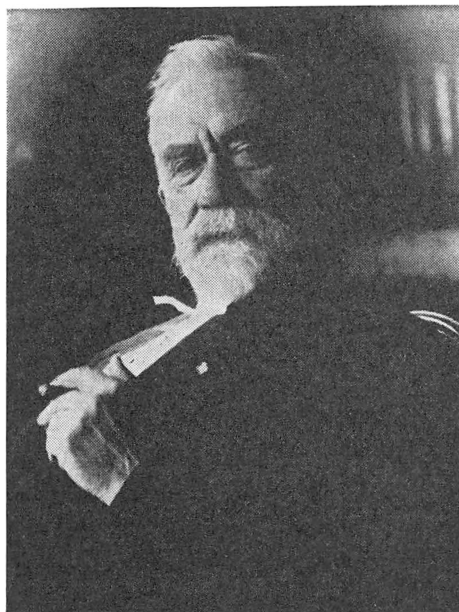
Thorvald August Brown Jørgensen blev født 6. marts 1825 i Odense. Han var søn af Thorv. Brown, men kom i pleje hos adjunkt Jørgen Villh. Jørgensen og dennes hustru. Han tilbragte dog de fleste af sine barneår i Nykøbing Sj., idet plejefaderen efter at have giftet sig anden gang fik præstekald her. Fra Odsherred gik vejen til Sorø Akademi, hvorfra August Jørgensen blev student i 1842. Året efter flyttede faderen til Randers som sognepræst (senere provst) ved Skt. Mortens kirke.²

Hos den unge student var interessen for jægerlivet tidlig vakt, og det fortjener at nævnes, at han under et feriebesøg i Randers fik lejlighed til at besøge St. St. Blicher i Spentrup og gå på jagt sammen med ham i heden. August Jørgensen blev med årene selv en jæger af rang, og på sine gamle dage mindedes han tydeligt, hvordan Blicher, der i sine lavloftede små stuer havde været melankolsk og forkuet, tøede op, da de fra en lyngklædt bakkekam betragtede det storlinjede hedelandskab. „Hans ansigt gav hele den strålende klare septemberdag igen i sit lyse, lykkelige smil“.³

Ved Treårskrigenes udbrud var August Jørgensen godt i gang med et juridisk studium; men han meldte sig straks frivilligt og drog i felten med „Det beredne jægerkorps for øerne“.⁴ I foråret 1849 blev han sat i nummer ved 5. dragonregiment; men en knæskade, som han havde pådraget sig flere år i forvejen, brød op under feltlivets strabadser, og i januar 1850 blev han hjemsendt.⁵ Han genoptog straks sit afbrudte studium, og efter embedseksamen i 1851 blev han auditor ved 2. dragonregiment i Holsten.⁶

Auditørtjenesten var så godt aflagt, at han kunne stifte hjem og familie, og i 1853 holdt han bryllup med *Nicoline Marie Fibiger*, en datter af generalmajor Jacob Scavenius Fibiger.⁷ Et års tid efter blev han forfremmet til garnisonsauditor i Rendsborg og kom hurtigt på en venskabelig fod med kommandanten, den navnkundige oberst Helgesen, hvem han mindes som „en mærkelig mand, der under et fordringsløst, støt og stundom formløst væsen gemte en jernvilje, et ubetvingeligt mod og en sjælden beskedenhed“.⁸

Højdepunktet af deres fælles jagtoplevelser var de store, årlige

*Politimester
August Jørgensen,
1825-1910.
(Fotografi fra 1901
i familieeje).*

rævejagter, som Helgesen foranstaltede i egnen omkring Hollingsted. Ved en enkelt af disse havde en søns fødsel nær lagt sig hindrende i vejen for August Jørgensens deltagelse; men da den nye verdensborger endelig meldte sin ankomst, skete det så tidligt om morgenen, at faderen kunne drage af sted op ad formiddagen. Han beretter selv om begivenhederne: »Næppe var jeg kommet på plads i et ellekrat, da jeg hørte klapperne i det fjerne, og et øjeblik efter så jeg i hasseltykningen foran mig det på en jagt så sjældne syn af to ræve, der lige i hælene på hinanden styrede ned på mig. . . . Det var næsten for megen sindsbevægelse på én formiddag«. ⁹

Under tjenesten i Rendsborg gav August Jørgensen sig i kast med en opgave, som han allerede under sit sidste semester i hovedstaden var blevet opfordret til at tage op. Han indstillede sig til slesvigsk juridisk eksamen, efter at han tilskyndet af A. F. Krieger havde søgt tilladelse til at erhverve sig den uden at underkaste sig ny prøve i de fag, hvori han tidligere var eksamineret i København.¹⁰ Eksamen bestod han i 1856, og allerede fjorten

dage senere modtog han udnævnelse til politimester, auktionarius og rådmand i Slesvig.¹¹

*

Det var under relativt rolige forhold, han begyndte sin virksomhed, så han kunne straks vie sine kræfter til rent praktiske opgaver som reorganisering af byens brandvæsen, vejvedligeholdelse etc. I 1857 lykkedes det ham ved hurtig og prisværdig indgriben at redde det sjældne runemindesmærke, Skardestenen, fra tilintetgørelse.¹² Året efter døde Helgesen uventet, og da det viste sig, at hans bo var insolvent, satte August Jørgensen sig energisk i bevægelse for at skaffe kreditorerne dækning. Ved Regenburgs bistand lykkedes det at skaffe så mange midler til veje, at vennens gæld kunne indfries.¹³

Derimod voldte samarbejdet i magistraten ham adskillige kvaler. Den bestod foruden ham selv af borgmester C. Leisner, stadssekretær Heinr. Rohweder og rådmændene Joh. Marquardsen og J. H. Hensen.¹⁴ Det var især forholdet til borgmester Leisner, der gav anledning til gnidninger. August Jørgensen fandt det nødvendigt at anmode det slesvigske ministerium om en forretningsorden, der tilgodeså hans embedsinteresser, og da man ikke uden videre ville imødekomme ønsket, kneb det ham at bevare tålmodigheden.

I brevene til Regensburg lægger han ikke skjul på sin skuffelse. „Er denne situation i længden holdbar for den gode sags skyld?“ spørger han i oktober 1858 efter at have talt med minister Wolfhagen på Glücksborg.¹⁵ „Der bliver aldrig tale om at have hold på byen, så længe Leisner er her“. „Det er svært at danse på slap line år ud og år ind, man vader i et uføre af mange slags ondt og har møje med engang imellem at skelne mellem ret og uret“, sukker han ved en senere lejlighed efter at have anført, hvordan de øvrige magistratsmedlemmer („den træske ågerkarl Marquardsen“, „den fordrukne Hensen“ og „den dovne, upålidelige Rohweder“) søgte at manøvrere mellem de to antagonist.¹⁶

Det er et stærkt og temmelig rethaverisk temperament, der ytrer sig i disse breve. Den unge politimester — det må erindres, at han endnu kun var midt i trediverne — var øjensynlig ikke indstillet på at fare med lempe. Han var, som han selv udtrykker det, „fast besluttet på at sætte den gode sag øverst“. Først

da det var kommet til et ulægeligt brud, greb ministeriet ind i konflikten. Forinden var dog situationen i det hele blevet tilspidset som følge af de begivenheder, som gjorde året 1860 så kritisk, såvel på det politiske plan som for August Jørgensen personlig.

Endnu ved juletid 1859 anslår han i en hilsen til Regensburg det velkendte tema: „Med fastere forhold i den øvre regerings-sfære ville man under ellers gunstige omstændigheder kunne få magt over hele befolkningen.“¹⁷ Hvor fjernt var denne situationsbedømmelse ikke fra virkeligheden, netop i Slesvig by! I januar blev der iværksat en målbevidst slesvigholstensk agitation. En petition til stænderforsamlingen hentydede ganske uskrømt til „de blodige dage fra 1848“ (heraf navnet: de blodige adresser), og et par uger senere forelå den Rumohrske adresse, som bragte de 26 underskrivere i konflikt med statsmyndighederne.¹⁸

I denne situation traf August Jørgensen to politimæssige foranstaltninger, der skabte voldsomt røre i staden. Han lukkede og forseglede den Heibergske boghandel og anholdt en ung knapmager Gerke, sigtet for at have medvirket ved omdeling af adresserne. Skæbnen ville, at Gerke i et anfald af depression hængte sig i sin celle, og begravelsen gav anledning til omfattende demonstrationer i gaderne og omkring Michaeliskirkegården. August Jørgensen splittede resolut demonstranterne, idet han satte alt disponibelt mandskab ind og ledede aktionen personlig.¹⁹

Her må man sande, at det sete afhænger af øjnene, der ser! På dansk hold hilste man undersøgelsen mod adressebevægelsen med tilfredshed. Man trak en parallel til den måde, hvorpå politimester Hammerich i Flensborg samtidig greb sagen an, og for Regensburgs betragtning faldt sammenligningen ud til August Jørgensens fordel.²⁰ I modpartens øjne tog Gerke-episoden sig ud som rent hysteri: politimesteren, som var „fanatisk dansksindet og overdrevent religiøs(!) . . . . løb ledsaget af sine jagthunde gennem gaderne, som var han hidset af furier!“²¹

Under den forbitrede stemning, som de to affærer fremkaldte, kunne August Jørgensen ikke undgå at føle sig stærkt tynget af ansvaret. I sine „Meddelelser“ hentyder han til „en kortvarig krise“ — men det har tjent ham til opmuntring, at han på det tidspunkt havde regeringens fulde tillid.

Wolfhagen havde omsider erkendt, at borgmester Leisner „ikke

var egnet til kollegialt samvirke“. Han lod ham forflytte til Eckernförde, og i april blev August Jørgensen udnævnt til hans efterfølger, efter at han nogen tid forinden havde fået tildelt ridderkorset.²² Da han fortsat skulle beklæde sit politimesterembede, var han altså nu stillet i spidsen for byens hele forvaltning og retspleje. En krævende opgave, som han dog uførtrodt tog op „ydmyg, men stærk over for den jammerlige, fejge bagvaskelse“, som han udtrykker sig.²³

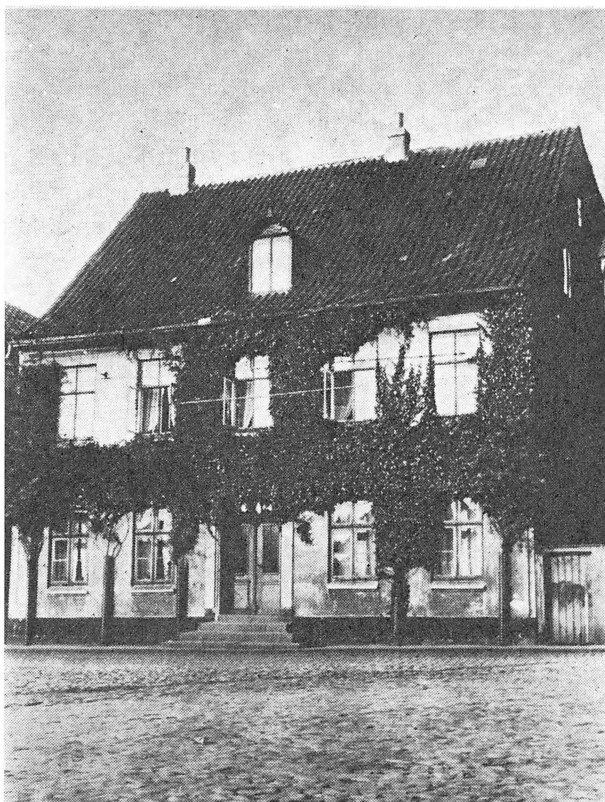
Mod slutningen af det begivenhedsrige år skulle der foretages valg til stænderne, og August Jørgensen var ivrigt optaget af spørgsmålet. Han anså det ikke for udelukket, at et halvt hundrede mand med mod til at stemme på en loyal kandidat kunne afgøre valget i Slesvig, og det er interessant at se, hvordan han bedømmer danskhedens eksistensgrundlag: „Kunne vi . . . . rejse en lille fond på ca. 2000 r., der mod en yderst lav rente gav lån til småhåndværkere, ville vi efterhånden befri mange fra terrorismens kløer. Det er uhyre, hvilken trældom folk her holdes i af de få pengemænd“. Senere kunne han tænke sig „en honnet sparekasse, thi penge, penge, det er *nervus rerum*“.²⁴

Som kandidater udpegede man skorstensfejermester Friedr. Sam. Chr. Peschcke og muremester Gustav Jessen jun. Den første tillægger han hverken kundskab eller parlamentarisk evne, men »han har mod og selvstændighed til at være sin tro bekendt og har alle slesvigeres agtelse«. G. Jessen sværmede i 1848 for »det rene, storartede demokrati« og deltog i »bevægelsen«; men „han er vendt om og ønsker tilslutning til kongeriget og dets institutioner“. „Sprogsagen magter han ikke — men han er tilgængelig for ræson“.²⁵

Forhåbningerne til valget var som så mange andre bygget på sand. Peschcke fik 22 og Gustav Jessen 15 stemmer.²⁶

At August Jørgensen nogen tid efter lod sig forlede til et skridt, som var mindre velovervejjet, må ses som en udløber af hine valgforberedelser. I januar 1861 opstillede han en navnefortegnelse omfattende såvel de slesvigholstenske koryfæer som de danske næringsdrivende i byen. Han sendte den til rektor Povelsen og general Wilster med en følgeskrivelse, hvori han forklarede, at det drejede sig om „de individer, som kongens tro mænd . . . . har anledning til at vende ryggen“ samt på den anden side „dem, der

*August Jørgensens embedsbolig i Albstadt
(Rådhusstræde 16). Fotografi fra 1920'erne.*

på grund af bevidst loyalt sindelag er genstand for en sådan forfølgelse, at de trænger til særlig understøttelse fra de loyales side.“²⁷

Da sagen ved uagtsomhed eller uheld blev bekendt mand og mand imellem, måtte borgmesteren indrykke en erklæring i det lokale blad, hvori han betonedede, at det havde drejet sig om en privat meddelelse. »Om nogen vil tillægge mig andre hensigter, står det for hans egen regning, og vedkommende må selv bære ansvaret for noget sådant.«²⁸

Rektor Povelsen kommenterede over for Regensburg sagen således: „Politimesterens fremgangsmåde vil upåtvivlelig blive gen-

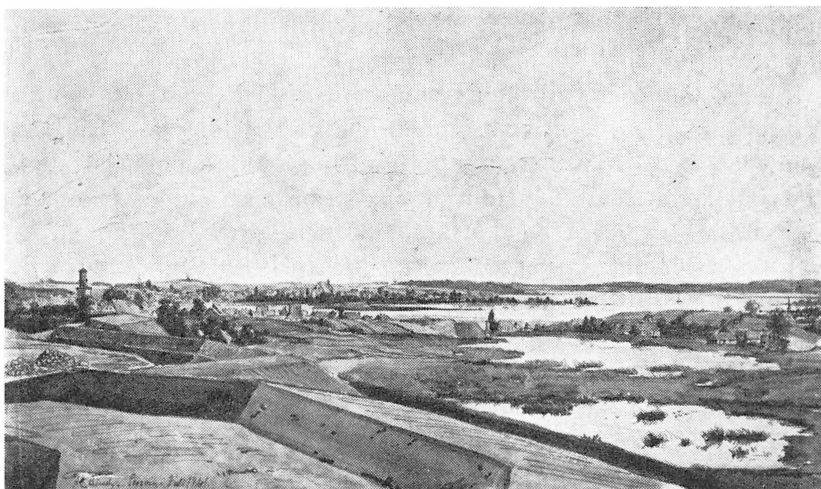
stand for stærk kritik i København. Skønt jeg ikke ubetinget bifalder formen, anser jeg det dog for min pligt at forsvare den hele fremgangsmåde lige overfor de heftige angreb, der gøres på den, både af vore fjender og vore venner“.²⁹

August Jørgensen selv tog jo først til orde mange år senere; men da indrømmede han blankt, at han havde handlet overilet. „Sligt smager af proskription, og jeg betænker mig ikke på åbent at erkende, at jeg dermed har begået et misgreb“.³⁰

Det forhindrer dog ikke eftertiden i at betragte de 22 navne på dansksindede personer med al den interesse, der personalhistorisk og nationalt knytter sig til et sådant aktstykke. Der var tale om følgende:

1. Skorstensfejrmester *Peschcke*
2. Murermester *Träuchner*
3. Murermester *G. Jessen*
4. Købmand *A. Nielsen*
5. Købmand *J. Harz*
6. Bager *H. Chr. Hansen*
7. Dbmd., kontor *Grewe*
8. Slagter *Ludv. Caspers*
9. Bager *A. Wulff*
10. Købmand *Fehr*
11. Møller *P. H. Wulff*
12. Arbmd. *Börensén*
13. Kammager *Pohlmann*
14. Bager *Schütz*
15. Hyrevognskusk *Höpner*
16. Arbmd. *Søren Petersen*
17. Vognmand *Joh. Tiedje*
18. Maler *J. Arlitz*
19. Skiferdækker *Ahrens*
20. Postbud *Cordt*
21. Skomager *D. Kierstein*
22. Købmand *H. Mannings*³¹

Året 1860 gik til ende i en ildevarslende atmosfære af usikkerhed og mistro. „Brændingen begynder at gå højt... alle en kommende storms forvarsler er der, og nu behøves et koldt blod«, hed-

Slesvig og omegn i 1861, her set fra sydvest. I forgrunden en af skanserne ved Bustrup. (Farvelagt tegning, F. C. Lund - Det kgl. Bibliotek).

der det i en nytårshilsen til Regensburg. En månedstid senere forelå der meddelelse om visse beredskabsforanstaltninger, som regeringen havde truffet. Sligt tillagde August Jørgensen en stærk psykologisk virkning. „De mangfoldige tidligere tilløb, der altid endte med større tilbagetog, udlægges som tegn på svaghed“, hævdede han.³²

Med samme begrundelse modtog han de indrømmelser, der blev givet den slesvigholstenske opposition ved patentet af 9. 1. 1861 med stort forbehold. „Måtte vi ikke komme til at fortryde emanationen af hine indrømmelser“. „Det er det system, der fører til gamle Danmarks opløsning eller underkastelse under det tyske åg“. „Sydslesvigernes store flertal er tilfredse og lydige, når de erfarer, at der skal lystres.“³³

Det følgende år, 1862, kan som helhed betragtes som et stille før stormen. De københavnske studentsangeres sommerudflugt til Danevirke og Hütten Bjerge og Frederik 7.'s besøg i oktober har virket oplivende i den danske lejr uden at give anledning til større skærmydsler.³⁴ Imens havde August Jørgensen fuldt op at gøre med et specielt hverv, der var blevet ham pålagt i 1859 ved

udnævnelsen til direktør for døvstummeinstituttet i Friederichsberg.³⁵

Af redegørelsen fra 1906 fremgår det tydeligt, at han omfattede denne gren af sin virksomhed med særlig interesse. Her skal blot nævnes, at han ved ansættelse af den fremragende døvstumme-pædagog R. Malling Hansen muliggjorde en undervisning på dansk for elever fra de dansktalende egne af Sønderjylland. Af den tyskuddannede forstander, Engelke, forlangte han under trussel om bødestraf, at al indgået korrespondance på dansk fra her-tugdømmet blev besvaret på dansk, og sidst, men ikke mindst, indledte han en gennemgribende ombygning efter plan og overslag af arkitekt L. A. Winstrup.³⁶

I en embedsskrivelse til minister Wolfhagen om byggeprojektet fortæller han, at han også har andre jern i ilden: magistraten er enig om en forbedring af borgerskolernes tilstand, og en reform af kommunalvæsenet er under forberedelse.³⁷ Fra August Jørgensens egen redegørelse ved vi, at også ekspropriationsforretningerne under skanseanlæggene ved Danevirke, konverteringen af byens gæld o.m.a. lå ham varmt på sinde. Man har utvivlsomt lov at hævde, at hans borgmesterperiode har været præget af både frem-syn og aktivitet. At den også har været forbundet med en stor arbejdsbyrde følger alene deraf, at han bestandig var underforsynet med kontorhjælp. Det er dette, han hentyder til, når han overfor Wolfhagen indrømmer, at det undertiden kan knibe at følge med: „Vanskeligheden her i byen er den, at her mangler enhver intelligens og dygtighed, og at man derfor må gøre alt selv, det store med det små. Derfor kommer jeg stundom langsommere af sted, end jeg ønskede“.³⁸

Samtidig med, at problemerne på døvstummeinstituttet var rykket så stærkt i forgrunden, drøftede man vidt og bredt på byens ølknejper historien om „bindestregen“. En rejsende håndværkssvend ved navn Kasper Lange fik sit vandrepas konfiskeret, fordi det indeholdt betegnelsen Slesvig-Holsten. Selv blev han taget i forvaring af Jørgensens politi, mens de nærmere omstændigheder blev undersøgt. Sladderen bragte rygten viden om, og kritikken fik ny næring.³⁹

I sommeren 1863 er August Jørgensen — så langt fra at være kørt træet — fuldt optaget af planer om oprettelse af et nyt

blad i Slesvig. Ideen synes at stamme fra cand jur. J. J. Hansen, alias Jules H., til hvem borgmesteren bl. a. skriver: „Planen vil kunne bidrage til at oprette en af de største forsømmelser, der er begået fra dansk side, nemlig at overlade publikum til den nu eneherkende underkøbte og løgnagtige nordtyske presse.“ Videre hedder det: „Skulle De støde på den indvending, at der jo er en Flensburger Zeitung, som kan benyttes, da vil jeg sige Dem, at den, der bruger dette argument, ikke må have begreb om, hvor magtesløst et organ bliver, der har nået til en fuldkommen løsning af den opgave at kede sine læsere til døde“.40

På August Jørgensens opfordring udarbejdede planens ophavsmand nu et detaljeret forslag. Bladet skulle hedde „Südschleswigsche Volkszeitung“ og skulle udkomme 2 gange ugentlig i samme format som Itzehoe Nachrichten. Det var tanken, at bladet skulle træde i stedet for Schleswiger Intelligenzblatt, hvis udgiver, frk. Christiani, skulle holdes skadesløs ved en livrente. Jules Hansen ville selv være korrespondent i København, men ville iøvrigt gerne på et senere tidspunkt have sig udgiverprivilegiet tiltransporteret med den københavnske typograf Sædder som medlemmand.41

Projektet nåede aldrig længere end til papiret, velsagtens fordi de skæbnesvangre begivenheder i november: tronskiftet og novemberforfatningens vedtagelse, stillede ministeriet over for mere presserende anliggender.

Det sidst daterede brev fra August Jørgensen til Regensburg er skrevet under indtryk af den voksende krigsfare. Borgmesteren er bekymret for dette og hint, for bevogtningen af Danevirkeskanterne, for gendarmerikorpsets tilstand o.s.v., og han slutter med følgende karakteristiske passus: „Jeg har nogen grund til at frygte, at tidligere djærve og frimodige ytringer har lukket mig ministerens øre . . . . den stigende bekymring over, hvad jeg ser omkring mig, bevidstheden om, at jeg med koldt blod og sikker dom overser forholdene . . . . tvang mig til at skrive. At her i byen er udvortes roligt, sålænge jeg er i live, er en selvfølge“.42

Hans frygt for, at der skulle være opstået divergenser mellem ham og ministeren, har næppe været helt ubegrundet, hvad der heller ikke undrer, når man tager i betragtning, at han ved en tidligere lejlighed havde ladet ministeren forstå, „at man i 1. de-

partement ikke har begreb om det, man bestyrer“. I hvert fald har Wolfhagen på et vist tidspunkt skrevet til ham, at hans „måde at tage tingene på“ ikke duede.⁴³

Imidlertid drev begivenhederne hastigt imod deres klimaks. Forbitrelsen mod August Jørgensen gav sig bl. a. udtryk i en flom af trusselsbreve, og i de sidste dage af januar fik truslerne et ligefrem makabert islæt, idet en selvbestaltet, såkaldt eksekutivkomite publicerede en dødsdom over ham.⁴⁴ Da der indtrådte krigstilstand d. 1. februar, lod August Jørgensen i lighed med flere andre embedsmænd og officerer sin hustru rejse bort med børnene. Over Haderslev og Odense gik turen til København, hvor de tog ophold hos bedstemoderen, general Fibigers enke. Herredsfoged R. Hiort-Lorenzens familie gjorde dem selskab undervejs.⁴⁵

August Jørgensen havde tænkt sig at holde ud i sit embede til den bitre ende; men den 4. februar opgav han dog sit forehavende og forlod Slesvig. Der kom i danske civile og militære kredse nogen forundring til orde over, »at byens højeste civile myndighed forlod sin post«; men man har åbenbart ikke kendt sagens rette sammenhæng.⁴⁶ Det var amtmænd U. A. v. Holstein, som greb ind, og konsejlspræsident Monrad, som i en samtale med August Jørgensen d. 3. februar befalede ham at tænke på sin egen sikkerhed og på de konsekvenser, som overgreb mod ham kunne få andre steder. Under disse omstændigheder tog han ikke i betænkning at aflevere embedet til sine efterfølgere og følge efter sin familie ud af byen.⁴⁷

*

Efter nogle ugers afbrydelse kunne hans virketrang på ny få afløb. Fra 23. marts, indtil fæstningen blev rømmet 21. april, var han konstitueret som byfoged i Fredericia,⁴⁸ og i de næst følgende år optrådte han som politiker, idet han valgtes til rigsrådets folketing i Hillerød, hvor bl.a. pastor C. Hostrup var stiller for ham. Ved en grundlovsfest 5. juni 1864 talte han om slesvigernes troskab, og to dage senere blev han som eneste kandidat valgt også til rigsdagens folketing.⁴⁹

Sin politiske virksomhed udøvede han ud fra sine nærmeste forudsætninger: sit patriotiske sindelag, sin juridiske sagkundskab og sine erfaringer fra en meget alsidig forvaltningspraksis i Sles-

vig. Efter at have stillet en interpellation til krigsministeren fik han sæde i udvalget angående krigens førelse.⁵⁰ Senere deltog han med iver i debatten om ændringer i tyendeloven og forslaget til alm. borgerlig straffelov.⁵¹ Da det i samlingen 1865-66 drejede sig om ordningen af jurisdiktionsforholdene samt indførelse af kongerigets ret i de fra Slesvig indlemmede distrikter, talte han som ordfører for det folketingsudvalg, der gennemgik lovforslagene.⁵²

Under alt dette bevarede han, vel især med Peschcke som medlemmand, nogen føling med udviklingen i den tabte landsdel. Ved et selskab hos H. N. Clausen i november 1865 giver han udtryk for den opfattelse, at stemningen i Sydslesvig blev mere og mere dansk, og at det muligvis var Scheel-Plessen, der udøvede en skjult indflydelse.⁵³

Sammen med rigsdagskolleger som tømremester Kayser og assessor Nyholm ydede han virksom støtte til foreningen Dannebrogss indsamling i kongeriget til hjælp for dansk sprog og folkeliv.⁵⁴

I forståelse med Peschcke, Regenbug og D. B. Adler retter han endelig i oktober 1866 henvendelse til Orla Lehmann i dennes egenskab af formand for Den danske Folkeforening for at opnå hjælp til betaling af mulkt og sagsomkostninger for Angler Zeitungsh. redaktør.⁵⁵

Et nyt afsnit af August Jørgensens liv tog sin begyndelse, da han i oktober 1866 fik embede som herredsfoged i Lunde-Skam herreder på Fyn. Med bopæl i Odense tog han fortsat del i tidens rørelser, bl. a. som repræsentant for hjælpefonden for fordrevne slesvigere og efter krigsudbruddet i 1870 som medindbyder ved en lokalindsamling til hjælp for de franske sårede.⁵⁶

En sag, der også måtte have hele hans hjerte, var skytteforeningsbevægelsen. I to perioder, 1870-75 og 1877-1884, beklædte han formandsposten i bestyrelsen for Odense Amts Skytteforening. Det var ham, der fik sagt de forløsende ord under bestræbelserne for at skaffe skytteforeningerne indpas på grevskabet Wedellsborg.⁵⁷ Fra 1875 gav spørgsmålet om Københavns befæstning anledning til stærke politiske brydninger, som i nogen grad belastede hans samarbejde med f. eks. Klaus Berntsen. Det vakte således betydelig opsigt, at August Jørgensen engang i em-

*Marie Jørgensen,
f. Fibiger, 1824-1892.
(Fotografi fra 1877
i familieejde).*

beds medfør nægtede tilladelse til afholdelse af en skyttefest, hvortil højskoleforstander Jens Lund, Vejstrup, var indbudt som hovedtaler. Det unge venstredemokrati gjorde sig så stærkt gældende på generalforsamlingen i marts 1884, at August Jørgensen blev genvalgt til bestyrelsen med kun 2 stemmers forspring for den kandidat, der fik færrest stemmer. Det bevirkede, at herredsfogden noget fortrydelig trak sig ud af arbejdet i skyttesagens tjeneste.⁵⁸

Slesvig by genså August Jørgensen kun ved én lejlighed. Det var, da han i 1879 deltog i Peschckes begravelse. Fra dette besøg vendte han oplivet hjem og fortalte med åbenbar tilfredshed, at han trods meningsforskelle, sejre og nederlag dog havde modtaget anerkendelse af sit virke som byens borgmester. Han sigtede dermed bl. a. til, at en af byens gamle tysksindede spidsborgere havde sagt til en anden: „Hest du de ohle sehen? Häätten wi de nu mal wedder und könnten all de Preussen in de Slie smitten!“⁵⁹

Fra 1890 til 1906 var han herredsfoged i Odense herred, hvor han blev hjulpet i embedsforretningerne af sin næstældste søn som

fuldmægtig. Sine sidste år tilbragte han i København, og ved sin død i 1910 overlevedes han af 6 sønner og 1 datter.⁶⁰

I Fyns Tidendes nekrolog skinner det tydeligt igennem, at han med årene var gledet mere og mere over mod Højre: „Han var i de værste kampår en jævnlig benyttet klubtaler, der tog sig de største friheder over for Venstre. Dertil en udpræget national mand. Om han besad den overlegenhed, som må kunne forudsættes hos en embedsmand i en blandet befolkning, er et andet spørgsmål.“⁶¹

*

August Jørgensen tilhørte det kuld af soranere, som påvirket af P. Hjort og C. F. Wegener var med til at fremme „den gode sag“, danskhedens livsvilje, i tiden mellem krigene. Han var støt forankret i de nationalliberale anskuelser og stod i sprogpolitikken last og brast med den noget ældre skolekammerat Regenburg. I sin holdning til begivenhederne lægger han dog en temmelig unuanceret opfattelse for dagen, og han loddede næppe dybden i de strømninger, der gik gennem den sydslesvigske befolkning. Heri har han vel en del til fælles med adskillige andre, der i tidens løb er kommet til grænselandet nordfra.

Han var uden al tvivl en dygtig administrator og en samvittighedsfuld og initiativrig embedsmand. Man har fra tysk side yndet at fremstille ham som bureaukratisk og smålig.⁶² Det bør dog nok regnes ham til gode, at det var en uriaspost, han var stillet på, og den fanatiske modvilje, der mødte ham i Slesvig, skyldes sikkert for en stor del, at man i ham så en årvågen politisk modstander. Selv lagde han visselig ikke fingrene imellem; men han kunne dog på den anden side fuldt ud anerkende modpartens dygtighed og f. eks. samarbejde loyalt med et kommunalt føreremne som fabrikant Firjahn.⁶³

Vi gør vel i at mindes August Jørgensen som en markant skikkelse i Sydslesvigs historie, som en varmlodig forkæmper for danskhedens ret og — uanset alt andet — som en nidkær bestyrer af det bysamfund, der var ham betroet lige så længe, som der kunne opretholdes et dansk styre i den gamle by ved Slien.

NOTER

1. Da Mag 6. r. III: Stemninger og tilstande i Sønderjylland ved krigens udbrud i 1864. Indberetninger fra embedsmændene. — Da Mag 8. r. I: Breve fra politimester Aug. J. til Regensburg 1857-64.
2. A. Falk-Jensen og H. Hjorth-Nielsen: Candidati og examinati juris 1736-1936 etc., II, 1955. — Wiberg Præstehist.
3. En gammel jægers erindringer, Dansk Jagttidende 1905-06, s. 168 f.
4. A. Valentiner: Herregårdsskytterne i 1848, 1898, passim.
5. 5. Dragonregiments stambog og kassationsprotokol. (Hærens arkiv).
6. 2. Dragonregiments korrespondanceprotokol. (Hærens arkiv).
7. Amalie Fibiger: Fibiger, Slægtens ældste etc., 1949, s. 133.
8. Dansk Jagttidende 1906-07, s. 1 ff.
9. Smst. — Sønnen, f. i Rendsborg 21. febr. 1856, er Jørgen Vilh. Jørgensen, † 1930 som dommer i Røvsø herred.
10. Ansøgning og følgeskrivelse i Regensburgs arkiv (Rigsarkivet). Om Kriegers bestræbelser for at få genindført de i 1851 givne lettelser for de københavnske juridiske kandidater se Holger Hjelholt: Den danske sprogordning og det danske sprogstyre i Slesvig mellem krigene, 1923, s. 225 ff.
11. A. Falk-Jensen og H. Hjorth-Nielsen: anf. arb.
12. Da Mag 8, r. I, s. 242. — Årbøger for nordisk oldkyndighed og historie 1859, s. 163 ff.
13. Aug. J. til Regensburg 19. okt. 1858 og 20. novb. 1859, Regensburgs arkiv.
14. Da Mag 8. r. I, s. 244.
15. Aug. J. til Regensburg 19. okt. 1858.
16. Da Mag 8. r. I, s. 246, 251.
17. Smst., s. 253.
18. Asta Heiberg: Erinnerungen aus meinem Leben, 1897, s. 190 ff. — SJy Hist IV, s. 486 f.
19. SJy Årb 1906, s. 287 ff., jfr. Livs- og krigserindringer, af En gammel Feltpræst, 1894, s. 190.
20. Hist T (Da) 9. r. III, s. 324.
21. A. Heiberg: Erinnerungen, s. 190 ff.
22. H. R. Hiort-Lorenzen: Erindringer fra Sønderjylland, 1919, s. 29 ff. — Falk-Jensen og Hjorth-Nielsen: anf. arb.
23. Da Mag 8. r. I, s. 256.
24. SJy Årb 1929, s. 173. — Da Mag 8. r. I, s. 257 f.
25. Da Mag 8. r. I, s. 259.
26. Gustav Rasch: Von verlassenen Bruderstamm III, s. 9.
27. Aug. J. til rektor Povelsen 12. jan. 1861, Regensburgs arkiv.
28. Schleswiger Intelligenzblatt 13. febr. 1861.
29. Povelsen til Regensburg 1. febr. 1861, Regensburgs arkiv.
30. SJy Årb 1906, s. 298.
31. Jfr. SJy Årb 1929, s. 173, hvor der med Itzehoer Nachrichten som kilde foruden 3 af de anførte nævnes en barber Stühr. — Listens no. 7: Joh. Friedr. Greve, f. 1808 i Elmshorn, kantor i Friedrichsberg, afskediget 1864, derefter lærer ved den danske privatskole i Flensborg til sin død i 1867 (Tønder Seminarie-Stat).
32. Da Mag 8. r. I, s. 259, 261.

33. Smst., s. 262.
34. SJy Årb 1929, s. 164 ff.
35. Døvtummeinstituttet for hertugdømmerne lå på den plads, hvor nu Bugenhagenskolen er rejst (Ernst Schlee: Die Stadt Schleswig in alten Ansichten, 1960, afbildn. no. 94).
36. Aug. Engelke: Die Provinzial-Taubstummenanstalt zu Schleswig 1787 — 1905, 1905, passim. — Ombygningen under Aug. J.s ægide er ikke omtalt i Erik Bondo Svanes afhandling om Winstrup (SJy Årb 1946); men tegning, skitser etc. findes i W.'s arkiv (Rigsarkivet).
37. Aug. J. til Wolfhagen, udateret, dog senere end 17. dec. 1862, Regenburgs arkiv.
38. Smst.
39. Iflg. pastor Otto Sommers utrykte erindringer, af hvilke uddrag elskværdigt er meddelt mig af kordegn Otto Vilh. Sommer, Horsens, var der især 2 værtshuse, som Aug. J. holdt et vågent øje med. Det ene var Brünings ølstue i Lollfuss, det andet Stehns i Friedrichsberg. — Brünings etablissement var stamknejspe for »Slibrødrene«, jfr. C. N. Schnittger: Erinnerungen eines alten Schleswiger, 1904, s. 187 ff. Et vittighedsblad i Hamburg lancerede en smædevisse, hvori det bl. a. hed:
- »Jørgensen, ja also heisst er
ist in Schleswig nämlich Meister
der hochedlen Polizei
und erhebt ein gross' Geschrei«.
- Senere, da såvel Aug. J. som hans embedskolleger var fordrevet, var det pågældende blad atter ude efter ham. Denne gang hed det i en mere vulgær tone:
- »Der Jörgensen sass wie ein Ölgötze da
zu den Schleswiger Bürgern Bedrängnis,
und als er den harmlosen Bindestrich sah,
dann warf er den Mann ins Gefängnis . . .«
- »Ölgötze« er et ukvemsord: fjog, dumrian (C. N. Schnittger: Erinnerungen, s. 304 ff.).
40. Aug. J. til Hansen 20. sept. 1863, Regenburgs arkiv.
41. Forslaget med yderligere korrespondance som bilag er tilstillet Regenborg og findes i hans arkiv.
42. Da Mag 8. r. I, s. 272.
43. Smst., s. 262.
44. Da Mag 6. r. III, s. 52.
45. Gr Vagt 1932, s. 355 ff.
R. Hiort-Lorenzen: Erindringer, s. 41.
46. R. Hiort-Lorenzen: anf. arb., s. 46.
47. Som politimester konstituerede man herredsfoged O. Ries, mens stadssekretær Rathgen (Rohweders eftermand) blev konstitueret i borgmesterembedet. — Amtmand v. Holsteins forestilling og motivering: Da Mag 6. r. III, s. 49. — Monrads fremstilling af begivenheden: Rigsdagstidende 1863-64, Ft. sp. 1020 ff., Lt. sp. 422 ff. I de hektiske dage efter tilbagetoget fra Danevirke hævdedes det, at

- konsejlspræsidenten måtte have haft kendskab til opgivelsen af stillingen, siden han havde opfordret Aug. J. til at forlade byen. Det er dette, der er baggrunden for Monrads udførlige redegørelse. Krieger bemærker 8. febr. i sin dagbog: »M. giver yderligere forklaringer om Jørgensen, som M. uden tvivl ville have bort om ikke af andre grunde, så for at behage kongen«.
48. Da Mag 6. r. II, s. 162 og 167. — H. G. Bønnelycke: Minder fra 1864, s. 67.
  49. V. Elberling: Rigsdagens medlemmer gennem hundrede år I, 1949, (m. portræt). — Frederiksborg Amtstidende, 6.-12. juni 1864.
  50. Rigsrådstidende, overordentl. saml. 1864, sp. 137-184.
  51. Rigsdagstidende 1864-65, Ft., passim.
  52. Rigsdagstidende 1865-66, Ft., passim.
  53. M. P. Bruuns dagbøger 1856-1874, 26. nov. 1865. — Der er tale om baron Carl Scheel-Plessen (1811 — 1892), der stod kongehuset ret nær, og som var kendt for sin afvisende holdning overfor augustenhøjerne.
  54. Chr. F. Monrad til Aug. J. 13. april 1866, Regenburgs arkiv. — Jfr. SJy Årb 1947, s. 117.
  55. Aug. J. til Orla Lehmann 16. okt. og 24. okt. 1866. Den danske Folkeforenings arkiv (Rigsarkivet).
  56. Aug. J. til D. B. Adler 26. sept. 1870, sidstnævntes arkiv (Rigsarkivet).
  57. Klaus Berntsen: Erindringer fra manddommens år, 1923, s. 159 ff.
  58. (Samme): Odense Amts Skytteforening gennem 25 år, 1891 s. 40 ff.
  59. Gr Vagt 1932, s. 355 ff., optegnelser af Aug. J.'s ældste søn, pastor J. Fibiger Jørgensen (1854-1931). Det var den yngre broder, oberst Johs. Jørgensen — Grænseforeningens dygtige sekretær i årene 1920-1931 — som overlod bladet disse erindringer fra Slesvig.
  60. Slægtstavle i Amalie Fibiger: anf. arb.
  61. Fyns Tidende 21. okt. 1910.
  62. Schnittger og Asta Heiberg: anf. arb., jfr. Johs. Lindbæks anmeldelse i SJy Årb. 1910, s. 246.
  63. Firjahn, der i marts 1848 var med til at oprette en borgervæbning i byen, var ejer af en læderfabrik i Lollfuss. (E. Schlee: anf. arb., afbildn. 110. — Philippsen: Alt-Schleswig II, s. 202).

»Ei døden agter alder stort«

Af Tage Holm.

Hvem kan blade i en gammel kirkebogs afsnit »De Dødes Register« uden med andagt i sindet? Her møder man jo de mørke tråde i det mønster, som tegner den gamle slægts liv.

Når man sysler med fortidens mennesker, deres gerninger, deres tanker, må man aldrig glemme, at de havde døden meget nær inde på livet:

*Kom menneske, betragte mig,
Du er, jeg var i live,
På jorden har jeg lignet dig,
Hvad jeg er, skal du blive,
Jeg gik foran,
Mig følger du,
Tænk derfor ei i sind og hu,
At du kan døden vige.*

*Bered dig, gik fra verden ud,
Betænk dit lives ende,
Når man foragter dødens bud,
Har man den tid i hænde,
I dag er det tilfaldet mig,
I morgen kan det gielde dig,
Ja, muligt denne aften.*

*Siig ei: jeg er af ungdoms flok,
Jeg kan her længe blive,
Ak! nei, du er snart gammel nok,
Din ånd fra dig at give,
Det meget snart med dig er gjort;
Ei døden agter alder stort,
Hvi vil du andet tænke?*

(Pontoppidan nr. 484)¹

»Ei døden agter alder stort ..« kan stå som overskrift over efterfølgende undersøgelse over børnedødelighedens størrelse og

årsager i et lille sogn her i midtlandet i et århundrede fra 1764-1864.

Denne lille undersøgelse gør intet krav på fuldstændighed. Den kan vel heller ikke kaldes typisk for landsdelen — i så fald måtte langt større områder tages med. Den gør kun krav på at give et billede af livet her i Jegerup sogn² — under dødens trussel — i disse år.

Nu først nogle tal. I efterfølgende skema er på grundlag af dødsregisteret i Jegerup sogns ministerialbøger anført dødsfaldenes fordeling efter alder i de omtalte ti 10-år.

Antallet af døde i Jegerup sogn 1764–1863

	dødf.	0-1 år	1-10	10-20	20-30	30-40	40-50	50-60	60-70	70-80	80	ialt
1764	2	1	2	0	1	0	0	0	0	0	1	7
1765	0	3	3	0	0	0	0	2	0	0	2	10
1766	0	0	2	0	1	1	1	0	0	0	0	5
1767	0	2	2	1	1	0	0	2	0	3	2	13
1768	1	2	1	0	0	0	1	0	1	1	2	9
1769	0	1	1	0	4	0	0	2	0	0	1	9
1770	0	0	2	2	1	0	1	2	0	1	1	10
1771	1	2	4	1	0	0	0	1	1	1	0	10
1772	0	3	1	0	0	0	1	2	1	4	0	12
1773	0	1	1	0	0	1	0	0	2	1	1	7
	4	15	19	4	8	2	4	11	5	11	10	92
1774	0	3	1	0	1	0	0	4	2	0	0	11
1775	0	0	1	0	0	0	2	0	0	1	1	5
1776	1	2	0	0	0	0	1	0	1	1	0	6
1777	0	2	2	0	1	1	0	4	1	0	2	13
1778	0	3	9	2	0	0	0	1	1	1	0	17
1779	2	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0	4
1780	1	3	1	1	0	1	0	0	0	1	1	9
1781	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0	1	3
1782	3	0	3	0	1	1	0	0	1	1	1	11
1783	0	1	0	2	0	2	1	0	1	2	0	9
	7	15	18	5	3	5	4	10	8	7	6	88

„EI DØDEN AGTER ALDER STORT“

	dædf.	0-1 år	1-10	10-20	20-30	30-40	40-50	50-60	60-70	70-80	80	ialt
1784	0	2	5	1	1	1	1	2	1	1	2	17
1785	0	0	0	0	0	0	0	0	2	1	0	3
1786	0	5	5	2	0	0	1	0	0	0	2	15
1787	0	2	3	0	1	0	0	0	3	0	1	10
1788	0	3	2	3	2	1	5	1	0	2	0	19
1789	0	2	5	0	0	0	1	0	0	2	1	11
1790	0	2	1	1	0	0	1	2	1	2	1	10
1791	0	3	3	1	1	0	2	2	0	0	1	13
1792	1	1	1	1	1	0	2	1	2	1	0	11
1793	0	1	3	2	2	0	0	1	1	2	1	13
	1	21	28	11	8	2	13	9	10	11	9	122
1794	0	5	11	0	1	0	0	2	0	1	1	21
1795	1	0	2	0	0	0	0	3	0	1	1	8
1796	0	1	2	0	1	0	0	0	1	2	0	7
1797	0	1	2	0	2	1	1	1	2	0	2	12
1798	0	2	1	0	1	0	1	0	0	0	0	5
1799	0	3	2	0	0	1	1	0	2	1	1	11
1800	0	1	11	0	0	1	0	0	2	1	0	16
1801	0	3	2	1	0	0	0	0	5	1	0	12
1802	1	1	2	0	1	0	0	1	0	0	1	7
1803	1	0	4	1	0	0	0	2	0	0	1	9
	3	17	39	2	6	3	3	9	12	7	7	108
1804	1	1	0	0	0	0	0	1	2	0	1	6
1805	2	2	2	0	1	0	0	1	2	0	0	10
1806	0	2	2	0	0	0	1	1	1	1	0	8
1807	1	0	0	0	1	2	0	0	0	2	0	6
1808	0	2	0	0	2	0	3	1	1	2	0	11
1809	0	1	1	1	0	0	0	0	0	1	2	6
1810	1	1	2	0	1	0	1	4	1	0	0	11
1811	1	4	0	1	0	2	0	1	1	1	0	11
1812	1	3	0	2	1	0	2	1	3	1	0	14
1813	2	0	4	0	0	0	2	0	0	3	0	11
	9	16	11	4	6	4	9	10	11	11	3	94
1814	0	0	1	2	0	0	1	0	0	0	1	5
1815	0	0	0	2	1	0	1	0	2	1	1	8
1816	2	1	2	2	1	0	1	1	1	2	2	15
1817	0	1	1	0	0	0	0	0	1	1	0	4
1818	1	1	1	0	1	1	0	0	1	2	0	8
1819	0	2	1	0	0	0	1	1	0	2	0	7
1820	2	3	1	0	2	1	1	0	0	1	1	12
1821	0	4	0	4	2	1	1	0	1	0	0	13
1822	0	2	2	0	0	0	2	0	2	0	0	8
1823	1	2	0	0	1	1	0	0	3	1	0	9
	6	16	9	10	8	4	8	2	11	10	5	89

TAGE HOLM

	daedf.	0-1 år	1-10	10-20	20-30	30-40	40-50	50-60	60-70	70-80	80	ialt
1824	0	1	4	1	0	0	0	2	0	1	1	10
1825	0	1	1	0	0	0	2	0	0	0	0	4
1826	0	1	2	1	2	1	2	0	3	0	1	13
1827	0	7	5	3	0	1	0	0	2	4	0	22
1828	0	3	3	1	1	0	1	0	0	1	0	10
1829	0	1	1	0	1	0	0	0	1	6	3	13
1830	0	0	1	2	0	1	0	1	1	2	1	9
1831	2	1	0	0	0	0	1	1	2	1	1	9
1832	2	1	4	0	1	2	1	0	1	5	0	17
1833	1	1	3	0	0	1	0	2	0	3	0	11
	5	17	24	8	5	6	7	6	10	22	7	118
1834	2	3	6	1	0	0	0	1	0	1	0	14
1835	1	1	0	0	0	1	0	1	1	1	1	7
1836	1	2	0	0	0	1	1	4	0	2	2	13
1837	2	1	6	0	0	1	1	3	1	1	0	17
1838	0	3	3	1	1	0	0	1	2	1	1	13
1839	5	2	6	0	1	1	1	0	0	0	1	17
1840	0	4	3	0	1	0	1	1	0	2	2	14
1841	0	2	1	1	0	1	0	1	1	4	2	13
1842	1	1	2	1	0	0	2	1	3	0	1	12
1843	1	3	3	1	1	2	2	0	2	2	1	18
	13	22	30	5	4	7	8	14	10	14	11	138
1844	0	2	3	1	0	0	1	1	3	2	0	13
1845	0	2	2	1	2	2	0	1	2	2	0	14
1846	1	2	2	1	2	2	1	1	0	0	1	13
1847	0	2	0	0	0	0	2	1	1	0	1	7
1848	1	0	3	0	0	0	0	0	0	1	0	5
1849	0	4	3	1	2	0	2	0	0	0	1	13
1850	1	4	1	3	0	3	0	1	1	2	0	16
1851	1	2	2	1	1	1	2	2	2	0	0	14
1852	1	6	7	1	0	0	1	0	0	1	0	17
1853	1	3	1	0	1	0	0	1	0	0	1	8
	6	27	24	8	8	8	9	8	9	8	4	120
1854	0	3	4	1	0	0	0	1	0	0	2	11
1855	1	3	1	2	0	0	4	2	2	1	0	16
1856	3	1	1	1	1	2	1	2	2	1	2	17
1857	0	0	7	0	1	3	1	4	1	3	1	21
1858	1	2	5	1	0	1	3	1	2	3	1	20
1859	0	2	5	2	1	0	0	1	0	2	0	13
1860	1	0	3	2	0	1	0	2	2	0	0	11
1861	0	2	0	2	0	1	1	0	0	0	0	6
1862	0	0	1	1	2	1	0	4	0	4	1	14
1863	1	0	0	0	0	1	3	0	3	2	1	11
	7	13	27	12	5	10	13	17	12	16	8	140

„EI DØDEN AGTER ALDER STORT“

Den farligste alder er det første leveår, dernæst de følgende barneår 1-10, så aftager risikoen for atter at stige hen mod støvets år. Det er jo sådan set forbavsende mange, som har nået oldingevalderen, før døden indtræffer.

Af praktiske grunde skiller vi nu de første 3 aldersgrupper ud, henregner altså hele gruppen fra 1 til 20 år til børnene og kan så i tal og procenter angive børnedødeligheden i forholdet til tallet af levendefødte. Vi kan altså på denne måde se hvor mange børn, der bliver tilbage, når døden har gjort sin høst.

1764	fødes	6	og dør	5	børn — rest	1.
1765	»	14	» »	10	» — »	4.
1766	»	5	» »	2	» — »	3.
1767	»	12	» »	5	» — »	7.
1768	»	14	» »	4	» — »	10.
1769	»	9	» »	2	» — »	7.
1770	»	6	» »	4	» — »	2.
1771	«	4	» »	7	» — » ÷	3.
1772	»	11	» »	4	» — »	7.
1773	»	8	» »	2	» — »	6.
<hr/>						
	fødes	89	og dør	45	børn — rest	44. (50 % døde.)

1774	fødes	7	og dør	4	børn — rest	3.
1775	»	13	» »	1	» — »	12.
1776	»	8	» »	3	» — »	5.
1777	»	17	» »	4	» — »	13.
1778	»	9	» »	14	» — » ÷	5.
1779	»	17	» »	3	» — »	14.
1780	»	8	» »	6	» — »	2.
1781	»	6	» »	1	» — »	6.
1782	»	10	» »	6	» — »	4.
1783	»	11	» »	3	» — »	8.
<hr/>						
	fødes	106	og dør	45	børn — rest	61. (42,4 % døde.)

1784	fødes	10	og dør	8	børn — rest	2.
1785	»	14	» »	0	» — »	14.
1786	»	9	» »	12	» — » ÷	3.
1787	»	9	» »	5	» — »	4.
1788	»	19	» »	8	» — »	11.
1789	»	9	» »	7	» — »	2.
1790	»	15	» »	4	» — »	11.
1791	»	15	» »	7	» — »	8.
1792	»	17	» »	4	» — »	13.
1793	»	18	» »	6	» — »	12.
<hr/>						
	fødes	135	og dør	61	børn — rest	74. (45 % døde.)

TAGE HOLM

1794	fødes	15	og dør	16	børn	—	rest ÷	1.
1795	»	17	» »	3	»	—	»	14.
1796	»	15	» »	3	»	—	»	12.
1797	»	18	» »	3	»	—	»	15.
1798	»	15	» »	3	»	—	»	12.
1799	»	12	» »	5	»	—	»	7.
1800	»	13	» »	12	»	—	»	1.
1801	»	8	» »	6	»	—	»	2.
1802	»	11	» »	4	»	—	»	7.
1803	»	9	» »	6	»	—	»	3.

fødes 133 og dør 61 børn — rest 72. (45 % døde.)

1804	fødes	16	og dør	2	børn	—	rest	14.
1805	»	12	» »	6	»	—	»	6.
1806	»	16	» »	4	»	—	»	12.
1807	»	8	» »	1	»	—	»	7.
1808	»	11	» »	2	»	—	»	9.
1809	»	10	» »	3	»	—	»	7.
1810	»	11	» »	3	»	—	»	8.
1811	»	16	» »	5	»	—	»	11.
1812	»	10	» »	5	»	—	»	5.
1813	»	14	» »	4	»	—	»	10.

fødes 124 og dør 35 børn — rest 89. (29 % døde.)

1814	fødes	9	og dør	3	børn	—	rest	6.
1815	»	13	» »	2	»	—	»	11.
1816	»	14	» »	6	»	—	»	8.
1817	»	14	» »	2	»	—	»	2.
1818	»	10	» »	2	»	—	»	8.
1819	»	12	» »	3	»	—	»	9.
1820	»	17	» »	4	»	—	»	13.
1821	»	15	» »	8	»	—	»	7.
1822	»	19	» »	4	»	—	»	15.
1823	»	21	» »	2	»	—	»	19.

fødes 144 og dør 36 børn — rest 108. (25,6 % døde.)

1824	fødes	14	og dør	6	børn	—	rest	8.
1825	»	15	» »	2	»	—	»	13.
1826	»	20	» »	4	»	—	»	16.
1827	»	19	» »	15	»	—	»	4.
1828	»	15	» »	7	»	—	»	8.
1829	»	23	» »	2	»	—	»	21.
1830	»	15	» »	3	»	—	»	12.
1831	»	16	» »	1	»	—	»	15.
1832	»	14	» »	5	»	—	»	9.
1833	»	27	» »	4	»	—	»	23.

fødes 178 og dør 49 børn — rest 129. (27,5 % døde.)

„EI DØDEN AGTER ALDER STORT“

1834	fødes	15	og dør	10	børn	—	rest	5.
1835	»	22	»	»	1	»	—	» 21.
1836	»	22	»	»	2	»	—	» 20.
1837	»	19	»	»	7	»	—	» 12.
1838	»	22	»	»	7	»	—	» 15.
1839	»	19	»	»	8	»	—	» 11.
1840	»	21	»	»	7	»	—	» 14.
1841	»	14	»	»	4	»	—	» 10.
1842	»	15	»	»	4	»	—	» 11.
1843	»	22	»	»	7	»	—	» 15.

fødes 191 og dør 57 børn — rest 134. (29 % døde.)

1844	fødes	13	og dør	6	børn	—	rest	7.
1845	»	18	»	»	5	»	—	» 13.
1846	»	21	»	»	5	»	—	» 16.
1847	»	19	»	»	2	»	—	» 17.
1848	»	13	»	»	3	»	—	» 10.
1849	»	24	»	»	8	»	—	» 16.
1850	»	22	»	»	8	»	—	» 14.
1851	»	15	»	»	5	»	—	» 10.
1852	»	21	»	»	14	»	—	» 7.
1853	»	19	»	»	4	»	—	» 15.

fødes 185 og dør 60 børn — rest 125. (32,4 % døde.)

1854	fødes	15	og dør	8	børn	—	rest	7.
1855	»	17	»	»	6	»	—	» 11.
1856	»	22	»	»	3	»	—	» 19.
1857	»	18	»	»	7	»	—	» 11.
1858	»	21	»	»	8	»	—	» 13.
1859	»	21	»	»	9	»	—	» 12.
1860	»	16	»	»	5	»	—	» 11.
1861	»	12	»	»	6	»	—	» 6.
1862	»	16	»	»	2	»	—	» 14.
1863	»	16	»	»	0	»	—	» 16.

fødes 174 og dør 54 børn — rest 120. (31 % døde.)

Når man som her ligeledes af praktiske grunde inddeler tidsrummet i 10-år, ser man ret, hvor forfærdeligt et omfang børnedødeligheden har haft.

Helt til op mod 1800 tallet har det altså været regelen, at hvert andet barn skulle dø, inden det var nået til skelsalder. I det 19. århundredes første ti-år er der en tendens til nedgang, så det kun bliver hvert 3. eller 4. barn, som er mærket til død. I de sidste ti-år op mod vor periodes slutning er der igen tendens til stigning. Hvert 3. barn skal dø.

Ser man nu tallene nøjere efter, vil man snart kunne udskille de særlig mørke og onde år, hvor dødstallene er meget store. Det ser ligefrem ud til, at der er tale om epidemier.

Dette bekræftes, når vi nu går over til i enkeltheder at undersøge de enkelte års børnedødsfald.

1765.

1. 24. juli dør en pige 6 $\frac{1}{2}$ år gl.
2. 10. september dør en pige 25 uger gl.
3. 19. september dør en dreng 12 dage gl.
4. 28. november dør en dreng 24 timer gl.
5. 1. december dør en pige 1 $\frac{1}{2}$ år gl.
6. 18. december dør en pige 2 $\frac{1}{2}$ år gl.

1766.

7. 6. januar dør en pige 2 $\frac{1}{2}$ år gl.
8. 20. januar dør en pige 2 år gl.

Her er selvfølgelig meget usikkert. Ingen kan vide, om disse børn er døde af samme sygdom. Men når så mange dødsfald følger så nær hinanden i tid, taler sandsynligheden for det.

Den næste epidemi synes tydeligere. Den begynder omkring august 1778 og ser sådan ud:

1778.

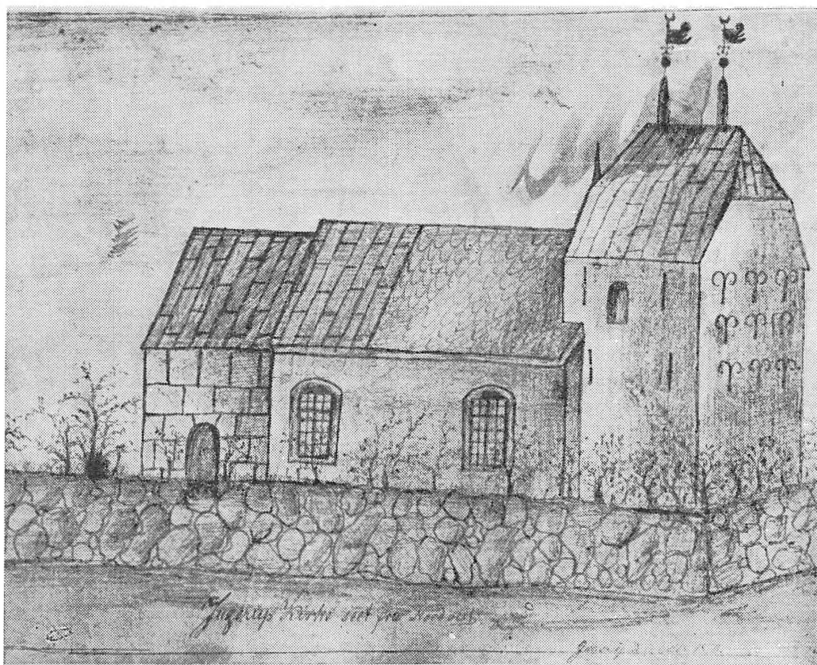
1. 12. august dør en dreng 11 år gl.
2. 21. august dør en pige 1 år gl.
3. 2. september dør en pige 3 måneder gl.
4. 1. november dør en pige 3 måneder gl.
5. 8. november dør en dreng 3 $\frac{1}{2}$ år gl.
6. 27. november dør en pige 3 år gl.
7. 29. november dør en dreng 2 $\frac{1}{2}$ år gl.
8. 30. november dør en dreng 5 år gl.
9. 10. december dør en pige 3 $\frac{1}{2}$ år gl.
10. 15. december dør en dreng 8 måneder gl.
11. 16. december dør en pige 2 år gl.
12. 21. december dør en pige 2 $\frac{1}{2}$ år gl.

1779.

13. 9. januar dør en pige 2 år gl.

At det her er samme smitte sandsynliggøres ved, at henholdsvis nr. 3 og 6; 8 og 12; 10 og 11 er søskende.

I 1784 kommer en ny epidemi, og ialt 8 børn dør fra april til august.

Jegerup kirke 1870, tegnet af J. P. Biel, Jegerup. (Foto: Brdr. Borg).

Men i 1794 bliver det helt galt. Her ser listen således ud:

1794.

- 3. januar dør en dreng 6 $\frac{1}{2}$ år gl.
- 7. januar dør en pige 5 måneder gl.
- 8. januar dør en dreng 1 år gl.
- 11. januar dør en pige 15 uger gl.
- 14. januar dør en pige 3 $\frac{1}{2}$ år gl.
- 15. januar dør en pige 2 $\frac{1}{2}$ år gl.
- 18. januar dør en pige 2 år gl.
- 24. januar dør en pige 1 år gl.
- 25. januar dør en dreng 2 år gl.
- 27. januar dør en pige 1 $\frac{1}{2}$ år gl.
- 29. marts dør en pige 3 $\frac{1}{2}$ år gl.
- 26. april dør en dreng 4 $\frac{1}{2}$ år gl.
- 23. juli dør en dreng 1 $\frac{1}{2}$ år gl.
- 30. oktober dør en pige 5 $\frac{1}{2}$ år gl.
- 10. november dør en dreng 6 måneder gl.
- 13. december dør en dreng 7 måneder gl.

Hvilken børnesygdom, det her har drejet sig om, kan vi jo ingen

mening have om, men at det har været samme smitte, som har bragt de første 11-12 børn døden, er da mere end sandsynligt.

Næste mørke år tegner sig omkring 1800.

1799.

1. 3. oktober dør en pige 5 dage gl.
2. 28. november dør en dreng 7 år gl.

1800.

3. 13. januar dør en dreng 1^{1/2} år gl.
4. 18. februar dør en dreng 1^{1/2} år gl.
5. 11. juni dør en dreng 7 år gl.
6. 18. juni dør en dreng 1 år gl.
7. 15. oktober dør en dreng 1^{1/2} år gl.
8. 14. november dør en dreng 6 år gl.
9. 14. november dør en dreng 4 år gl.
10. 27. november dør en pige 7 år gl.
11. 7. december dør en pige 1 år gl.
12. 9. december dør en pige 2^{1/2} år gl.
13. 14. december dør en pige 1 år gl.
14. 17. december dør en pige 3^{1/2} år gl.

Her fordeler dødsfaldene sig jo så spredt, at de vel ikke kan skyldes samme sygdom.

Men nu går vi helt frem til 1826, hvor der nævnes ordet »smitte«.

1826.

1. 19. december dør en pige 13 år gl.
2. 20. december dør en dreng 9 måneder gl.

1827.

3. 20. januar dør en dreng 4 år gl.
4. 29. januar dør en dreng 15^{1/2} år gl.
5. 10. februar dør en dreng 8 måneder gl.
6. 14. februar dør en dreng 6 måneder gl.
7. 21. februar dør en pige 4 uger gl.
8. 22. februar dør en dreng 11 år gl. (»døde af en smitte«).
9. 2. april dør en pige 5 måneder gl.
10. 10. april dør en pige 2^{1/2} år gl.
11. 12. april dør en dreng 11 måneder gl.
12. 26. april »dør Peter Jochumsen på Voiens,³ var gift på Gravenstein, havde ingen børn, døde i koldfeberen⁴ i en alder af omtrent 30 år«.
13. 2. maj dør en dreng 9 måneder gl.
14. 16. maj dør en dreng 2 år gl.
15. 7. juni dør en dreng 1^{1/2} år gl.
16. 17. juli dør en pige 17 år gl.
17. 20. juli dør en pige 1^{1/2} år. gl.
18. 25. september dør en dreng 2 måneder gl.

Var den »smitte«, børnene døde af, den »koldfeber«, som gartneren på Vojensgård bukkede under for? Næppe, når det er den sygdom, det drejer sig om.

Det følgende år, som ikke hører til de helt »mørke« år, hvad dødelighed angår, tager vi også med, idet der også her er angivet dødsårsag. (Her tager vi også et par voksendødsfald med, fordi dødsårsagen er meddelt).

1828.

1. 16. februar dør en dreng 6 år gl. (døde af mæslinger).
2. 20. februar dør en dreng 1 år gl. (døde af mæslinger).
(Disse to var brødre).
3. 7. april dør en dreng 9 måneder gl.
4. 7. maj dør en dreng 17¹/₂ år gl. (»han døde af tæresyge«).⁵
5. 26. juni dør en dreng 7 år gl.
6. 30. juni dør en dreng 7 måneder gl.
7. 5. august dør en kone 31 år gl. (»hun døde af tæresyge«).
8. 11. november dør en pige 7 måneder gl.
9. 30. december dør en mand 49 år gl. (»han døde af en brystsyge«).

Her er altså for første gang mæslinger nævnt som dødsårsag, men også »tæresygdommen«, altså tuberkulosen, som nu bliver den frygtede folkesygdom.

Den næste liste, vi vil se på, er den, som begynder i 1833.

1833.

1. 29. juni dør en dreng 6 år gl.
2. 24. august dør en dreng 3 år gl.
3. 8. september dør en pige 1¹/₂ år gl. (søster til nr. 2).
4. 18. november dør en dreng 6 måneder gl.

1834.

5. 19. januar dør en dreng 14 dage gl. (broder til nr. 2 og 3).
6. 28. januar dør en pige 10 måneder gl.
7. 1. februar dør en pige 7 år gl. (skarlagens-feberen).
8. 11. februar dør en dreng 7 måneder gl.
9. 13. februar dør en dreng 2¹/₂ år gl. (skarlagens-feberen).
10. 14. februar dør en pige 6 år gl. (skarlagens-feberen).
(Søster til nr. 4).
11. 18. februar dør en dreng 3 år gl. (skarlagens-feberen).
(Broder til nr. 9).
12. 29. februar dør en dreng 8¹/₂ år gl. (skarlagens-feberen).
(Broder til nr. 10).
13. 2. marts dør en dreng 16 år gl. (»døde af tæresyge«).
14. 2. marts dør en dreng 1¹/₂ år gl.

Her var det altså skarlagensfeberen, som var den onde sot, der ryddede op i hele søskendeflokke.

Det næste år, vi tager med, er 1837. Det er heller ikke af de særlig slemme år, men det viser igen, hvordan enkelte søskendeflokke rammes særlig hårdt.

1837.

1. 26. januar dør en pige 2 år gl. (søster til nr. 5, 1834).
2. 1. februar dør en pige 1 $\frac{1}{2}$ år gl.
3. 7. februar dør en dreng 3 $\frac{1}{2}$ år gl.
4. 10. februar dør en dreng 2 år gl.
5. 24. marts dør en dreng 1 år gl.
6. 3. april dør en dreng 2 år gl. (broder til nr. 4, 1833).
7. 2. juni dør en dreng 3 måneder gl. (broder til nr. 6, 1837).

Nu går vi helt frem til 1852, som også er præget af et uhyggeligt antal dødsfald blandt børnene.

1852.

1. 22. januar dør en pige 12 uger gl.
2. 25. januar dør en pige 1 $\frac{1}{2}$ år gl.
3. 27. januar dør en dreng 15 år gl.
4. 12. februar dør en dreng 5 år gl.
5. 20. februar dør en dreng 19 uger gl.
6. 6. marts dør en pige 3 år gl.
7. 15. marts dør en dreng 4 $\frac{1}{2}$ år gl.
8. 15. maj dør en dreng 1 år gl.
9. 8. juni dør en dreng 2 $\frac{1}{2}$ år gl.
10. 20. juni dør en dreng 6 måneder gl.
11. 1. juli dør en dreng 8 dage gl.
12. 19. september dør en pige 7 $\frac{1}{2}$ år gl.
13. 19. september dør en dreng 1 år gl.
14. 3. december dør en pige 2 måneder gl.

Her må vel også være tale om smitsom sygdom, men der er ingen antydning af, hvilken sygdom det drejer sig om. Heller ikke synes nogle af børnene at være fra samme hjem.

Vi vil nu til slut nævne en hel række fra 1857 til hen imod 1860, hvor dødsårsagen i mange tilfælde er angivet. For 1857 nævnes også nogle voksendødsfald, idet vi her har den eneste antydning af en forgrening af en epidemi, som også kendes andet steds.

1857.

1. 14. marts dør en pige 1 $\frac{1}{2}$ år gl.
2. 26. marts dør en dreng 2 år gl.
3. 1. juni dør en dreng 3 år gl. (>døde af strubehoste«).⁹

4. 4. juni dør en pige 1½ år gl. (»døde af strubehoste«).
(Søster til nr. 3, 1857).
5. 19. juli dør en dreng 2 år gl.
6. 13. oktober dør en ung mand 22 år gl. (»døde af blodgang«).⁷
7. 15. oktober dør en mand 52 år gl. (»døde af blodgang«).
(Fader til nr. 6, 1857).
8. 1. november dør en gammel mand 81 år gl. (»døde af blodgang«).
9. 4. november dør en pige 3 år gl. (»døde af strubehoste«).
10. 20. november dør en ung mand 32 år gl. (»døde af blodgang«).
11. 5. december dør en dreng 1½ år gl. (»døde af mæslinger«).

1858.

12. 14. januar dør en pige 2 år gl.
13. 11. marts dør en dreng 5 måneder gl.
14. 10. juni dør en pige 1 år gl.
15. 11. juli dør en dreng 11 år gl.
16. 25. august dør en pige 9 år gl.
17. 15. december dør en dreng 2 dage gl.
18. 27. december dør en dreng 5 år gl. (»døde af hjernebetændelse«).
19. 28. december dør en pige 2 år gl. (»skarlagens-feberen«).

1859.

20. 7. januar dør en pige 13 år gl.
21. 16. januar dør en dreng 1½ år gl. (»skarlagens-feberen«).
22. 12. februar dør en dreng 2 år gl.
23. 23. februar dør en pige 8 måneder gl.
24. 6. marts dør en pige 16½ år gl.
25. 6. april dør en dreng 4 år gl.
26. 7. august dør en pige 4½ år gl. (»skarlagens-feberen«).
27. 14. august dør en pige 8 år gl.
28. 17. november dør en dreng 10 uger gl.

Her bliver det jo rigtig tydelig, hvor forsigtig man må være, når man vil angive dødsårsagen. At dødsfaldene falder sammen i tid, behøver ikke at betyde, at det drejer sig om samme sygdom. På den anden side kan samme sygdom holde sig på samme sted i måneder (jvf. nr. 19 1858 og 26 1859).

Og resultatet af vor undersøgelse bliver da en fornemmelse af, at det ikke blot var de store farsoter, som bremsede udviklingen og lod befolkningstallet stagnere,⁸ men at det frem for noget var de ganske ordinære børnesygdomme, som aldrig slap deres tag. Når de havde raseret blandt sognets børn fra en kant, kunne de få år efter tage turen den anden vej.

Når vi standser undersøgelsen omkring 1863, er det ikke bare af den grund, at 100 år er et passende rundt tidsafsnit, men mere fordi sognet nu begynder at skifte karakter.

Med den nye jernbane kommer sognets tyngdepunkt snart til at ligge ved stationen, som bygges på Billunds bymark, men får navnet Vojens station. Og kirkebogens »De Dødes Register« fortæller ikke mere kun om et lille landsogns døde.⁹

Det betyder ikke, at sundhedstilstanden forbedres. Tværtimod har man indtryk af, at en sygdom som tuberkulosen nu rigtig får fat.¹⁰ Men det er en anden historie.

Men tilbage står indtrykket af døden som den sikre gæst i barnekammeret. Kirkebogen melder kun om de tilfælde, hvor denne mørke gæst tog sig betalt, og en ny barnegrav kastedes på den gamle kirkegård. Den nævner ikke de tilfælde, hvor en mors bøn og kamp lykkedes, og barnet kom sig.

Et mørkt kapitel om feberskinnende øjne, som i angst stirrer ud fra mørke alkover — men også et lyst kapitel om heltemodige mødre, som må kæmpe kampen for deres børns liv, kæmpe til det sidste, ja, længere endnu. Thi var slaget tabt og den lille sjæl givet i Guds hånd, så var tiden jo endnu for hånden, da en livets sejr skulle vindes i barselsengen.

Ja, det var dem, som nåede en kvindes mål: at blive mor. Men det nåede jo ikke alle. De mange dødfødte¹¹ viser os jo hen til de i sandhed ulykkelige: de, som kæmpede helt forgæves.

Lad os til slut nævne et eksempel.

Den 5. december 1778 er der fest på den kgl. forpagtergård Woyens-Gaard.¹² Den forrige forpagters eneste søn, Rasmus Rasmussen, bliver copuleret til jomfru Gunder Lena Boessen, datter af arve-pagter til Ahrendorph Mølle, Hans Petersen Boessen.

Et år i forvejen døde den gamle forpagter 88 år gl. efterladende sig foruden sønnen, som havde samme navn som faderen, syv døtre. Det er altså en livskraftig familie, hvor man må vente et myldrende barnekammer.

Men 5. maj 1780 bliver det til en dødfødt pige. Året efter den 29. marts fødes der vel en søn, som skyndsomst ved dåben nævnes med faderens og bedstefaderens navn Rasmus Rasmussen — og så dør den lille 1 dag og 7 timer gl.

27. december 1782 kommer så en dødfødt søn, og 23. september 1783 dør Madame Gunder Lena Rasmussen 31 år gl. »uden Liivs-arvinge«.

Næste år den 22. maj fører enkemanden Gunder Lenas søster til brudeskammen. Også denne gang er efter rang og stand »med Kgl. Consession til Huus-Copulation«. Der går et par år, så føder Madame Catharina Elisabeth Rasmussen en lille pige, som hastigt døbes med navnet Lena Maria — men kun 1 time efter dør. Og heller ikke siden lykkedes det.

»Ei døden agter alder stort« — men heller ikke rigdom, rang eller stand kan garantere mod den største ulykke af alle: den, aldrig at have levet!

NOTER

1. Fra »Den Pontoppidanske Psalme-Bog«. Her udg. 1883. Salmen findes også i Den Sønderjydske Salmebog nr. 553, her opgives den skrevet 1665 af Gottfr. W. Sacer og oversat til dansk 1740. Se iøvrigt A. Mallings: Dansk Salme Historie III 156-160.
2. Jegerup sogn består i hele dette tidsrum af hele det område, som omfattes af Jegerup og Vojens kommuner indtil 1. april 1961. Iflg. Trap havde dette område i 1860 en befolkning på henhv. 375 og 265 indb.
3. »på Voiens« betyder som regel på Vojensgård. Vojens var vel oprindelig en landsby, som i 1475 synes at have haft mindst 10 gårde. I året 1659 skal ialt 11 gårde være brændt og øde (f. eks. Johs. v. Schröder: Topographien des Herz. Schleswig p 447). Men allerede 1580 synes Vojensgård at have været kgl. forpagtergård.
4. Malaria. På grund af denne sygdoms særlige smitteform, fra menneske til myg og fra myg til menneske kan der jo næppe være tale om direkte smitte.
5. Tuberkulose.
6. Der kan her være tale om den såkaldte »falske strubehoste« laryngitis, men muligt er det en betegnelse for difteri (Angina diphtheritica).
7. Dysenteri. Der har været en farlig epidemi her på egnen. I året 1857 døde f. eks. i Hoptrup sogn ikke færre end 85 mennesker, mens det normale var ca. 30. Årsagen var blodgang. (Her iflg. Sædekornet 1912 nr. 48).
8. Her må i almindelighed henvises til Aksel Lassen: Skæbeåret 1659. Ovenstående undersøgelse står i gæld til dette dygtige arbejde, og er egentlig blot et forsøg på — indenfor et så lille område som et enkelt sogn — at fortsætte dets linie.
9. 1860 havde den sydlige del af sognet, som nu kaldes Voiens, alene ca. 265 indbyggere.
10. Af de 136 dødsfald i årene 1964-73 skyldes 19 el. ca. 14 % tuberkulosen — idet der her kun nævnes de sikre angivelser af dødsårsag.
11. Jvf. side 200 f.
12. Jvf. note 3.

Jomfru Fanny i kritisk belysning

Af Morten Kamphövener.

Historien om Åbenrås Jomfru Fanny, pigen, der skal have haft „synske“ evner, og om hvis herkomst lokale norner har spundet en hel fabel, er velegnet til at blive gjort til genstand for en kritisk betragtning. Visse omstændigheder har medført, at hun er blevet en historisk personlighed, i hvert fald en central skikkelse i „en historie“, altså en beretning, der ikke fuldt ud kan gøre krav på troværdighed, en legende. Mundtlige overleveringer om Jomfru Fanny eller Franciska Caroline Elise Enger, som hendes rigtige navn var, hvad hun skal have sagt eller rettere, hvad hun har drømt om fremtiden, og formodninger om, at hun var en datter af prins Christian Frederik af Danmark, den senere Christian 8., blev mange år senere trykt og derefter udnyttet som stof til en spændende roman.

At hendes spådomme, som der er blevet sagt, har bidraget til at holde troen og forventningen om en genforening med Danmark oppe, ikke blot i Åbenrå, men i hele det danske Sønderjylland, er troligt nok. Hun skal have protesteret, når nogen kaldte hendes drømmesyn spådomme, men hun troede selv fuldt og fast på det, hun havde drømt. Hun skal, blev der sagt, først have åbenbaret sine drømmesyn for provst P. Paulsen og efter 1837 for provst J. A. Rehhoff. Desværre lader det ikke til, at de har nedskrevet, hvad hun har fortalt dem, så der kun er bevaret senere optegnelser om, hvad der dengang gik fra mund til mund.

Et sådant syn er nøjere betragtet blevet grundlæggende for flere senere forudsigelser. Det drejer sig om fortællingerne om, hvad hun 12 år tidligere skal have sagt om begivenhederne, som skete 1848. Hun havde da, efter hvad det er blevet til i overleveringerne, i Åbenrås gader set vilde skarer fra Tyskland, som sammen med borgerne sang »Was ist des Deutschen Vaterland« og »Schleswig-Holstein meerumschlungen“, hvorefter de var draget syd på

og var blevet besejret ved Bov. Det er næsten i overensstemmelse med det, der virkelig skete, og er vel senere blevet „afstemt“ efter det skete. Det samme gælder forudsigelsen om slaget ved Slesvig, medens „synet“ af en stor russisk armé, der drog gennem Åbenrås gader, sikkert er påvirket af erindringen om de russiske kosakkers besøg i byen 1813. Da Fanny selv skal have sagt, at de skarer, hun havde set komme fra Tyskland, så ud som de folk, hun havde læst om i „Rinaldo Rinaldini“ og „Skinderhans“, har dette syn uden tvivl også været påvirket af erindringsstoffet.

Hele denne beretning blev først offentliggjort i „Fyens Avis“ den 30. maj 1849 og tryktes samme år i et skillingsblad, udsendt fra København. Meddelelsen, der ad hemmelig vej tilgik det fynske blad, er dateret den 18. maj og underskrevet Momme Boisen, formentlig et pseudonym.¹ Men ifølge denne meddelelse skal Fanny altså ikke blot have set de frygtindgydende skarer, men også have hørt dem synge „Schleswig-Holstein meerumschlungen“ i Åbenrås gader. Det er virkelig mere end overnaturligt, idet hun så allerede 1837 skal have hørt både tekst og melodi til en sang, der først blev skrevet 1844. Beretningen, der også omtaler bønderkarle og søfolk, „der ville rejse til Danmark og blive deres konge tro“, er tydeligt nok, således som det ofte forekommer i drømme, påvirket af de øjeblikkelige begivenheder.

Betragtet i sammenhæng, ses det, at alle disse forudsigelser efter form og indhold i udpræget grad er varianter. Hvis det er rigtigt, at Fanny har drømt alt det, hun selv mente var et okkult „fjernsyn“, kan den fornuftprægede Frederik Fischer muligvis have haft ret, når han sagde om hende, at hun havde noget af en sjette sans. Men enhver vil kunne lægge mærke til, at nogle af tidens tanker og begivenheder er indgået i hendes såkaldte drømmesyn. Historien om »den lille fjer, der nok kan blive til fem høns«, og snakken om, at »det er ganske vist«, kan godt have en vis lighed med de anden og tredie hånds beretninger, som Fannys drømmesyn efterhånden udviklede sig til at være, inden de kom på tryk og blev til dogmer.

Besyderligt nok er der efter alt at dømme ikke blevet lagt mærke til, at disse overleveringer har byttet om på „opfyldelserne“, og at tidspunktet for dem er flyttet frem efter behag, som når det, Fanny skal have sagt om krigen i 1848, uden videre er

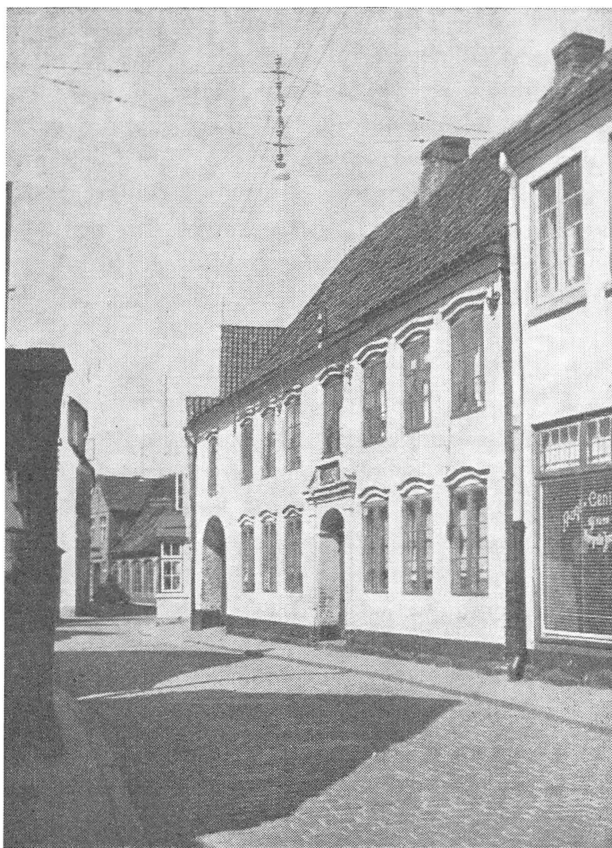
blevet overført til tiden under eller efter andre krige.² Forudsigelsen om, at Danmarks konge 1870 skulle komme ridende på en hvid hest, der ville komme til at vade i blod i Åbenrås gader, er ikke blot blevet gengivet i forskellige versioner, men blev også bragt i anvendelse i forbindelse med den første verdenskrig og genforeningen 1920, da man virkelig mente at skulle gøre honnør for, hvad der efterhånden var blevet et sagn.

I denne historie er der for øvrigt indgået en levning fra forudsigelsen om treårskrigen's bander, idet det i omtalen af begivenhederne i 1870 hed noget om, at Danmark ville få sine gamle grænser tilbage.³ Kuriøst er desuden den forskellige beskrivelse af det befordringsmiddel, der skal have bragt den lille Fanny til Åbenrå. Nogle fortalte, at det var en „kongelig“ postvogn, andre at det var i en karet „trukket af fire heste“. Da Frederik 6. døde, kom kareten igen til at spille en rolle, idet der da skal være ankommet et firspand for en endog »elegant karet« til Åbenrå for at hente Fanny til hoffet, hvor hun „ville være velkommen“. Denne virkelig storslåede opmærksomhed skal hun dog have afslået. Det er sin sag, at denne „historie“, efter hvad der nu er blevet oplyst, må henvises til fantasiens verden, men der gives her et typisk eksempel på, hvilke resultater folkesnak kan føre til.

Gennemlæses avisartiklerne og småskrifterne med deres gengivelser af Fannys drømmesyn, vil det ses, at nogle af hendes forudsigelser først senere er gået i opfyldelse, men ikke altid på det forudsagte tidspunkt, medens de fleste detaillere efter alt at dømme er tilføjelser, som er sket under den mundtlige udbredelse og i øvrigt kan henvises til fantasiens verden. Mere sandsynlig må fru Junggreens forekomme at være. Hun skal have sagt, at Fanny havde ladet hende vide, at hun ville få en lille lys pige og senere en lille mørk pige, hvilket virkelig gik i opfyldelse.

Hvis det ikke også her drejer sig om sagndannelser, kan det nævnes, at Fanny til den kendte slesvig-holstener, den snakkesalige dr. Neuber, skal have udtalt, at Christian 8. snart ville dø, og at han [Neuber] ville forlade byen, men snart vende tilbage igen. Endvidere hendes forudsigelse om slaget ved Isted, om nederlaget 1864 og om, at hverken § 5 eller valgresultatet (1867) ville blive afgørende for en genforening. Den ville først finde sted

Slotsgade 14 i Åbenrå, hvor Jomfru Fanny blev født.

efter en stor krig, og der ville da blive gjort alt muligt for, at Flensborg kunne komme med til Danmark, uden at Fanny dog kunne se, det ville ske. At de danske soldater i 1920, som forudset af Fanny, virkelig marcherede ind i Åbenrå syd fra, skyldtes, som vi nu ved, et arrangement af H. P. Hanssen.

Uden indflydelse har det sikkert heller ikke været, at syner og spådomme efter krigen 1864 spillede en stor rolle. Det blev til samtalestof, og den slags fortællinger har, hvad erfaringerne viser, en udpræget tilbøjelighed til at fostre „forbedringer“ og suppleringer. De er sikkert ikke blevet mindre interessante ved at blive indsamlet omkring århundredskiftet. På den anden side har

nedskrivningen af de forhåndenværende overleveringer formentlig bidraget til, at yderligere mytedannelser blev standset. Så vidt vides var det mølleren på Branderup mølle, den i al lokalhistorie stærkt interesserede Jørgen Fausbøl, der begyndte indsamlingen af forhåndenværende overleveringer om Jomfru Fanny. Under denne modtog han fra dyrlæge Schmidt i Haderslev en afskrift af det før omtalte skillingsblad, foretaget den 4. jan. 1900 af Maren Petersen, hvis moder for øvrigt havde fortalt, at Fanny, når hun havde sine syner, blev så mager, at hun næsten var gennemsigtig.

Den 28. nov. 1908 offentliggjorde Fausbøl, der nu var flyttet til Åbenrå, i „Hejmdal“ en artikel, i hvilken han meddelte, hvad han havde hørt om Jomfru Fannys spådomme og hendes eventyrlige herkomst. Han fortæller om prins Christian Frederiks besøg på Ludwigslust i Mecklenborg og hans forlovelse med prinsesse Charlotte Frederikke, ligesom han også nævner de påståede følger af dette besøg, prinsessens nedkomst med en lille datter, som senere i al hemmelighed var blevet ført til Åbenrå. Han citerer i denne forbindelse indførslen i Åbenrås kirkebog om Fannys fødsel og dåb, og efter det foreliggende mener han, at hun er født i Mecklenborg. Til sidst hedder det i artiklen:

„Om Fannys Seergave er der mange Historier i Omløb, og det er almindelig bekendt, at hun forudsagde Krigen 1848-50 og dens Udfald. Hun har ogsaa forudsagt Ting vedrørende Aabenraa By, saaledes at Brøndene skulle forsvinde fra Storegade, Raadhusgade blive anlagt, Bygninger med Taarne rejses paa Maden, set Markedspladsen fuld af Soldater, Krigen i 64 udbryde, og hvad Udfald den skulle faa osv.«

Artiklens formål var, at folk der var i besiddelse af yderligere oplysninger om Fanny, satte sig i forbindelse med Fausbøl og fortalte ham, hvad de måtte vide. I hans efterladte samlinger ses det, at han har fået nogle af de verserende varianter meddelt, hvorved der også er smuttet nogle gale fisk med i nettet. Han har således fået at vide, og aftrykte det for øvrigt senere, at fadderne ved Fannys dåb, kammerjunkeren og kammerjunkereninde v. Qualen, sikkert var fra Åbenrå, hvad de, som der senere vil blive påvist, ikke var. Lige så fejlagtig var oplysningen om, at Fanny var født i Plön og kommet til Åbenrå, da hun var 1½ år gammel,

og lige så utroligt, og som vi nu ved også ganske urigtigt, at hun og hendes moder, hver gang Christian 8. kom til Plön, Slesvig eller Før, blev tilkaldt til hoffet. Af samme skuffe er sikkert fortællingen om, at hun i Altona flere gange besøgte den tidligere amtmand i Åbenrå, der nu under navnet Blücher-Altona var blevet overpræsident i denne by og forlenet med lensgrevetitlen. Ved disse besøg blev hun, fortaltes der, afhentet i ekvipage, forspændt med 4 heste, altså det samme fine forspand, der går igen i flere af disse beretninger.

I det hele taget spiller det fine og fornemme en væsentlig rolle i historierne om Jomfru Fanny. Det har været fortællerne om at gøre, at der virkelig bestod en forbindelse med det „kongelige“ og hendes påståede højfornemme herkomst. Selv har hun, såvidt ses, aldrig ladet sig forlyde med, at hun var af fyrstelig byrd, men det lader heller ikke til, at hun har søgt at modvirke rygterne herom, som var i omløb. Hun mente, blev der sagt, at hendes forældre var lovformelige ægtefolk, og hun blev meget fornærmet, da et københavnsk blad engang skrev, at hun var en datter af Frederik 7.s amme, men var ude af stand til at demtere meddelelsen, da, som der også er blevet fortalt, hendes papirer kort før moderens død var blevet tilintetgjort.

Fausbøls artikel vakte ved dens fremkomst stor opmærksomhed endog uden for landets grænser. Fire dage senere, den 1. dec. 1908, gengav „Kieler Zeitung“ den in extenso som føljeton i tysk oversættelse, og den er sikkert også blevet gengivet i mange danske aviser. Af en eller anden grund synes han imidlertid at have mistet interessen for hele denne sag, hvad enten så hans opfordring til at lade ham tilflyde yderligere meddelelser ikke har frugtet tilstrækkeligt, eller han har mistet troen på de legendaeriske overleveringer. Først ti år senere fremkommer der i „Hejmdal“ (30. jan. og 3. og 4. febr. 1919) en artikel, i hvilken forfatteren, der underskriver sig »F.«, gør opmærksom på, at han i det væsentlige støtter sig til Fausbøls oplysninger om Jomfru Fannys herkomst og forudsigelser. I samme forbindelse gøres der opmærksom på, at der 1848 udstedtes et forbud mod at give sig af med at spå, og da Fanny havde overtrådt forbudet, var hun blevet arresteret af borgmester Schow og ført til Rendsborg.

Forfatteren, formentlig den daværende redaktør Jens Frost, gi-

ver dog i nogle slutbemærkninger udtryk for en vis skepsis over for drømme og drømmesyn. „Der var en periode i middelalderen“, skriver han, „da det var mode, at digtere, når de ville skrive noget, trak sig tilbage til en ensom løvhytte eller en alkoveseng og der modtog de drømmesyn, som de så, når de vågnede, berettede om på vers.“ Derefter henvises der til, at folkefantasier i Fannys levetid var stærkt optaget af krigsbegivenheder, og at minderne om Napoleonskrigene i hendes barndom havde givet stof til megen omtale. Videre hedder det:

„Hvor stærkt tankerne var optagne af krigshændelser ses af, at der i hele tidsrummet fra 48 til efter 64 var mange fortællinger i omløb om, at man havde set krigsfolk på ensomme heder og veje. Her skal lige nævnes nogle få eksempler fra tiden efter 64:

Straks efter 1864 blev der set skarer af krigsfolk om natten drage ad den gamle adelvej. En mand fra Årslev så vogne, lig dem østerrigerne brugte, stå på en mark og klynger af soldater langs vejene. 1865 sås der troppemasser i Kobberrødeskov.

1866 så en 13 år gammel dreng, der bar breve ud sammen med sin moder, på vejen nedenfor Ensted kirke soldater marchere forbi. De havde stort skæg, mange også langt hår. 1865 hørtes der jævnlig krigstummel på heden ved Bodum.

Den slags historier var der mange i omløb af, og de gjorde tit et stærkt indtryk på folk. Disse forhold må vistnok tages med i betragtning, hvis man vil søge at komme til forståelse af Fanny og hendes tid.“

Allerede nogle dage efter denne artikels fremkomst, den 26. februar, begyndte fru Marie Thomsen, ligeledes i »Hejmdal«, under overskriften „Jomfru Fanny“, den samme „F.“ havde anvendt, offentliggørelsen af en ny artikelrække, som afsluttedes den 13. marts, formentlig tænkt som en indsigelse mod de fremkomne skeptiske bemærkninger og som et forsvar for de gængse overleveringer. Artiklerne, som derpå blev udgivet som særtryk, gengav stort set Fausbøls oplysninger, suppleret med optegnelser af samtaler, fru Thomsen havde haft med folk, som havde kendt Fanny. Den lille bog udkom påny i 1930'erne og senere under besættelsen i flere oplag. Den blev nu forbudt af censuren, men blev alligevel solgt „under disken“ som „Håndbog i Kaninavl“. Efter besættelsen, i 1945, udsendte fru Helene Rud en ny bog

med samme titel og i det væsentlige af samme indhold, idet hun navnlig fremdrog, hvad hun havde hørt sin mormor, fru Junggreen, fortælle.

Straks efter fru Marie Thomsens artiklers offentliggørelse i „Hejmdal“ 1919 blev de af journalisten og forfatteren J. Ravn-Jonsen benyttet som stof til en spændende roman, „Prinsessen uden Krone“, en meget fri og fantasifuld behandling af meddelelserne om Jomfru Fannys påståede fornemme herkomst.⁴ Romanen indeholdt endvidere en ren og skær opdiget gengivelse af en dagbog, som foregav at indeholde optegnelser om Fannys fødsel i Plön, skrevet af kammerjunkerinde Franziska Genoveva von Qualen, der i Åbenrås kirkebog er opført som en af Jomfru Fannys faddere. Denne „dagbog“ er i den allerseneste tid i nogle polemiske artikler blevet anført som et virkeligt eksisterende bevis for, at Fanny fødtes i Plön som datter af prins Christian Frederik og prinsesse Charlotte Frederikke. Men naturligvis har det ikke været muligt for forfatteren at oplyse noget som helst om, hvem der ejer denne „dagbog“, eller hvor den findes opbevaret.

Da der således stadig fremkommer publikationer, der fastslår Jomfru Fannys fyrstelige herkomst som en historisk kendsgerning, turde der være anledning til at undersøge, hvordan og hvorledes, hvordan det var, og hvorledes det er gået til, at denne myte- eller legendedannelse har kunnet fæstne sig i manges bevidsthed som en uomstødelig kendsgerning.

I det foregående er allerede nævnt en hel del enkeltheder, navnlig vedrørende overleveringerne om de kendte forudsigelser, som hos enhver logisk tænkende må fremkalde forståelse for de usandsynlige omstændigheder, der står i forbindelse hermed og derud over også med Fannys fødsel. Der kan ikke være tvivl om, at Jomfru Fanny på flere måder har været en interessant personlighed, heller ikke om, at hendes fødsel, fjernt fra moderens hjemland, og måske også barnets opdragelse kan have bidraget til, at der er kommet sælsomme og spændende rygter i omløb.

Påstanden om hendes slående lighed med prinsesse Charlotte Frederikke synes ikke holdbar, og hun skal, som omtalt, aldrig selv med bestemthed have udtalt sig om, hvem der var hendes forældre. Derimod skal hun have udtalt, at hendes moder var kommet til Plön fra en stor gård i nærheden af Rostock i følge

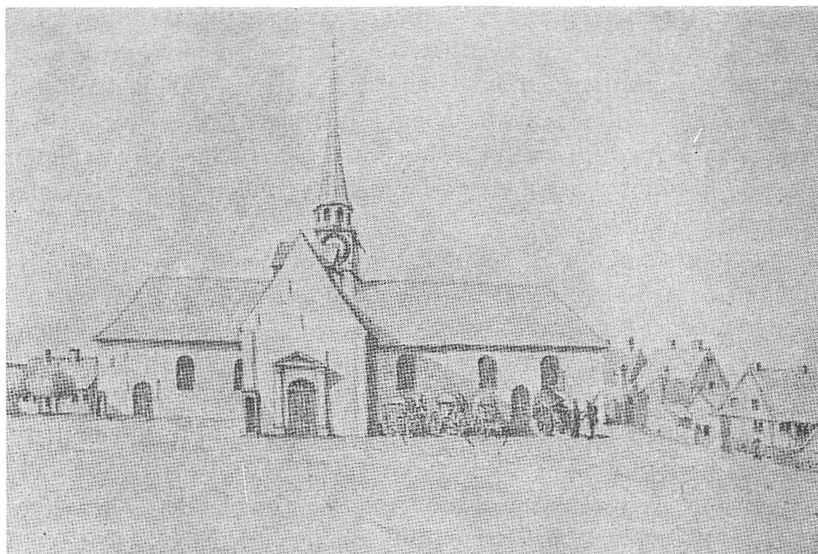
med en komtesse Blücher. Det skulle i så fald være en søster til amtmanden i Åbenrå, men selv om hun skulle have udtalt sig på den måde, kan det ikke være rigtigt, idet amtmandens eneste søster, Sophie Marie Frederikke von Blücher, allerede 1793 i Ålborg blev gift med oberstløjtnant Lorenz Jacob von Heinen. Denne antydning er således heller ikke holdbar.

Uanset, at prins Christian Frederik (den senere Christian 8.) og prinsesse Charlotte Frederikke bevislig ikke kan være Francisca Engers forældre, er det eneste rigtige af det, der da og siden er blevet fortalt, at Fannys moder er kommet fra Mecklenborg, ikke til Plön, men til Åbenrå, og her blev Fanny født i et hus i Slots-gade den 31. aug. 1805 og døbt den 19. sept.⁵ Alle fejlslutninger og misforståelser vedrørende hele dette problem er for en stor del samlet i et afsnit i fru Marie Thomsens artikel (i bogens 6. oplag side 14), hvor det om Fanny hedder:

„At hun ikke er født i Aabenraa er saa indlysende, at den senere i Kirkebogen indskudte Bemærkning om, at hun er født i Slotsgade, kun kan antages som et temmeligt mislykket Forsøg paa at tilsløre de virkelige Forhold. Overleveringerne og Fannys eget Udsagn gaar ud paa, at hun var født paa Pløn Slot. Det var ikke et uægtefødt Skovriderbarn, som indhyllet i Kammerdug og ægte Kniplinger i en kongelig Postvogn førtes til en lille By, hvor Moderen, en Landsbypige fra Mecklenborg, kunde skjule sin Skam. Lige saa lidt kan det tænkes, at et uægtefødt Barn af ringe Herkomst faar adelige Faddere. Aarsagen til, at Barnet bragtes til Aabenraa, maa snarere søges i, at Grev Conrad Daniel Blücher, som i mange Aar havde været knyttet til Hoffet i København og ligeledes havde staaet i Forbindelse med Hoffet i Mecklenborg, paa den Tid var Amtmand her.“

Sådan kan der altså også skrives historie efter formlen „Dichtung und Wahrheit“. Fru Thomsen har her fulgt Fausbøls først fremsatte opfattelse og går ud fra, at „Overleveringerne og Jomfru Fannys eget Udsagn“ er et mere afgørende bevis, end sognepræsten, pastor L. A. Nissens indførelse i Åbenrå kirkeembedes hovedministerialbog. Det er tilmed en meget hård beskyldning for strafbart embedsmisbrug og udelukkende fremsat med det formål at kunne fastholde forestillingen om, at Fanny var en kongedatter. Som det senere skal påvises, har hendes fødsel ikke den rin-

*Kirkepladsen i Abenrå omkring midten af 1800-tallet.
(Tegning af O. v. Brüch, Klose og Martius No. 36).*

geste forbindelse med, at amtmand Blücher i flere år havde haft ansættelse ved hoffet i København. At han skal have haft forbindelse med hoffet i Schwerin er vel muligt, da han var født i Penzlin i Mecklenborg, men det ses ikke, at han har haft noget med det mecklenborgske hof at gøre, inden han, efter hvad det mecklenborgske landsarkiv har meddelt, i 1829 af det danske hof fik overdraget ordningen af prinsesse Charlotte Frederikkes opholdssted efter hendes skilsmisse.

Af afgørende betydning er det derimod, at kammerjunker og kammerjunkerinde v. Qualen, der i kirkebogen er opført som faddere for Fanny, var amtmandens nære slægtninge, idet kammerjunkerinden var en søster til amtmandinde v. Blücher. Men dette forhold står ikke i forbindelse med tilknytningen til hverken det ene eller det andet hof. At et uægte barn af ringe herkomst havde fornemme, ja endog adelige faddere, var dengang på ingen måde en sjældenhed. I det foreliggende forhold ligger der, som det vil ses, et helt andet forhold til grund.

Af oplysninger, jeg har indhentet fra Mecklenburgisches Landeshauptarchiv i Schwerin, fremgår det nemlig, at kammerjunker

Frederik Karl Ferdinand v. Qualen ganske vist havde tilknytning til Mecklenborg, men ikke til hoffet i Schwerin og Ludwigslust. Han ejede sammen med sin frue fra 4. marts 1800 til december 1804 godset Vietow i Sanitz sogn i nærheden af Rostock, altså meget langt fra Ludwigslust. Han havde da måttet gribe flugten for sine kreditorer, og godset blev derefter, men først 1813 solgt ved tvangsauktion.⁶

Endvidere ses det af skattelisterne for Sanitz sogn, Ribnitz amt, at der fra 1802 til 1804 på det ridderskabelige gods Vietow boede en jæger *Enger* og hustru. Jæger Enger og en kammerjomfru (det mecklenborgske landsarkiv formoder, det er Elise Heise, den tredje af Fannys faddere) dukker op sammen med familien v. Qualen. Men fra 1805 er jæger Enger ikke opført i skattelisterne.

Christine Heises fødselsdag og fødested havde det ikke været muligt for arkivet at skaffe oplysninger om. Men, efter hvad Domarchiv i Ratzeburg på forespørgsel har meddelt mig, har Christine Heise opholdt sig på Vietow, idet hun ved dåben af kådner Cross's datter den 22. maj 1803 er mødt som faderrepræsentant for fru Franziska Genoveva v. Qualen. Som det ses, kan det altså udmærket »tænkes«, at et barn af ringe herkomst har adelige faddere.

Ifølge Sanitz sogns kirkebog lod jæger Johann Heinrich Friedrich Enger og Dorothea Meyer den 27. marts 1803 en søn døbe. Kirkebogen oplyser desuden, at kammerjunkerinde v. Qualen den 9. maj 1804 fødte en søn. Hun kan herefter ikke, som det også er blevet påstået, have været hofdame hos prinsesse Charlotte Frederikke ved hoffet i Ludwigslust. Af det foreliggende ses det således, at Fannys moder, Christine Heise, og jæger eller skovrider Friedrich Enger, hvem hun opgav som barnefader, begge har haft tilknytning til familien v. Qualen, og at hendes rejse til Åbenrå, hvor v. Qualens svoger var amtmand, efter alt at dømme står i forbindelse hermed.

J. Fausbøl og efter ham fruene Thomsen og Rud m. fl. gengiver indførslen af Fannys fødsel og dåb efter Åbenrå præsteembedes kontraminiertalbog, i hvilken der savnes et meget betydningsfuldt komma, som findes i hovedministerialbogen. Som følge heraf er der opstået den fejlagtige opfattelse, at det har været

en jordemoder i Ribnitz, som havde angivet, hvem der var fader til Christine Heises barn.⁷ Indsættes kommaet, bliver betydningen en helt anden, nemlig at jordemoderen var fra Åbenrå. Hendes navn var Maria Christina Elvers, gift med en skrædder. Det var hendes pligt at få ugifte mødre til at opgive barnefaderens navn. Af kirkebøgerne fremgår det for øvrigt, at hun har været ret ferm til den bestilling.

Men heller ikke denne oplysning er blevet godtaget som et argument for, at Fanny blev født i Slotsgade i Åbenrå, og at Christine Heise derfor må være hendes moder. Man har hæftet og hægtet sig ved, at der måtte være en vis forbindelse med det danske hof, fordi amtmand Blücher tog sig af moder og barn og endog skal have sørget for at Fanny efter hans bortrejse fra byen blev opdraget sammen med hans efterfølger, amtmand v. Steemanns børn. Hvor vidt det sidste er rigtigt, har det ikke været muligt at få konstateret. Men af et brev fra pastor L. A. Nissen til amtmand Blücher, dateret den 24. sept. 1805, i hvilken han anmelder den besvangrede Christine Heises nedkomst til brøderegistret for Åbenrå amt, fremgår det med al tydelighed, at fødslen er sket i Slotsgade.

Præsten undskylder sig i skrivelsen med, at anmeldelsen højt kunne være indsendt et par dage tidligere. Samtidig forespørger han, da han ikke er i besiddelse af forordningen af 22. nov. 1777, om han for fremtiden skal indsende en lignende anmeldelse af besvangringer, når det drejer sig om et forhold i Åbenrå by, eller om bestemmelsen kun gælder indenfor amtsjurisdiktionen (som Slotsgade dengang tilhørte). Af brøderegistret ses det for øvrigt, at Christine Heise er blevet idømt en bøde på 35 mark, som dog er blevet slettet med den begrundelse, at besvangringen er sket i udlandet, at barnefaderen ikke er bosat her, og at den besvangrede er i begreb med at rejse tilbage til Mecklenborg.⁸

Det blev ikke til noget med denne tilbagerejse. Men hermed må omstændighederne ved Jomfru Fannys fødsel i Åbenrås Slotsgade siges at være klart belyst, ligesom det er dokumenteret, kirkeligt og juridisk, at hun ikke er en datter af prins Christian Frederik og prinsesse Charlotte Frederikke. Christine Heise er Jomfru Fannys moder, og Friedrich Enger, hvis der ikke foreligger ukendte aftaler, hendes fader. Moders og datters forbindelse med

familierne Qualen og Blücher er en kendsgerning, men enkeltheder desangående vil sikkert aldrig blive opklaret og vedrører i og for sig ikke vort emne.

At prins Christian og prinsesse Charlotte Frederikke umuligt kan have haft noget med den barnefødsel at gøre, som fandt sted i Åbenrå den 31. aug. 1805, er forlængst blevet fastslået. Prinsen forlod det mecklenborgske hof på Ludwigslust, efter at have opholdt sig der en månedstid, den 12. okt. 1804 og var tilbage i København den 18. okt. og genså ikke sin forlovede før brylluppet den 21. jun. 1806. Rent bortset fra det opklarede forhold vedrørende Jomfru Fannys fødsel, kan der således ikke være tale om et svangerskab for prinsessens vedkommende. I øvrigt har daværende rigsarkivar Linvald bekræftet rigtigheden af ovenstående og tilføjet følgende erklæring:

„Nu viser listerne over deltagerne i kongens taffel — jeg har gennemgået dem fra tidspunktet for ankomsten og indtil udgangen af januar 1805 — at prinsen hver tredie dag har spist ved kongens bord i København. Til overflod kan jeg meddele, at prinsesse Frederikke to gange om ugen i al denne tid har sendt ham breve fra Mecklenborg. I et af dem, dateret den 30. august 1805, dagen før hun skulle have født barnet, fortæller hun, at hun bliver malet af Hornemann.“

Denne fremstilling har Rigsarkivet nu på min opfordring efter en ny undersøgelse på alle punkter bekræftet. „Prins Christian Frederik og prinsesse Charlotte Frederikke“, hedder det i rigsarkivar Johan Hvidtfeldts svarskrivelse, „kan altså ikke komme i betragtning som Jomfru Fannys forældre. Hendes navn figurerer heller ikke blandt de uægte børn o.s.v., som fik deres mellemværende med kongehuset gjort op efter Frederik 7.s død.“

Dermed er det også godtgjort, at Jomfru Fanny og hendes moder ikke har modtaget understøttelse fra den kongelige kasse i København. I betragtning af den fyrstelige hæder, der efter legenden skulle være blevet udfoldet ved barnets ankomst til Åbenrå og ved andre lejligheder, ville en understøttelse til en illegitim kongedatter sikkert have været af en sådan størrelse, at moder og datter ikke havde haft behov at ernære sig ved syning og franskvask. Har de modtaget tilskud noget steds fra, har det ikke, målt med de indskud, Jomfru Fanny indsatte i Åbenrås

Mit Herz mit dankbar Zuneigung
 Gedenkt dich in Gottes Namen
 Und ja in dem Lichte der
 Liebe mit Freude und
 Glauben ja so wie ich
 Mit dir in Gottes Hand.

Åpenværet den 1 Juli 1879

Fanny Fanny

Brudstykke af et brev med Jomfru Fannys underskrift.

Sparekasse, kunnet dreje sig om store beløb. Indskuddet 1825 udgjorde 50 mark, 1827 150 mark, 1828 275 mark og i de næste to år 150 mark årligt.⁹ Af sparekassens regnskab ses det i øvrigt, at hun i tiden fra 13. maj 1825 til 19. oktober 1832 kun har hævet 275 mark. Et fingerpeg, hvorfra understøttelserne bl. a. kom, giver en opgørelse over indtægter og udgifter i året 1877 vedrørende nogle markbeløb og udenlandske værdipapirer, som skibsmægler og bankbestyrer Friedrich Callsen administrerede for J. Maybøll, der opholdt sig i Spanien. Den viser, at der er blevet udbetalt 100 mark til Jomfru Fanny.¹⁰ I årene fra 1875 til 1880 korresponderede Fanny med Maybøll, og i nogle af hendes breve, der er bevaret, giver hun ikke blot udtryk for at være et religiøst gemyt, men også for taknemmelighed for den godhed, han har vist hende. Det ser ud til, at familien Callsen på opfordring af Maybøll har vist en vis omsorg for Fanny, der dog i nogle af brevene beklager sig over fru Anna Cathrina Callsen, f. Cornett, bl. a. fordi hun ikke har besøgt hende, da hun var syg.¹¹

Desværre findes der ikke et billede af Jomfru Fanny. Det vides, at hun var lille og spinkel, og der er blevet fortalt, at hun til tider viste sig ikklædt en stor hat. Hvad hendes nationale indstilling angår, har den formentlig været temmelig neutral. I hjemmet blev der talt tysk, men hun har også opretholdt forbindelse med danske kredse i Åbenrå, formentlig efter at provst Rehhoff var rejst fra byen 1850. Før den tid havde man i danske kredse været utilfreds med nogle af hendes drømmesyn og ment, hun var blevet tysksindet.

Hermed er historierne om Jomfru Fanny, hendes betydning og gode menneskelige egenskaber ufortalt, blevet kritisk belyst og er blevet historie. Det kan kun tjene hendes eftermæle til ære.

NOTER OG HENVISNINGER

1. »Fyens Avis«, den 30. maj og derefter fra København udsendt som skillingsblad: Fannys Spaadom eller den slesvigske Piges Drømmesyn, der tyder Danmarks Lykke, og Danskens Seir over Tydskerne. Priis 2 Skilling. Kjøbenhavn. Udgivet af C. T. Hansen. Trykt i Nissenske Bogtrykkeri, Vimmelskafte 19, 2den Sal.

Fanny fortæller:

Når Klokken var 12 om Natten forekom det mig syv Nætter i Rad, som om en høi og stærk Røst raabte »Fanny! Fanny!« og jeg slog Øinene op og saae, hvorledes Borgerne i vor By løb med hvide Bind om Armene og nogle med alle Slags Vaaben, og alt var i fuldt oprør. Jeg saae fremdeles, hvorledes Borgerne med hvide Bind om Armene grebe Bønderkarlene og Søfolkene, der vilde reise til Danmark og blive deres Konge troe, og kastede dem i Fængsel. Derpaa kom vilde Skarer fra Tydskland med langt Skiæg og flagrende Haar, i Fløils Frakker og Lærreds Blouser. De saae skinbarlig ud som de Folk, jeg har læst om i Rinaldo Rinaldini og Skinderhans; thi de havde en bred Kniv ved Siden og en Bøsse paa Nakken samt en bredskygget Hat med en Hanefjær paa Hovedet. De sang: »Was ist des Deutschen Vaterland« og »Schleswig-Holstein meermuschlungen«, og Borgerne stemte i med, saa det syntes, den Jubel og Glæde aldrig vilde faae Ende. Men snart kom den danske Arme fra Haderslev mod Aabenraa, og nu flygtede alle syd paa ad Flensborg til, hvor de bag Bankerne mellem Bau og Flensborg vilde slaae de Danske. Men jeg saae, at de Danske sloge dem og fangede dem, saa det var en Gru. I Flensborg var der stor Glæde. Derefter droge de Danske til Slesvig, hvor de bleve slagne og kom tilbage i en daarlig Forfatning. Bag efter dem kom en uhyre Mængde tydske Tropper og droge nordpaa heelt ind i Jylland, men snart kom de tilbage som i en fuldstændig Flugt, saa travlt havde de. Men de standsede ved Flensborg, vendte om og kæmpede med vor Arme i

Sundeved. Efter nogen Tid droge de hjem til Tydskland, fordi der blev sluttet Vaabenstilstand. Preusserne i Forening med samtlige Forbundstropper kom tilbage igjen, og Krigen begyndte paany. De danske trænges tilbage og lide mangfoldige Tab, men saa kommer der Hjælp. Da rykker hele den danske Armeec igjennem Aabenraa sydfra, og strax bag efter *en stor russisk Armeec*, hvoriblandt jeg saae Cavalleri paa smaae vilde Heste, og Karlene havde vilde mørke Ansigter med korte Næser, og ved Siden havde de overmaade krumme Sabler. Naar denne Armeec er passeret igjennem Aabenraa, saa slaaer Forløsningens Time, og Tydskernes Undergang er for Døren. Kort derefter kommer det imellem Aabenraa og Haderslev til Slag, hvor der i 3 Dage skal kæmpes med den største Forbitrelse, men Tydskerne blive slagne og flygte ad Tydskland til. Efter dette Slag drager Kongen i Spidsen for sin Armeec uden at møde mindste Modstand lige til Hamborg, og Krigen er til Ende.

*

Det er det Mærkelige ved dette Syn, Drøm eller Spaadom, hvad man nu vil kalde det, at mange af Pigens Bekjendte kunne bevidne, at hun har fortalt det samme for flere Aar siden, ligesom ogsaa til Provsten. Forrige Sommer forudsagde hun bestandig, hvorledes det vilde gaac. Madam Greisen og min Kone besøgte hende flere Gange, og hvad hun fortalte dem, skete ogsaa. Saaledes sagde hun: Vi maa ikke ønske nogen Vaabenstilstand, for saa varer Krigen et heelt Aar længere. Hun har ligeledes forudsagt, at hun vilde blive fængslet, hvilket jo ogsaa er skeet, fordi Tydskerne ikke kunde taale at høre hendes Spaadom. Hun sagde aabent baade til Borgermester Schow og den fjendtlige General, der lod hende føre for sig, at, dersom de vilde ledsage hende, saa vilde hun ganske nøjagtig betegne og vise dem det Sted, hvor Tydskerne vilde blive slagne, og hun vilde ligeledes betegne dem de Landsbyer, der vilde komme til at gaac op i lys lue.

Naar man nu sammenfatter, betænker og overveier alt Dette, at hun for 12 Aar siden har fortalt dette Spaadomssyn til min Kone og Madam Greisen, ja til Provst Poulsen, som dengang var i Aabenraa, at hun forrige Sommer i alle Enkeltheder forudsagde, hvorledes det vilde løbe af, fremdeles, at hun er en overmaade vel oplært og gudfrygtig Pige, der lever hos sin Moder i meget gode Omstændigheder, så er det jo intet Under, at hele Nordlesvigs dansksindede Befolkning troer paa Fannys Spaadom og med fuld Fortrøstning venter paa det Tidspunkt, da Danmark i Forening med sine Forbundsfæller vil vise Tydskerne saaledes paa Hjemveien, at de skulde tabe Lysten til at komme igjen i slige Ærinder. Undertegnede har troet, at det ogsaa vilde være Mange i Kongeriget til Trøst og Husvælselse at læse, hvad der er blevet aabenbart om Landets Redning og Frelse. Derfor har jeg søgt ad en hemmelig Vei at skaffe det til Danmark. — Aabenraa, den 16. Mai 1849 — Momme Boisen.

2. Brev fra Ole Andreasen, 2. jægerkorps, 2. kompagni. Fra C. F. Allens samlinger i Chr. Bruun: »Breve fra danske Krigsmænd, skrevne til Hjemmet under Felttogene 1848, 1849, 1850« (Gyldendal 1873).

Dreslette 28. juni 1849.

»Kjære Svoger! . . . . Jeg veed ikke om du har hørt om den mærkelige Spaadom, som Pigen Fanny i Apenrade har forudsagt, som skal skee og tildeels er skeet. Det er angaaende Krigen og Krigens Udfald, som skal blive meget godt. Hun har nemlig for 12 Aar siden havt et Drømmesyn. 7 Nætter i Rad, hvor hun tydeligt havde seet alt, som baade er skeet og skal skee med Krigen. Hvad der er skeet, vil jeg forbigaae, da Du allerede veed enddeel derom, men jeg vil nu fortælle, hvad der skal skee. Hun har nemlig seet, at hele den danske Armee drog igjennem Apenrade Syd fra, og efter dem en mægtig russisk Hjælpehær, og hun har seet Kavallerie paa smaa vilde Heste, med mørke, vilde Ansigter og korte Næser og med krumme Sabler ved Siden, og nu kom det til et Slag imellem Apenrade og Haderslev, hvor der i 3 Dage skal kjæmpes med den største Forbitrelse paa begge Sider, men til sidst skal Tydskerne blive slagne og flygte ad Tydskland til, og Krigen skal være forbi. Alt det Andet, som hun har forudsagt, er indtil idag gaaet i Opfyldelse. Hun er af Tydskerne arresteret, fordi hun ikke skulde spaae saa ilde, men ogsaa dette havde hun forudsagt. Hun vilde endvidere vise den tydske General, hvor Slaget skulde staae, og hvilke Landsbyer der ved denne Leilighed vilde gaae op i Luer. Hvor vidt alt det er sandt, vil vi lade Tiden vise, og Du kan nok vide, hvad jeg troer derom, men ikke desmindre har den lille Bog, som koster 6 ss, en stor Tilltroe i blandt Folk, og er tillige underskrevet af Folk i Apenrade, som vil indestaae for Sandheden. . . .«

— Brevskriveren blev få dage senere dødeligt såret ved Fredericia den 6. juli 1849. Som det fremgår af brevet, spåede Jomfru Fanny i 1837 om udgangen af krigen 1848-50. Dette drømmesyn, som altså ikke gik i opfyldelse, var det, der atter dukkede op under den første og vel også under den anden verdenskrig.

3. Efter optegnelser af apoteker Worsaae i Frode Gribsvad: »Aabenraa 1864-1871«. (Festskriftet til H. P. Hanssen, side 294).
4. J. Ravn-Jonsen: »Prinsessen uden Krone«. E. Jespersens Forlag, København, 1919. 176 sider.
5. LA ÅB Åbenrå præsteembedes hovedministerialbog, født 31. 8. 1805: »Franziska Caroline Elise Enger, ein uneheliges Kind der Christine Heisse aus Mecklenburg, welche nach Aussage der Helamme Elvers, in Mecklenburg von dem Förster Friedrich Enger geschwängert worden. Gevatt: die Frau Kammerjunkerin Franziska Genowefa v. Qualen, der Herr Kammerjunker Friedrich Karl Ferdinand v. Qualen, Jungfer Elisa Heise. (In der Schlossstrasse niedergekommen).«
6. Uddrag af skattelisten (Martinilisten) for Sanitz sogn, Ribnitz Amt i Mecklenburg (Mecklenburgisches Landeshauptarchiv, Schwerin): »Nach Aussage der Martinilisten für das Kirchspiel Sanitz lebte von 1802-1804 ein Jäger Enger mit Frau auf dem ritterschaftlichen

Gut Vietow bei Sanitz im Amt Ribnitz.

Besitzer des Gutes Vietow waren seit 1800 der Kammerjunker Friedrich Karl Ferdinand v. Qualen und seine Ehefrau Fanny Franziska Genoveva) geb. v. Abbestée (aus Kopenhagen).

F. v. Qualen kaufte das Gut 1800 von dem Baron Hans Detlef v. Hammerstein. Der Verkaufsvertrag wurde am 4. März 1800 in Hülseburg und am 12. März in Kopenhagen unterzeichnet.

Im Dezember 1804 floh F. v. Qualen vor seinen Gläubigern aus Vietow. 1805 und 1806 wurden für Vietow insgesamt fünf gesetzmässige Verkaufstermine angesetzt. 1813 wurde das Konkursgut für 27600 Rtl. von dem Oberforstmeister v. Sperling erworben.

Mit der Familie v. Qualen zugleich tauchen 1802 der Jäger Enger und einer Kammerjungfer (wohl die Elise Heise) in Vietow auf. 1805 ff wird der Jäger Enger nicht mehr in den Martinilisten geführt.«

7. LA Åb Åbenrå præsteembedes kontraministerialbog, født 31. 8. 1805. » . . . welche nach Aussage der Hebamme Elvers in Mecklenburg . . .«
— Det manglende komma efter navnet Elvers ændrer betydningen og vanskeliggør forståelsen.

8. LA ÅB, Åb. AST Ark.
Vedlagt Civil Bruch Register aus dem Amte Apenrade vom 1. Januar bis ult. Decbr. 1805. Brev fra pastor L. A. Nissen til amtmand Conrad Daniel v. Blücher:

»Indem ich Ew. Hoch-und Wohlgeboren die hiebey anliegent Anzeige wegen der geschwängerte Christine Heise übersende, bitte ich, gütigst bemerken zu wollen, dass das Kind, obschon den 31sten Aug. geboren, doch erst vor einigen Tagen getauft worden ist, und dass mithin diese Anzeige auch höchstens nur ein Paar Tage früher hätte gemacht werden können. Zugleich muss ich, da ich die Verordnung vom 22sten Nov. 1777 nicht habe, vorfragen, ob ich in Zukunft eine ähnliche Anzeige von allen in hiesiger Gemeinde vorfallende Schwängerungsfällen, oder mir, von den ienigen, welche nach Amtsjurisdiction vorkommen, an Ew. Hoch-und Wohlgeboren einzusenden habe, da ich denn in keinem Fall ermangele werde solches auf das unverzüglichste zu thun.

Apenrade, d. 24.ten Sept. 1805

Unterthanigst
Nissen

— Amtmanden svarer i skrivelse af 25 sept. s. å., at beretninger kun skal sendes fra amtsjurisdiktionen (Slotsgade).

9. »Sparekassen for Aabenraa By og Amt«. (Fodnote, side 79).
10. LA Åb Fred. Callsens privatarkiv.
11. LA Åb J. Maybølls privatarkiv; brevene er udgivet af G. Buchreitz i Åbenrå statsskoles årsskrift 1959, også i særtryk.

Mine oplevelser i det sønderjyske arbejde ved århundredskiftet*)

Af *Knud Fabricius*.

For nogle år siden hørte man hyppigt det udtryk: »Held dem, der blev studenter i den rette tid«. Hvad er meningen med disse ord? Formodentlig, at man måtte prise de studenter lykkelige, der kom til verden — altså den akademiske verden — på et tidspunkt, hvor det åndelige klima var gunstigt for en harmonisk udvikling af deres personlige evner og egenskaber. Det er næppe forsvarligt at tro, at ordene alene skulde sigte til, at studenten blev student på en tid, hvor studieforholdene var økonomisk set lette og behagelige; ikke en gang, om man tillagde, at studierne skulde stå i flor og bæres frem af betydelige og energiske lærere. Nej, tanken må være, at kulturens standpunkt skulde ligge så højt, at den, der begyndte et akademisk liv, havde gode udsigter til herigennem at blive et fuldt udviklet og mangesidigt interesseret menneske. Til disse interesser hørte først og fremmest samfølelse med det folk, man tilhørte, og trang til at dele dets skæbne.

Om tiden nu er »den rette« for studenten, er det svært for en gammel eks-student at afgøre. Men jeg tror, at jeg har været så heldig at høre til dem, der blev student »i den rette tid«. Det var i de sidste ti år af forrige århundrede, en tid, der ganske vist var mindre bevæget, end 1870erne og 1880erne, men også mindre stormfuld; en tid, da de politiske lidenskaber var ved at falde til ro, og det åndsliv, der havde begyndt at udfolde sig i de foregående ti-år, nu stod i sin fulde blomstring. Det var Georg Brandes', Holger Drachmanns, Gustav Esmanns og Peter Nansens, men også Johs. Jørgensens, Henrik Pontoppidans og Jakob Knudsens tid, og i videnskaben græssede konservative får og radikale ulve side om side. I studenterverdenen havde Studenter-

*) Foredrag holdt i studenterforeningen „Heimdal“ den 10. december 1960.

samfundet arbejdet sig op til en jævnbyrdig stilling med den gamle Studenterforening, og som et ydre symbol herpå havde det taget sit eget hus i besiddelse på Frueplads, ironisk nok vis a vis Fruekirke, så at det i en sang ved indvielsen hed om Jeppe Aakjær:

»Til Vor Frue vil han smile smørret,
hver gang Paullis Røst hans Øre naar«.

Som et lille træk til tidens ireniske præg kan jeg anføre, at jeg først var medlem af Studenterforeningen i nogle år, derefter af Samfundet.

Da modsætningerne i livsanskuelse og politik således var ved i nogen grad at udjævnes, var det også naturligt, at interessen for den sønderjyske sag, der hidtil havde været et privilegium for Studenterforeningen, nu også dukkede op i Samfundet, vel nok mere af liberale grunde, som respekt for folkenes selvbestemmelseret, end af patriotisme og af tro på § 5's levedygtighed, som havde til huse i Studenterforeningen.

Det var navnlig de yngre inden for Samfundet, mænd som H. V. Clausen, Joh. Ottosen, Aage Friis og P. Munch, som havde blik herfor, mens jeg i denne kreds har hørt den ytring om Hørup, at han nok helst så landet lige op til Kongeåen snarest muligt fortysket for at få denne anstødssten i forholdet til vor mægtige og truende nabo fjernet. Men i denne yngre kreds var der en oprigtig interesse for Sønderjylland, sålangt dansk sindelag og sprog rådede. Clausen skrev en ypperlig rejsefører over landet og undersøgte hver gårds og hvert hus' nationale forhold; Ottosen lever endnu i sin sang »Det haver så nyligen regnet«, og det var derfor naturligt, at der dannedes en sønderjysk forening inden for Studentersamfundet »4 S« (d. v. s. Studenter-Samfundets Sønderjyske Samfund), svarende til »To Løver« inden for Foreningen. Den fik til formand professor Har. Høffding, en højtanset forsker, der havde en sjælden indflydelse på studenter af alle politiske retninger.

Høffding var ikke en ven af de store og stærke ord, der den gang endnu ofte lød ved sønderjyske møder i Danmark. Han foretrak afgjort handling til gavn for sønderjyderne, og da han fandt en lignende stemning hos studenter i Studentersamfundet,

indbød han (sammen med papirhandler J. Chr. Petersen i »Hvælvingen« ved Nikolaj kirke) til dannelsen af en sammenslutning indenfor 4 S., der skulde søge kontakt med de unge nord-slesvigere, der opholdt sig i Danmark på højskoler og efterskoler. For at gøre dette ophold endnu mere frugtbart for dem, indbød man dem en søndag i måneden til at komme ind til København, hvor man viste dem rundt i hovedstadens museer og samlinger, skaffede dem gratis adgang til Det kgl. Teaters eftermiddagsforestillinger og endte dagen med en fælles spisning på en restaurant med påfølgende punchesold, hvor en bekendt kulturpersonlighed indledte med et kort foredrag af nationalt indhold. Det økonomiske grundlag for virksomheden påtog Høffding og Petersen sig at skaffe. Denne sammenslutning fik på forslag af Høffding navnet »Vidar« efter den tavse as, der uden et ord ofrede sin ene hånd i Fenrisulvens gab. »Heimdal« er den søsterforening til »Vidar«, der omtrent samtidig dannedes indenfor »To Løver«.

»Vidar«s første formand blev min ven, stud. mag. Anker Jensen (senere lektor i Haderslev), og jeg selv var fra første færd med i »Vidar«, der havde omkr. et dusin medlemmer, alle studenter. Nogle af disse var sønderjyder, som H. T. Physant (senere skoleinspektør i København) og Marie Hjorth fra Langetved (senere læge i Ringsted), men de fleste var kongerigske, som Viggo Holten-Bechtolsheim (senere højesteretsagfører), Albrecht (lektor i Randers), Herman Christensen (opfinder inden for fysiken), Niels Bjerrum (prof. i kemi og fmd. for Carlsberglaboratoriets bestyrelse) o. fl. Adskillige af os medbragte kærligheden til Sønderjylland fra hjemmet; Holten var således søn af den sidste danske soldat, der i 1864 gik tilbage over Ejderen, og personlig var jeg vokset op i en præstegård, hvor mindet om de sønderjyske krige og håbet om § 5's gennemførelse var levende realiteter, (selv om man hellere talte om treårskrigen end om 1864), og hvor »Flensborg Avis« og dets følgeblad »Nordslesvigsk Søndagsblad« læstes ivrigt af den opvoksende dreng.

Enhver idealistisk ungdom vil ønske at omsætte sin idealisme i handling. Man syntes den gang, at der »foregik« så lidt, både i verden i almindelighed, og i Danmark i særdeleshed. Den store verdensfred syntes at være nået; i mere end et kvart århundrede havde man ikke haft krig mellem stormagterne. Men en ungdom

ønsker ikke statiske, den foretrækker dynamiske forhold. Naturligvis ikke sådan ment, at den i en fredperiode længes efter krig. Men den vil gerne være med til at arbejde aktivt for en ideel sag. Og den eneste ideelle sag, som Danmark havde at byde på i forholdet til omverdenen, var den sønderjyske sag. Der var fremgang i den; fra valg til valg steg det danske stemmetal ved valgene til den tyske rigsdag og den preussiske landdag, og den nordslesvigske ungdom viste et gå-på-mod og et lyssyn, der stod i stærk modsætning til de første ti-år efter 1864. Det var ikke de ringeste af den danske akademiske ungdom, som ønskede at være med i deres kamp, selv om det ikke kunde blive som egentlige kombattanter.

Vi tog altså fat på vore søndagsmøder i vinterhalvåret, og det gik over forventning. Der kom gennemgående en snes unge mænd med toget ind til byen fra de sjællandske høj- og efterskoler, og nogle af os viste dem rundt på museerne og gik med dem i Det kgl. Teater, der stillede de fornødne fribilletter til vor rådighed. Men dagens højdepunkt var aftensmåltidet, der i reglen fandt sted i Søvavillonen. Her mødte hele skaren af sønderjyder og rigsdanske sammen, og vi havde altid det held at få »et stort navn« til at holde den indledende tale. Det var mænd som Høffding, Troels Lund, Erik Skram, så vidt jeg husker endogså Georg Brandes, og deres ord blev huskede af tilhørerne i årevis derefter. Det eneste, man kunde beklage, var, at deres ord ikke kom en langt større tilhørerkreds til gode. Efter talen var ordet frit, og »Vidar«s medlemmer fik lejlighed til at vise deres talegaver. Men hvad der navnlig overraskede, var, hvor vægtige og velformede vore gæsters indlæg var. De var åbenbart skolede i deres hjemstavns danske forsamlingsale fra en tidlig alder. Så kom opbruddets time, thi toget lod ikke vente på sig. Vort medlem Physant, der jo var landsmand i snævreste forstand med gæsterne, havde da altid den vane at få det sidste ord, ved med sit muntre lune at forme de sidste afskedsord, så at aftenen endte i den bedste stemning.

Men der var også de lejligheder, hvor den alvorlige stemning var den fremherskende. I slutningen af 90'erne begyndte fra tysk side den såkaldte »Køllerperiode«, hvor man tog alle midler i brug for at kue det danske sindelag. Harmen herover var så al-

mindelig, at ikke blot samfundslag, der hidtil havde vist ringe interesse for den sønderjyske sag, som det danske socialdemokrati, vedtog protestadresser, men de preussiske metoder vakte endog en pinlig opmærksomhed i de store landes presse. Blandt Køllers germaniseringsmetoder var også den, at han truede de forældre i Sønderjylland, der havde sønner på danske høj- og efterskoler, med, at hvis de ikke kaldte dem hjem, vilde man fra tysk side svare med at udvise de danske statsborgere i Nordslesvig med kort varsel. Efterretningen om dette skridt kom til Danmark netop på en søndag, da vi havde møde med unge sønderjyder i »Vidar«. Stemningen ved aftenbordet var, som rimeligt, ganske trykket, men inden mødet var til ende, var det blevet klart for alle tilstedeværende, at sønderjyderne ikke vilde bøje sig for de tyske trusler og agtede at blive på skolerne i Danmark. Det var for »Vidar«s medlemmer, som om de havde oplevet et pust af de store begivenheder. Forøvrigt vovede den tyske regering, da det kom til stykket, ikke at gøre sine trusler til virkelighed.

Når vinteren var til ende, og sønderjyderne på normal vis rejste hjem, havde »Vidariterne« deres private samvær, der heller ikke let glemmes. Jeg husker således en sommeraften (1898?), da jeg, der nu var foreningens formand efter Anker Jensen, stod med en halv snes medlemmer foruden disses kvindelige gæster på Holte station efter et animeret møde i Sølbrød kro. Det sidste tog til København var gået, og vi syntes at stå over for den eneste mulighed, at måtte bruge apostlenes heste på den 2 mile lange vej til hovedstaden. Så måtte alle medlemmer træde afsides fra vore damer og tømme deres portemonnæer i min hat; og se, det lykkedes at rejse de 10-20 kr., som det kostede at leje en charabanc. Under munterhed foretoges så hjemturen ad Kongevejen, men solen stod op, da vi over Dronning Louises bro trillede ind i København.

»Vidar« havde i det hele en evne til at skabe godt kammeratskab blandt sine medlemmer, ja, her dannedes venskaber, der holdt gennem hele livet. Hvor stor en rolle spillede ikke her Viggo Holten-Bechtolsheim ved sin muntre sarkasme, et af de intelligenteste og samtidig ædleste mennesker, som jeg har kendt. Eller vor initiativrige og varmtfølende formand, Anker Jensen. Koste-

lige var hans bestandige dyster med vort eneste kvindelige medlem, Marie Hjorth, der aldrig syntes, at der blev udrettet nok. Hun var som en oldtidens amazone, dog uden at færdes på hesteryg, og hun var tillige en dyb og grublende natur, der bl. a. var optaget af — som hun sagde — med visse mellemrum at revidere sine anskuelser på de forskellige områder, når hun mærkede, at de ikke længer stod i logisk samklang med hverandre. At det var studenter fra alle studiefag: jurister, medicinere, filologer, historikere og naturvidenskabsmænd, som mødtes i »Vidar«, gav også livet her en farve og fylde, som næppe vilde have været til stede, hvis det havde været studenter af samme fag.

Nogle af »Vidariterne« fik desuden lejlighed til at mødes med de sønderjyske gæster i deres hjem i Nordslesvig. H. V. Clausen, der kendte hvert hjem dernede, havde truffet den aftale med en større kreds af gårdmænd, at han skulde få danske studenter til at rejse til Sønderjylland i sommerferien, hvor de så skulde være gæster på nordslesvigske gårde. Selv kom jeg til at benytte dette i sommeren 1898, da jeg på cykle kom over Kongeåen ved Skodborg, og der blev modtaget af Marie Hjorth, som førte mig til sit hjem. Det var første gang, jeg besøgte det tabte land, og i de følgende dage gennemstrejfedes jeg det i hele dets længde, ja Holsten med lige til Lübeck. Mange træk fra dette besøg står endnu levende for mig, og jeg tror endnu at kunne føle ømheden i mine lægge, da en ung landmand ved aftenstid pacede mig fra Gram til Bovlund, bakke op, bakke ned i et tempo, som man ikke kendte fra Sjælland. Af de mangfoldige indtryk på rejsen skal jeg kun omtale to. Det ene fra en restaurant på torvet i Haderslev en markedslørdag, hvor jeg var sammen med en hel skare unge bønder fra omegnen. Stemningen var fortrøstningsfuld og munter, og jeg husker bl. a., at de forhørte hinanden om, hvem der var abonnent på den nyudkomne »Danmarks Riges Historie«, og at de, som ikke kunde klare sig under forhøret, blev godt drillede af de andre. Kunde man have tænkt sig en lignende samtale blandt bønder i kongeriget? Den anden scene foregik nogle dage senere i Åbenrå. Der holdtes da synodemøde i teatret; synoden var den valgte forsamling af præster og lægmænd til behandling af kirkens og skolens spørgsmål, og det problem, som skulde behandles, og som samtidig drøftedes i alle fire nordslesvigske am-

ter, var det stadig tilbagevendende danske forslag om indførelse i folkeskolen af 2 ugentlige timers danskundervisning for at give eleverne mulighed for at få noget udbytte af timerne i religion. Jeg var blevet smuglet ind af journalisterne fra de dansksindede blade og sad blandt dem i en balkonloge, hvorfra jeg havde et udmærket overblik over salen. Der så man regeringens repræsentant, landråd v. Uslar, (landråd = amtmand), provst Reuter, storbonden Jep Hinrichsen (en gammel slesvig-holstener) og et halvhundrede præster og bønder i broget blanding. Forhandlingerne begyndte, og det var interessant at se de forskellige typer træde frem: Den »schneidige« landråd, der tidligere havde været preussisk løjtnant; den salvesfulde provst, den brutale slesvig-holstener, samt flere tyskere, der i de voldsomme ord bekæmpede forslaget. I modsætning til dem de danske bønder, der alle roligt og sagligt sagde deres mening. Det var virkelig modsætningen mellem hammer og ambolt, og om ens rent menneskelige sympatier kunde der ikke være tvivl. Men der fandtes også en tredje gruppe, flertallet af præsterne. De var tyske, men de lagde ikke skjul på, at danskundervisningen for dem var blevet en samvittighedssag p. g. a. de sørgelige forhold i skolen og ved konfirmationsforberedelsen. Som deres vigtigste talsmand stod præsten Wulff i Varnæs, der hævdede, at forslaget drejede sig om at afhjælpe »Kirkens nød«. Ved denne gruppe præsters støtte lykkedes det de dansksindede repræsentanter at gennemføre deres forslag, om end med knebent flertal, ligesom det samtidigt også vedtoges i de tre andre nordslesvigske synoder. Ganske vist faldt det derefter med et brag på den slesvig-holstenske general-synode i Rendsborg, hvor hele provinsen stemte under eet. For mig var mødet i Åbenrå næsten uhyggeligt ved at vise det officersmæssige standshovmod, den provstelige sleskhed og den hadske brutalitet hos standsfællerne, de tysksindede bønder, som var vore landsmænds værste modstandere.

Årene gik. Det hold studenter, der havde stiftet »Vidar«, fuldførte sine universitetsstudier og forlod for størstedelen København. Men nye årgange af akademikere fyldte deres pladser i »Vidar«, der viste sin levedygtighed lige til genforeningens tid. Den første verdenskrig skulde ganske vist først gennemstrides og gennemlides af sønderjyderne, men så kom også den stund,

da alle kunde se, at den nationale kamp ikke havde været forgæves. Selv det lille strå, som »Vidar« har slæbt til slakken, viste sig at have båret frugt.

De første »Vidariter« var nu mænd med koner og børn, og nogle af os var så heldige at kunne overvære genforeningen på sønderjysk grund. Jeg skal ikke her tale om velkendte emner, som festen i Kongeskansen på Dybbøl 10. juli 1920, hvor jeg (med min familie) hørte statsminister Niels Neergaard love de udelukkede sydslesvigere, at »de ikke skal blive glemt«, amtmand Schack afgive nordslesvigernes troskabslofte til kongen, og hvor kong Christian kyssede det gamle dannebrogssflag, der blev overrakt ham af hans nye undersåtter. Men det er de små, selvoplevede træk, der tit fæster sig stærkest i hukommelsen.

Allerede før Dybbølmødet fortalte Martin Hammerich, der var kommet til Sønderborg tidligere, mig, at han en dag, da han cyklede på en bivej ude på Als, havde hørt sang inde bag hegnet, og da han bøjede grenene til side, fik han øje på en ung pige, der sad på marken og malkede, mens hun sang:

»Længe nok har jeg Bondepige været,
siddet paa Tærskel og spundet paa min Ten

— — —
Nu vil jeg glad
sidde, hvor jeg sad,
forrest vil jeg gaa i de dansendes Rad.«

Vi andre, der kom efter ham, kunde også opleve lignende træk af stemningen: den åbne favn i Sønderjylland, hvormed vi blev modtagne. Ganske vist også sådanne træk, som kaldte på vemod, som fra sydslesvigernes møde med kongen i Kruså. Om kong Christian sagde man forøvrigt, at da han på vejen til dette møde kom til Rinkenæs, hvor udsigten over Flensborg fjord åbner sig, spurgte han blot: »Kan man se Lyksborg herfra?« Det var hans slægts stammeslot, der ikke var kommet med inden for den nye grænse. Samme dag kom jeg med min familie cyklende i skarp vestenvind op ad bakken til Rørkær, en landsby nogle få km uden for Tønder. Ud af et af husene kom der da løbende en lille skare børn, der bar et dannebrogssflag mellem sig. Med skingrende barnestemmer råbte de til os:

»Vi æ blewn dansk!«

Kunde vi have ydermere vidnesbyrd behov?

Martin N. Hansen

En sønderjysk folkemålsdigter

Af Ernst Christensen.

I Sønderjyske Årbøgers første bind fra 1889 er der 14 artikler, og ikke mindre end halvdelen af dem omhandler sproglige forhold. Det kan vel tages som bevis for, hvilken vægt man tillagde modersmålets bevarelse på et tidspunkt, da det danske sprog som følge af den nye tyske skolelov var trængt ud af skolen.

Blandt disse 14 bidrag er en lille samling digte på sønderjysk mål af Nikolaj Andersen.

Ti år senere, i Sønderjyske Årbøger 1899, skriver Nikolaj Andersen en meget lærd afhandling, „Gennem 600 år“, hvori han konstaterer, at „for 600 år siden talte og skrev vore forfædre her i landsdelen en dansk dialekt, der — bortset fra mer eller mindre betydelige mærker af oldsproget, både med hensyn til lydforhold, bøjning og ordforråd — næsten er ens med vort nuværende sønderjyske landsmål“. Han drager følgende konsekvenser ud fra sine betragtninger:

- »1. at vort nuværende sønderjyske mål er et dansk mål.
2. at vort nuværende sønderjyske mål er et gammelt mål.
3. at vort nuværende sønderjyske mål er et godt mål.

Men er det *dansk*, er det *gammelt*, er det *godt*, så er det tillige unægtelig *godt gammelt dansk!*«

Lad os holde fast ved det.

Folkemålet passer som hånd i handske til de folk, der taler det — det er et funktionalistisk sprog — man kan udtrykke det, der skal siges i dagliglivet, bedre i folkemålet end i rigsmålet, og det går slet ikke på tysk.

E natue gær över e optugtels for Mikkell Madsen, da han er kommen hjem fra Holsten og slet ikke kan tale dansk mere — men da han kom til at trampe på rivens tænder, så skaffet gav ham en sinkadus i panden, måtte han bande inderligt på godt sønderjysk: For satan, din forbande rywe!

Eller da skolemesteren Jes Hansen og hans kone An-Dode, hvis vugg haj ståjn i Starup var ude at sejle --- men snak dansk? Nej, tysk var det di sar o snakke! Men i det afgørende øjeblik, da søsygen sled i hende, og hun var ved at få sin fangst, råbte hun højt på godt sønderjysk: Hjælp mæ Jes, a dœe, a dœe!

Jeg kommer i tanker om vore bestyrelsesmøder i Historisk Samfund. Når de saglige forhandlinger er vel overstået, og de behørigt er ført til protokols, og mere almene emner kommer på tale, ja, så snakker professoren, provsten og præsten, seminarieliktoren og landsarkivaren, skoleinspektøren og selvfølgelig også bønderne sønderjysk, så det synger, og det er ofte, at disse uformelle samtaler på folkemålet fører til frugtbare resultater.

Folkemålet er marven i vort sprog. Når det sygner hen, er der ikke meget at håbe på, så er sindelaget også ved at gå tabt -- det er der desværre eksempler nok på, og det er meget svært at genoplive det.

Lad mig nævne de mænd, der blev førere for sønderjyder i vanskelige tider.

H. P. Hanssen, der ikke blot havde et mandat, men følte det som et kald. Enten han talte dansk til sine landsmænd, eller han talte tysk i rigsdagen, gjorde han det med folkemålets musik i begge sprog. Jeg har aldrig hørt Jens Jessen tale. Der er sagt, at han skrev sin avis på det mest fuldendte dansk, men mon ikke det vestslesvigske klang igennem hans tale? Nis Nissen og Kloppenborg Skrumtsager kunne ikke løbe fra deres oprindelse, og Hans Andersen, Kongsbjerg, kan da slet ikke. Den eneste, man kunne have svært ved at stedfæste, var Peter Grau, men det skyldtes vel hans skolegang i Svendborg.

Jeg mindes en oplevelse fra 1912. Vi var med Mads Gram i Frøslev og Flensborg og skulle vise folkedanse. Vi var indkvarteret i Frøslev, og da vi sad ved middagsmaden, suppe med boller, fik jeg en gammel morlil til bords. „Do ved vel it, hven do sirre ved,“ sagde hun til mig. Jeg så spørgende hen på hende, og så sagde hun: »Jo, æ er den Mari, e søgry koft øwwe for«. Jeg fik på den tur et levende indtryk af, hvad Karsten Thomsen havde betydet for den egn. Men tilbage til Nikolaj Andersen. Jeg husker, hvordan jeg som dreng, når Sønderjyske Årbøger eller Sprogforeningens Almanak kom ind ad døren, først bladede om for at

finde hans digte. De var som født ud af tiden, somme tider skarpe og bidske, men altid morsomme. Her er et kosteligt digt om ham, der var Gammalgås öwvemand i at lyve. Jo, de satte kulør på tilværelsen. Han kunne jo nok være lidt uærbødig overfor præsterne, f. eks. når han lader drengen udbryde: »Æ kund sawt få en præst, hvæn æ bare haj skidt nok!«

Der var flere, der forsøgte at gøre Nikolaj Andersen kunsten efter, mer eller mindre heldigt. I det hele taget var vi jo ikke forvænt med digtere under fremmedherredømmet — der var andet at bruge kræfterne til. Men lige før krigen lukkede alle sluser, dukkede en ung mand op, der virkelig var digter både i poesi og prosa.

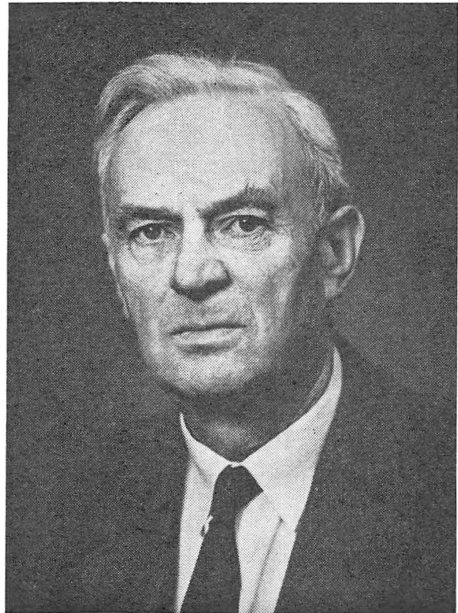
Det var Martin N. Hansen. Han skriver på alsingermålet og er alsinger, og det er ham, jeg vil fortælle lidt om.

Ganske vist ville skæbnen, at han blev født på Sundeved, men begge hans forældre var sønderjyder, hans far stammede fra Haderslev og hans mor fra Hundslev på Als, og han voksede op her på Mellemals. Det så ikke allerlysest ud for den lille Martin, for hans forældre gik tidligt fra hinanden, faderen rejste bort, og moderen måtte tjene brødet til sig og sine to børn hos fremmede. Men hans mor var af gammel god slægt, hun sled sig igennem og formåede at give sine børn et godt hjem og en fornuftig opdragelse. „Som en glaj sang, et mildt sollskin“, husker han sin mor.

Jeg har aldrig hørt, at Martin har beklaget sig over sin barndom. Han havde let ved at lære, og vers kunne han udenad, når han havde hørt dem én gang. Det fik han en daler for, endnu inden han kom i skole. Han kunne så mange salmer, „at han let kunne blive præst en gang, og så skulle mor rigtigt få det godt, når hun kom i præstegården hos mig.“

Hans mor havde ofte arbejde i præstegården, og præsten morede sig med at tale med hendes lille opvakte dreng. En aften kom hans mor hjem fra arbejde og fortalte ham, at præsten havde sagt, at Martin burde i en højere skole. Præsten skulle nok sørge for de penge, der skulle til.

Disse drømme fik dog en brat afslutning, for præsten havde en søn, som Martin ofte legede sammen med ved præstegårdens dam. En dag satte de skibe i dammen, men Martin ville have et dansk og præstens søn et tysk flag på skibet. Under striden kom

Martin N. Hansen

Martin til at skubbe præstens søn i vandet, og efter den tid var det forbi med at tale om penge til at læse for.

For resten klarede Martin sig godt i skolen. Der var vel nok nogle drillerier, også fordi han ingen far havde. Men selv om Martin ikke var nogen kæmpe, og ikke kunne klare sig med „slående“ argumenter, så kunne hans tunge være hvas og hans spottevers skarpe, og det bed vel nok så godt. Vi drenge i naboskolen vidste godt, at derovre var der en dreng, der kunne lave sådan nogle fine vers om degnen.

Da Martin gik til konfirmationsundervisning, skulle han hjælpe at flytte præstens stueorgel og kom derved til at skubbe til et stort billede af kejser Wilhelm, så det klaskede mod væggen. Da kom præsten farende, rød i hovedet af vrede, og spurgte, om de ville ødelægge hans kejser. Da gik det op for Martin, „at præstens rige for en stor del var af denne verden, og at man ikke behøvede at være stort anderledes end andre for at blive præst.“

Martin kom ikke til at studere, men kom i snedkerlære. Det kunne jo ske, at drømmene i hans sind blev så voldsomme, at

høvlen gik i stå. »Sjel om e dav' var lang', skuld der og' tid te å drøem dengang, og dæ var dem, dæ tåt, det tov for møje tid heller bløv ved for læng. Og hvad kund det blyv te? Et godt hoej o en lidt ringe karl fandt ud åv e og so med et bredt grin: Han kån blyv kong for dem, dæ drømm om dav.

Så vidst en det. Og det svid' læng. Men e dav tykkes en endda, han kund hå funden det, dæ var ringe.«

Martin kom på højskole i en tidlig alder. Det var håndværkerafdelingen på Vallekilde, han besøgte, og han havde det vel, som vi allesammen havde det dengang og under de omstændigheder, at vi forsultne sugede til os af den åndelige føde, vi fik. Det var, som om der åbnede sig en helt ny verden for os. Og Martin blev sulten efter mere. Men først ville han ud at se sig om i verden. Han tog ranslen på nakken og drog som »zünftig« håndværker sydpå. Han ser fremmede forhold og møder fremmede mennesker, og han „tejer dem åv“ og gemmer dem i erindringer til senere brug.

Men ikke så snart er han hjemme igen, før han er midt i den nationale kamp. Han går til nationale møder og hører om binde-loven, der netop er aktuel i 1913.

Og så begynder hans sprælske fantasi at arbejde sammen med hans poetiske sans. Nu vil han afsløre hele denne komedie. Og han begynder at skrive det store digt »om en månd, hvis navn det er Jens Pede Kresjen Ravn«. Efterhånden, som det bliver fær-digt på høvlspåner og papirlapper, læser han det højt for naboen Christian Nielsen, (senere Vollerup), og de har nok moret sig godt, efterhånden som digtet skred frem.

Digtet var en eneste stor satire over forholdene i Nordslesvig og grupperer sig om Ravn, bonden, der pantsætter sin gård til e Höfebank i Kiel. Der falder drøje hip til alle sider, og det lugter endda lidt af majestætsfornærmelse, idet også kejser Wilhelm får et hip.

Ved kaffebordet efter en gymnastikopvisning i Asserballeskov kro anden påskedag 1914 læste Martin sit digt op, og folk morede sig kosteligt. Alle undtagen bestyrelsen — de blev længere og længere i ansigterne, efterhånden som digtet skred frem. — Gik det her godt, måtte der mindst ske et mirakel!

Det gik *ikke* godt! Et par dage efter fik Chr. Becker (forman-

den) besøg af gendarmen. Pludselig stod han i „e lejgaf“, da Becker var ude at harve. Becker så meget dum og uforstående ud, da gendarmen nævnte digtet — han var en stor skuespiller, og hans runde, godmodige ansigt virkede meget troværdigt, men der hjalp ingen kære mor, der skulle optages rapport! Og Becker måtte spænde fra og vandre med hjem.

Til alt held stod der en duft af smørbagte pandekager omkring huset, og da gendarmen var bragt til sæde, lindede Becker døren ud til køkkenet og bad sin mor om en pandekage. Lenn Maj vidste nok, hvad der hørte til, og pandekagerne var ledsaget af et par røde snapse, der var stærkere, end de så ud til, og samtalen fik efterhånden et helt venskabeligt forløb. De blev enige om, at hvis manuskriptet kunne skaffes tilveje, og det viste sig at være harmløst, ville gendarmen fremlægge det for landråden og forresten jævne ud på sagen, så godt han kunne. De tog afsked i bedste forståelse, og gendarmen lod falde et ord om, at nu måtte han snakke lidt med Christen Ernst Christensen, da han var her i byen.

„Så kan vi følges ad op til hjørnet,“ fløj det ud af Becker, „for jeg skal lige ud at flytte køerne!“

Og de fulgtes ad et stykke, men da gendarmen var godt ude af syne, brød Becker gennem hegnet, smed træskoene og løb i skarpt trav over en mark til Chr. Ernst, styrtede gennem et par døre, fandt Chr. Ernst i køkkenet og havde lige luft nok til at give en kort forklaring, da gendarmen dukkede op i indkørslen. „Pigekamret!« hviskede Chr. Ernst. Og derhen forsvandt Becker så.

Da gendarmen kom ind på gårdspladsen, sad Beckers sorte pudel på trappen og tog imod ham. Den logrede lidt med halen, som om den ville sige: „Goddav igen, hr. vagtmester.“

Da Chr. Ernst kom ud på trappen for at tage imod, spurgte gendarmen: „Ist das nicht Becker sein Hund?“

Jo, det var det da, „den plejer at løbe et lille smut herom hver formiddag,« sagde Chr. Ernst — »Ach so, hm, hm,« mumlede gendarmen. Chr. Ernst fik ham hastigt ind og bragt til sæde, men åbnede først døren ud i køkkenet og sa' bare: »An-Maj!« Og An-Maj vidste nok af erfaring, hvad der skulle til, når gendarmen kom. Hun var der hurtigt med varmt vand og sukker og romflasken. Cigarrøgen snoede sig snart om dem begge, og snakken

gik helt hyggeligt. De to kendte hinanden og havde tit været til møde sammen. De var stiltiende enige om, at man ved møderne sang, hvad man måtte, og sagde, hvad man ville, for det her dansk kunne gendarmen ikke så godt følge med i.

Da talen faldt på manuskriptet til det famøse digt, mente Chr. Ernst ikke, der ville blive nogen vanskelighed med det, hvis man altså kunne få fat på den her forløbne snedkersvend, der snart arbejdede det ene, snart det andet sted, men det gik vel! De tog afsked i bedste forståelse.

Martin havde virkelig flyttet sine teltpæle, men omsider fandt man ham, og i al hemmelighed indfandt han sig hos Chr. Ernst, og de gik i gang med digtet. De prøvede først at få skik på originalen, men det viste sig umuligt at holde styr på Martins sprælske fantasi — der måtte et helt nyt digt til. Man begyndte forfra, og der var intet andet tilbage af originalen end begyndelseslinjerne: Æ vil forteel om jen, hvis navn, det var Jens Pede Kresjen Ravn, men „harmløst“ var digtet blevet.

Da jeg en uges tid efter kom hjem fra højskole, var Martin og hans digt samtaleemne på hele egnen. Martin var med et slag blevet en kendt mand. Han var nok lidt ked af, at der blev udvist en snes danske tjenestefolk fra egnen lige før 1. maj, men det så folk stort på, og Martin satte ikke sit gode navn og rygte over styr af den grund, og myndighederne fik snart andet at tænke på sommeren 1914.

Da krigen kom, bosatte Martin sig i Elstrup. Han lejede den ene ende af et aftægtshus og begyndte for sig selv. Det var skam ikke meningen, at han ville med i krigen! Heldigvis havde han et dårligt fodled, der hovnede op ved overdreven brug og fik ham til at halte, og det forstod han at udnytte. Hver gang han blev indkaldt til session, måtte han ud på en lang pinefuld vandring. Jeg havde dengang en hest, som skulle mønstres for evt. at blive taget til krigsbrug. Den var lidt platfodet, men en stærk hest, som jeg nødigt ville af med. Den kunne også bringes til at halte ved overdreven brug på hård vej, og derfor spændte jeg for og kørte en lang tur. Da jeg var på hjemvejen, hesten havde godt begyndt at trække på benet, ser jeg i mørkningen en mandskikkelse vralte hen ad vejen foran mig. Den så lidt troldeagtig ud og opførte sig ikke helt færdselsikkert. Da jeg nåede skikkel-

sen, var det: Martin. Jeg holdt hesten an og spurgte ham, om han ville køre med. „Æ do tombe,“ sa' Martin „æ skal skam go“. Og så fik vi jo hinandens historie og haltede videre, hver til sin side.

I Elstrup lever Martin blandt alsinger, han hører gamle mennesker fortælle sagn og historier, — de unge kommer hjem på orlov og fortæller om krigens gru og deres forfærdelige oplevelser — han ser krigsfangerne gå på arbejde, bevogtet af tyske soldater. Denne særlige atmosfære, hvor alt drejer sig om krigen, bundfælder sig meget dybt i ham. Han digter om skæbner, han møder, eller opbevarer dem i mindet til senere. Og fine digte om f. eks. »Ivan Abonasjoff«, »Gro daw«, om »Madeleine« o. m. a. bliver til. Da dagen endelig kommer, da der skal stemmes, skriver han digtet „En stue dav“.

Så er tiden endelig inde til, at Martin skal have sine drømme realiseret. Nu vil han lære noget. Han tager på Askov højskole 2 år og fortsætter med et kursus på Statens lærerhøjskole. Derefter bliver han lærer ved Fiskerhøjskolen i Snoghøj og Husmandsskolen ved Odense. Så afbryder han pludselig lærerbanen og bliver elev ved biblioteket i Sønderborg.

Kort i forvejen var han blevet gift. Det varede kun så kort — et årstid efter døde hans unge kone af en uhelbredelig sygdom. Han kommer ud i brydninger og indre kampe. Man kunne finde ham i skumringen, vandrende frem og tilbage på strandpromenaden med håret ned i panden og blikket stirrende frem for sig, som om han søgte efter noget. Dramaet var født i hans eget sind, og nu skulle det finde udtryk. Han sysler med Molière og Ibsen, alt imens han selv skriver et skuespil. Da det er fuldent, indbyder han nogle venner og læser det op for dem. Han gør det med megen patos — han er jo ung og begejstret. At der var noget i ham, var der ingen af hans gæster, der var i tvivl om — derimod havde de lidt svært ved at forstå, hvad det var, og nogle af dem rystede på hovedet — gæringstider har alle sande digtere vel været ude i.

Da Martin senere blev bibliotekar i Odense og bosatte sig derovre, har det måske, trods hans kærlighed til Als, været en slags lettelse. Han kom til at se det hele på afstand — både barndoms-tiden med dens problemer — ungdommen med dens gæringstider

— skuffelsen over ikke at have fået den uddannelse, som stod mål med det, han havde ønsket og mente at kunne yde — alt det fik han på afstand. Og alligevel! Her fandt han sin kone, Gudrun, der blev en stor støtte for ham. Hun havde sans for sprog og rytme — og mon ikke det var hende, der fik ham pillet ned fra dramaets stormfulde højder, hvor han måske slet ikke hørte hjemme — det kunne andre gøre bedre end han. Men skrive fine digte, fortællinger, essays på barndoms målet, det kunne ingen gøre ham efter. Han skriver selv:

„Det gik omsider mod lys og dag, der lyste mig en lykke imøde, som jeg aldrig havde drømt om, et rigt følgeskab, der gav mig en hidtil ukendt tryghed.“

Således kom virkeligheden til at overskygge drømmene. Og hvor var det godt for ham — og for os alle.

Sine ferier tilbragte Martin altid hos slægt og venner på Als — og de sidste er der mange af. Her går Martin på sine barndomsstier og taler med gamle bekendte, og her blev mange nye digte til, og nogle af dem står mål med de bedste i dansk litteratur — de er måske ikke værdsat efter fortjeneste af kritikerne. Folk i den bestilling har jo travlt, og ikke alle er så begavede, at de i en fart kan læse digte på alsisk — og så fatter de heller ikke den dybe undertone, der kan dirre i folkemålets sange, og som kun fuldt ud fattes af de mennesker, der er hjemme i dette sprog. Netop derfor er vel en folkemålsdigter ikke altid læst i det omfang, han burde læses.

Martin har været flittig — og han spænder over hele registret. Han kan være morsom og satirisk som Nikolaj Andersen. Han kan være lyrisk og indsmigrende, når han skriver om sin skønne fødeø og dens skønne piger. Han kan være alvorlig og manende: „Er vi rigte o vagt for vort hjem og vor ret, hven e tyskeres øjn er mod nør?“ Og den nationale undertone klinger stærkt igennem i det satiriske digt om Pær Jepsen, et digt, der illegalt vandrede fra hånd til hånd under besættelsen. Jo, vi har meget at sige Martin tak for, ikke mindst alsingerne. For hans digtning blev *levende* i alsingernes mund. Den forblev ikke blot døde vers på papiret, men hans sange synges, og hans digte læses så godt som dagligt her på øen — og vi er særligt glade, når han selv kommer herover for at tolke dem.

Der var meget mere at fortælle om Martin. Dette er ikke en udtømmende skildring af ham og hans værk. Han er heldigvis spillevende endnu. Jeg har f. eks. ikke nævnt hans oversættelsesarbejde — Robert Burns digte fra skotsk til alsisk. Goethes Faust fra tysk til dansk. Et kæmpearbejde, der har taget ham år. Anden del er lige udkommen, og han er lykkelig over at have fået det fuldført. Martin er altså ikke helt færdig med det dramatiske endnu. Hvem ved, hvad vi kan vente!

Mange kunstnere bliver først påskønnet efter deres død. Martin skal have denne tak, mens han lever, en dybt følt tak fra Sønderjylland — fra Als — ved en alsinger.

Som Sang i Juninætter

Mild og munter

Mel.: Aage Lund.

Som Sang i Juni- nat-ter med Em åv Hyl'd i Blåst såndt
er o Als di lyk-le Ungdoms-ti-e, for
s'jel om det er Vin-ter med Islav, Håvl og Frøst, så
drømm vi om di frej-le Sommer-sti-e. Og
gik vi langs e Dig-ge en tid-le Sommerd'ag,
og stov vi lidt og kig-ged ved Naldmoss og Fynshav, så
hæ vi ål-de funden novve ville.

Som Sang i Juninætter med Em åv Hyl'd i Blåst
såndt er o Als di lyk-le Ungdomsti'e,
for s'jel om det er Vinter med Islav, Håvl og Frøst,
så drømm vi om di frejle Sommerstie.
Og gik vi langs e Dighe en tidle Sommerd'ag,
og stov vi lidt og kigged ved Naldmoss og Fynshav,
så hæ vi ålde funden novve ville.

Så liflet som et Rislen højt i vor Baendoms Lind
vi hovse glæj den Ti, vi gik og sværmed',
det føest lill Kys en vovved', et Håndtryk fast åv hind'!
i månne, månne Dav' med Rusk det værme.
Og gik en med sin Kjærest lidt nenn te Kejnæsdrej
og kigged øv'r te Angel, hvad vidst vi så å sæj —
vi såv kun o den Sucl, der gik i Bjerre.

Ja, den som kun er hjemm ved e Hav og Skov og Stråend,
føsst i det fremmed føll, hvor godt vi hærr e,
en frejle Stoend å mindes, er som en venle Hænd,
der viske Tåre væk fro den, der grærre.
Det er så still og frejlet og fint ved Lønsemaj —
hvor tit og læng en stov der og såv sej nok så glaj:
vi bytter itt så gjenn med dem o Soende.

Langs med Alssoend en Sonda, hvor så vi vil ty hen,
det hiele er så mildt og trygt og frejle,
så en bløv glaj og nikked og hvisked te sin Ven:
Hér kån der da kun mød' voss novve glæjle.
Men kam vi ud te Arnkiel, og strammed' sej en Min',
e Pig' vel somti listed' sin Hænd så still i din,
for hun mått mærk egenn, hvor fast den trykke.

Og stov vi og tåld Kjerke ved Almstøj o e Vej,
det gör Folk somti, næ di blyver ælde,
da stov det i dæ' Øjn som: Lad sint voss mist den Glæj
å sier vort Lænd, der høvve sej og fælde.
Ja, lad det og blyv sint før vi i vor Grav skal nenn,
og skuld engang omsi'e vi komm te Lyv egenn,
da lad det blyv o Als melld gammel Venner.

Martin N. Hansen.

BIBLIOGRAFI

På sønderjysk folkemål:

- Hvæ fowl må syng —. 1924. — Troldtøj. Alsiske digte. 1925.
Tammes Trip å Pæ Nip. (Privattryk). 1927.
Madeleine. Ny og gammel alsisk rim. 1928.
Jens Pede å Hindenborre. Tolv Digte. 1930.
Hjemm. Digte. 1936. Farvelagte vignetter af Herman Madsen.
Med en Blomm i e Hat. Nye Digte fra Als. 1943.
Vignetter af Albert Elmstedt. 2. oplag 1944.
Lad voss syng om Mari. Viser og Sange fra Als. 1945.
Ad min Vårsti o Als. Minder om Folk en gjenn vil hovs. 1948.
Jon Torres Gravøl og andre sørgmuntre, men sande Beretninger fra
Livet. 1949.
Alsingerviser. 1950.
Nogle digte af Robert Burns, gendigtet på folkemål med et rids af hans
liv. 1951. Tegninger af Thormod Kidde.
Lav e Kokke var kry. Novve skæmtsom Rim både gammel og ny. 1951.
I mit Herred til Hest. Et Bundt nye Digte og Viser. 1953.
Den hjemle Blæst. Et udvalg af gamle og nye digte på sønderjysk. 1958.

Andre arbejder:

Dansk Digtning i Nordslesvig efter 1864. 1926. Særtryk af *Hejmdal*.
Karsten Thomsen fra Frøslev. 1936.
Unge år og krigens sår. Erindringsbilleder. 1963.

Oversættelser:

Thomas Gray: Elegi skrevet på en landsbykirkegård. 1956.
Eventyr for børn og voksne. Samlede af Brødrene Grimm. Bd. 1. 1956.
Eventyr for børn og voksne. Samlede af Brødrene Grimm. Bd. 2. 1959.
Tegninger af Ludwig Richter. Oversat efter originaludgaven 1812-15.
Ny samlet udgave i Hasselbalchs Billigbøger. 1964.
Johann Wolfgang Goethe: Ur-Faust. Gendigtning. 1959. Ny udgave.
Goethe: Faust. En tragedie. Udgivet af Dansklærerforeningen. 1959.
Andet oplag 1963.
Goethe: Faust. Tragediens anden del. Udgivet af Dansklærerforeningen.
1963.
Desuden digte og sange til forskellige skuespil, bl. a. til Rolf Hochhut:
Stedfortræderen. 1963.

Privattryk, sammen med Odense Amts Bogtrykkeri:

Enkefru Carlsens rejse. Et portræt. 1938.
En sangers kald — og nogle tanker i anledning af bogtrykkerkunstens
500-år. 1939.
Fire digte fra 1940. — men vort land var aldrig mere fagert før. 1940.
Dansk selvhævdelse i Sønderjylland fra Køllertiden til genforeningen.
Et foredrag. 1941.
Nemesis divina, eller bare et brev om bøger og læsning. 1942.
Ved gammel mjød og skjaldekvad — eller et brev til om bøger og læs-
ning. 1943.
Vesterlandenes opium eller en tredje lille snak om bøger og læsning.
1944.
Under Tagdryppet eller en fjerde lille snak om bøger og læsning. 1945.
H. C. Andersen hin blide, eller en femte lille snak om bøger og læsning.
1946.
Elskelige og fromme vandaler, eller en sjette bitte snak om bøger og
læsning. 1947.
In the land of Burns, eller en syvende bitte snak om bøger og læsning.
1948.
Om at kende asenet på ørerne, eller en ottende liden snak om bøger og
læsning. Denne gang en gammel bønnebog. 1949.
En strofe af Goethe, eller en niende bitte snak om bøger og læsning.
1950.
Flickan från fjärran, eller en tiende bitte snak om bøger og læsning.
1951.
En skotsk xylograf. Thomas Bewicks memoarer, eller en elvte bitte snak
om bøger og læsning. 1952.
Om at læse kataloger, eller en tolvte bitte snak om bøger og læsning.
1953.
Den vanskelige kunst — eller lidt om nordiske Faust-oversættelser.
1954.
I erindringens brændende have. 1955.

Den frugtbare drøm — samt to af brødrene Grimms eventyr. *Bror og søster og Den bestøvlede kat*. 1956.
 Under pilenes mørke hang — eller lidt om den finske digter Aleksis Kivi og hans bog *Syv Brødre*. 1957.
 Johann Wolfgang Goethe: Ur-Faust. Gendigtning. 1958.
 Rejsen — Brevet — Høststormen. 1959.
 Avner for vinden. (Digte). 1960.
 Johann Wolfgang Goethe: Romerske elegier. I gendigtning. 1961.
 Dagbogsblade fra en rekonvalescens. 1962.
 Fremmede klange. (Oversatte digte). 1963.

Sammen med Anker Reinholdt Andersen, Sønderborg:
 Høststormen. 1952. — Mørkningstimer. 1953. — Sommerdage. 1954.

Festskrifter:

Et hundrede Aar. Fyens Stifts Læseforening. 1838 — Tredivte Januar — 1938. 1938.
 Sønderjysk Forening for Odense og Omegn. De første halvtreds Aar. Toogtyvende April 1889-1939. 1939.
 Aktieselskabet Haustrups Fabriker. Udgivet i Anledning af 25 Aars Dagen for Virksomhedens Grundlæggelse 1. juli 1939. 1939.
 Blade af en Typografs Dagbog. Udsendt 1. Juli 1952 i Anledning af Andelsbogtrykkeriets 50-Aars Jubilæum. 1952.

Digte i antologier:

Sønderjyske Digte på Folkesproget. I Udvalg. Udgivne af Selskabet for nordisk Filologi ved Marius Kristensen og Carl S. Petersen. 1920.
 Jysk Sinnelav. Antologi af jyske Digte ved Peter Skautrup. 1950.
 Vers og værktøj. Et udvalg af digte ved Oluf Bertolt og Hagemund Hansen. 2. udgave. 1951.
 Folkehøjskolens sangbog. Fjortende udgave, f. f. 1951.
 Sprogets Melodi. Dialektdigte fra danske Landsdele. 1955.
 Sønderjyske Folkemålsdigte. Et udvalg til skolebrug ved Niels Jensen og A. Feilberg Jørgensen. 1960.
 Desuden forskellige bidrag i Sprogforeningens Almanak, Margrethe-Heftet, årsskrifter, fagblade og dagblade.

Større artikler:

Alsisk Folkesind i Bogen om Als. 1956. Side 434-450.

Sange med musik:

Tammes Trip å Pæ Nip og fem andre sønderjyske Viser med Musik af Viggo Bitsch. 1929.
 Otte Viser med Musik af Aage Lund. 1945.
 Som Sang i Juninætter — med Musik af Aage Lund. 1946.
 Seks Sange med Melodier af Th. Aagaard. 1952.
 Kjesten — med musik af Viggo Bitsch. Wilhelm Hansens kor-bibliotek (Mandsstemmer) nr. 484. 1960.

Utrykte melodier foreligger af:

Viggo Bitsch, Hakon Elmer, Kaj Jørgensen, Aage Lund, Mogens Jermin Nissen m. fl.

Nyere arkæologiske undersøgelser i Tønder og Åbenrå amter

Af *Holger Kapel*.

Siden jeg i dette tidsskrift årgang 1958 berettede om »*Nye fund fra den ældre stenalder i Sønderjylland*«, har jeg haft lejlighed til hvert år at fortsætte mine arkæologiske vandringer og undersøgelser i landsdelen. Den oprindelige plan, med Sønderjylland som udgangspunkt at følge den gamle israndslinje op gennem den jyske halvø, måtte snart opgives, da det hurtigt viste sig, at der var arbejde nok for en enkelt mand i flere år i det område, hvor jeg startede. Hvert år bragte nye, gode fund, og jeg fik snart den opfattelse, at en grundig, systematisk arkæologisk orientering inden for et begrænset område var af større værdi end en mere spredt fægtning over et stort terræn — så meget mere som det indkredsede felt viste sig år for år at føje nye, værdifulde træk ind i den store, sære mosaik, der hedder Sønderjyllands fjerne fortid.

Siden 1958 har jeg udvidet rekognosceringsområdet imod øst, mens jeg dog samtidig »plejede« de gamle steder og uddybede mit kendskab til tidligere fund. Det har vist sig, at de formodninger, jeg fremsatte i ovennævnte artikel, stort set har holdt stik. Fundstederne i Ålbækdalen syd for Hjerpsted er blevet afsøgt flere gange siden, nye fund er kommet til, og mange af de gamle pladser har afgivet et værdifuldt supplerende materiale. Dog har endnu ingen prøvegravning afsløret, om vi må nøjes med at betragte de mange indsamlinger som blandede overfladefund, eller om der er mulighed for at skaffe lidt mere klarhed over dette område, der er spækket med oldsager af vidt forskellig teknik og karakter, ting, som hidrører fra vidt forskellige perioder af stenalderen, rimeligvis spændende fra senpalæolitisk tid op til sidste fase af yngre stenalder, ja, måske helt ind i ældre bronzealders

begyndelse. Det er mit håb, at fremtidige undersøgelser kan bringe lidt mere klarhed ind i det urolige billede, som Ålbækdalens mange bopladser tegner for os i dag.

Et af de rigeste fund fra Ålbækdalen (Nat. mus. No. A. 47993) omfatter bl. a. en del af de såkaldte »spillebrikker« af flint, små, cirkelformede, meget smukt retoucherede flintskiver eller »plader«, der er ret sjældent forekommende i danske fund, og hvis anvendelse man ikke er helt klar over. De er sikkert af ret sen dato inden for yngre stenalder, idet de kendes fra jættestuekulturens bopladser (jf. P. V. Glob: Danske Oldsager, Yngre Stenalder No. 266). Sammen med disse »spillebrikker« forekommer en del redskaber forfærdiget af brudstykker og afslag af slebne økser, men ingen hele, slebne økser er hidtil fundet på stedet. Side om side med disse ting påtræffes imidlertid mikroliter og andre oldsager af ældre præg. En prøvegravning ville måske give en antydning af, om der skulle være mulighed for at skille de ældre og yngre lag fra hinanden, så vi kunne få klarhed over, om der er tale om en kontinuerlig bosættelse på stedet, eller oldtidsbefolkningen med store intervaller har slået sig ned ved Ålbækken.

Foruden Ålbækdalen har fundene i Kongens Mose — eller Draved Mose —, som jeg vil foretrække at kalde den, været genstand for indgående undersøgelser og gravninger, som endnu ikke er afsluttede. I dette store mosedrag få km syd for Løgumkloster er nye fund blevet lokaliseret. I samarbejde med Danmarks Geologiske Undersøgelse (ved afdelingsgeolog, mag. scient. Alfred Andersen) har Nationalmuseet ved museumsinspektør C. L. Vebæk foretaget flere udbytterige gravninger. Geologerne, der i årevis har foretaget undersøgelser såvel i Draved skov som i selve mosen, har indkredset og opmålt udstrækningen af en præboreal-boreal sø under det nutidige ca. 2 m svære tørvelag. Søens lokalisering er sket ved boringer, som viste udstrækningen af det lag sødynd, som i sin tid afsattes på søbunden, men som nu ligger gemt under tørven. Det er især 5 bopladser beliggende nær denne søs bredder, der har været genstand for vor interesse, bl. a. fordi disse fund stort set alle kan betragtes som »rene« fund uden senere tiders indblanding. Højmosen, der omkring år 4500 f. Kr. (kulstof 14-datering) begyndte at vokse fra bredderne af den gamle sø, har gjort senere tiders bosættelse i søens umiddelbare

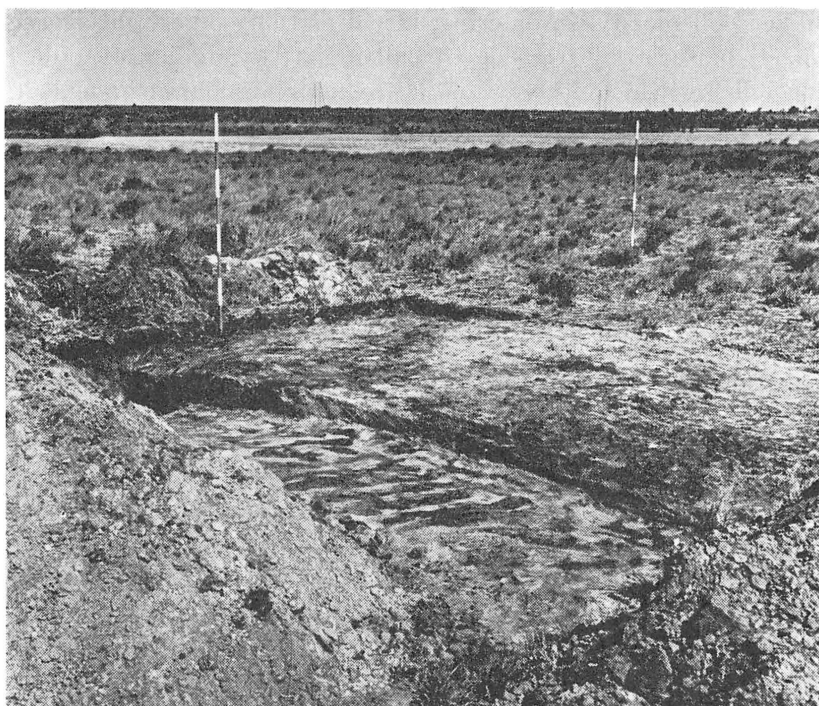

Fig. 1:

Udsigt over Draved mose - i forgrunden den påbegyndte gravning af den ældste af bopladserne (Mus. No. A 48213), der ved kulstof 14-datering er anslået til at være ca. 7200 år gammel.

Foto: C. L. Vebæk.

nærhed umulig eller yderst ubehagelig og derved skærmet kulturlaget, og den afleverer det i dag intakt som værdifuldt studiemateriale for vore videnskabsmænd. Det har været så heldigt, at samtlige fund har kunnet afgive tilstrækkeligt kvantum trækul til kulstof 14-prøver, og det viser sig, at de smukt placerer sig i nærheden af de ældste jyske bopladsfund, Klosterlund og Bøllund, idet de absolutte årstal angives til 7040 (± 140) og 6440 (± 150) f. Kr. for hhv. det ældstes og yngstes vedkommende. Vi kan altså regne med en maksimumforskel på 890 år og en minimumforskel på 310 år, et relativt kort åremål *arkeologisk* — og naturligvis særlig *geologisk* set. Hvad de geologiske undersøgelser angår, har det desværre hidtil ikke været muligt at nå frem til en

sikker pollenanalytisk datering, idet de jordlag, hvori oldsagerne ligger, har vist sig uegnede til pollenanalyse. Imidlertid er de i forbindelse med kulturen fundne trækulprøver blevet undersøgt, og et stort antal kulstykker artsbestemt. Det viser sig da, at det i langt de fleste tilfælde drejer sig om forkullet fyrretræ, men også enkelte stykker birk er bemærket. Desuden er der på de 4 yngste af pladserne, men *ikke* på den ældste (dateret til ca. 7040 f. Kr.), fundet skaller af hasselnød (i nogle tilfælde forkullet). Fra Sønder Løgum, lige syd for grænsen, foreligger en kulstof 14-datering af hasselens indvandring, som her er bestemt til 6765 (± 140) f. Kr. (jf. Klaus Kubitzki, 1961: Zur Synchronisierung der nordwesteuropäischen Pollendiagramme. Flora. Bd. 150). Man vil altså bemærke, at der — selvom det *kan* skyldes en tilfældighed — findes den smukkeste overensstemmelse mellem sidst nævnte datering og det billede, som dateringerne fra Draved mose giver, og som synes at antyde, at »Dravedkulturen« stammer fra tiden omkring hasselens indvandring, d. v. s. borealtidens begyndelse. Senere undersøgelser vil sikkert kunne afgøre, om det forholder sig således. Flintinventaret fra de fem bopladser viser visse afvigelser fra de ældste til de yngste pladser, men endnu er materialet ikke tilstrækkeligt undersøgt af fagarkæologer. Oldsagerne kan dog placeres inden for en vis ramme: der er ingen (sikker) antydning af senpalæolitisk indflydelse, og der er til den anden side ingen tværpile eller skiveøkser, vi har altså at gøre med et stort set rent tidlig-mesolitisk materiale.

De senere års undersøgelser har bragt mig til egnen omkring Tinglev, hvor forskellige amatørarkæologer gennem en længere årrække har indsamlet talrige oldsager, særlig fra Terkelsbøl mose, Tinglev sø og langs de talrige vandløb, der gennemstrømmer landskabet. De fleste af oldsagerne i disse samlinger tilhører nok Gudenåkulturen, men flere steder er der dog tydelige spor af ældre indslag. Desværre er fundforholdene ikke altid overbevisende kontrolleret, og flere steder har ukritisk »skattegravning« efter oldsagerne ødelagt enhver mulighed for planmæssige gravninger. Men jeg føler mig overbevist om, at egnen endnu rummer uforstyrrede områder, hvor systematiske gravninger kan foretages, og da der mellem de lokale samleres oldsager findes enestående smukke og særprægede stykker, er det ikke udelukket,

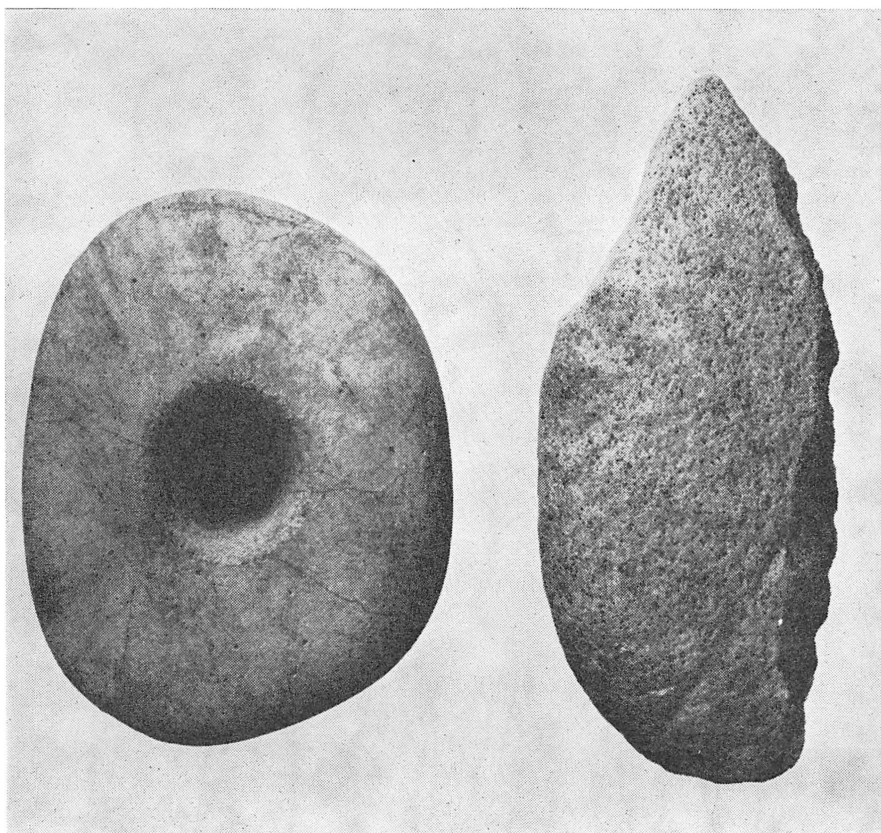

Fig. 2 (ca. 2/3 nat. størrelse):

To mærkelige stykker fra den ældste boplads (Mus. No. A 48213). Til venstre en smuk, glat natursten med indhugget fordybning. På bagsiden findes en ganske svag cirkelformet fordybning. Til højre et stykke natursten med tydelige spor af tilhugning. Begge stykker er fundet nederst i kulturlaget og må uden tvivl være samtidig med det øvrige oldsagsinventar. Stykket til venstre betragtes som et forarbejde til et køllehoved, hvor hullet ikke er gennemboret men dannet ved prikhugning.

Foto: Lennart Larsen.

at egnen engang med tiden vil komme i søgelyset og give værdifulde bidrag til studiet af Sønderjyllands oldtid. I mit østligste operationsområde, egnen omkring Klipleve, kortlagde jeg en del mindre pladser af mere almindelig karakter, men ved Store Søgård sø sydøst for Klipleve indsamlede jeg en del oldsager og affaldsstykker af et ejendommeligt, nærmest palæolitisk præg,

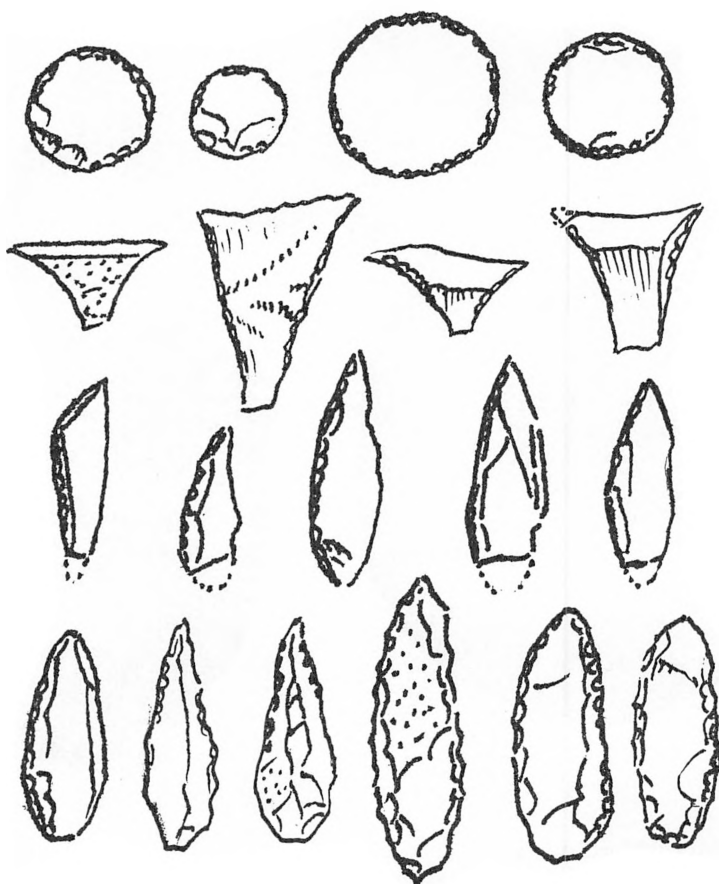

Fig. 3 (nat. størrelse):

Oldsugstyper fra Albækdalen syd for Hjerpsted. (Mus. No. A 47993).

1. række: Flade „spillebrikker“ af flint.

2. række: Tværpile af flint, den største forarbejdet af et brudstykke af en sleben økse.

3. række: Mikroliter (rimeligvis mesolitiske).

4. række: Bor og retoucheret småflint (rimeligvis neolitisk).

Tegning: forf.

store, grove stykker, der både i teknisk og typologisk henseende skarpt adskiller sig fra alle de øvrige af mine (og andres?) indsamlinger i Sønderjylland. De fagarkæologer, der indtil nu har set de ejendommelige stykker, har stået ret usikkert overfor en placering af dem inden for dansk stenalder. En nærmere under-

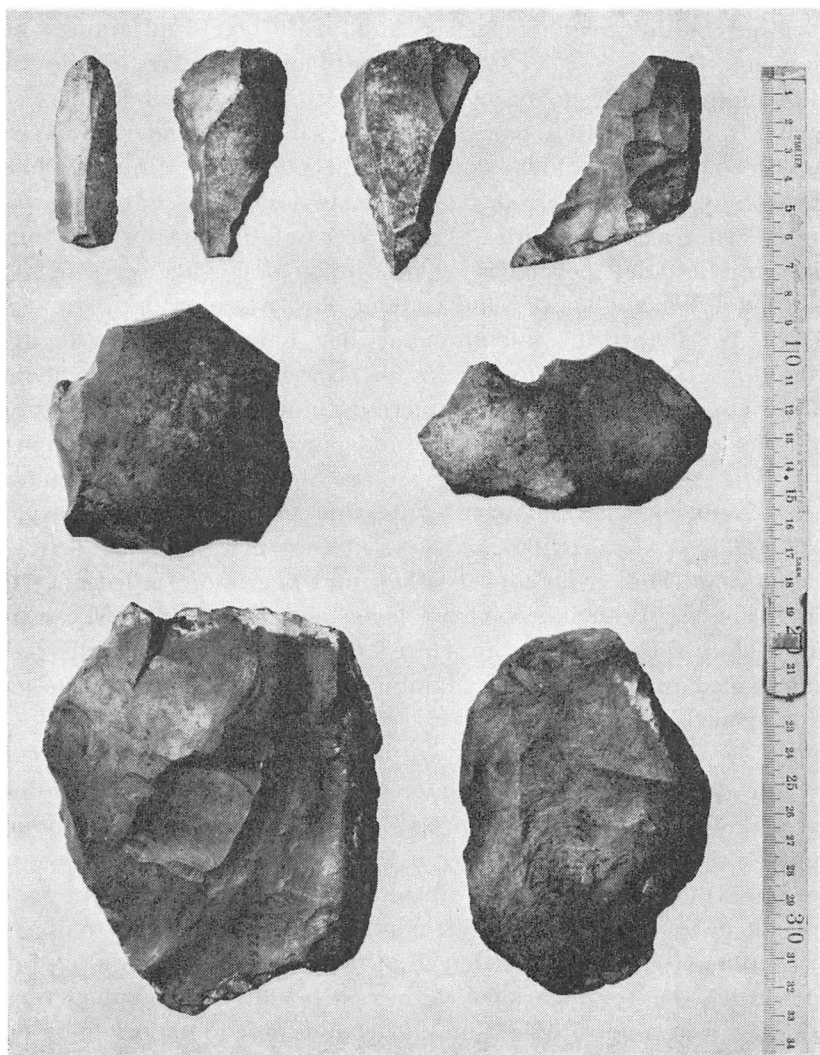

Fig. 4:

Flintsager fra Store Sogård so ved Kliplev. Inventaret er mærkeligt pæololitisk præget, store, grove afslag, enkelte flækker og skraberlignende stykker, men ingen kerne- eller skiveøkser eller andre typer, der kan placere fundet inden for dansk sten- alder. (Mus. No. A 48 234). Foto: Lennart Lursen.

søgelse af stedet og de nærmeste omgivelser står øverst på min ønskeseddel for fremtidige rekognosceringer i Sønderjylland.

Mine hidtidige undersøgelser kan groft taget indrammes af navnene Højer - Tønder - Tinglev - Kliplev - Rødekro - Helleved Løgumkloster - Bredebro og Ballum. Dette område har jeg berejst årligt, undertiden flere gange inden for samme kalenderår. Jeg er blevet det, man kalder »kendt mand« dernede. Min cykle har bragt mig fra sted til sted, og talrige støvlesåler er slidt tynde på mine ofte trælse traveture i al slags vejr og i al slags terræn. Som ovenfor antydet betragter jeg ikke mine undersøgelser som afsluttede. Nyt land lægges stadig under plov, nye områder afvandes stadig for at forbedre indvundne arealer. Langs nylig gravede afvandingsgrøfter og kanaler og på nyvendt jord kan uventede fund komme for dagen og supplere og udvide vor viden om vore tidsfjerne forfædres færden i de sønderjyske egne. Når vi ser bort fra de foreløbig uforklarlige sager fra Store Søgård sø, spænder mine sønderjyske fund over et tidsrum på ca. 6000 år, fra ca. 8000-2000 f. Kr., hvilket må siges at være et ret betydeligt tidsrum. Imidlertid giver en del enkeltfund begrundet anledning til at formode, at det ikke vil vare længe, før den sønderjyske jord vil afsløre spor af en endnu ældre kultur — en senpalæolitisk — der kan danne bro mellem Hamburg-Ahrensburgs kulturerne og vor egen Brommekultur.

Alle de indsamlede oldsager er indlemmet i offentlige samlinger, Haderslev Amts Museum og Nationalmuseet, og de fornødne midler til bekostning af rejser o. lign. har jeg modtaget dels fra ovennævnte museer, dels fra tipsmidlerne, fra Ministeriet for kulturelle anliggender og fra Statens almindelige Videnskabsfond.

Jeg benytter her lejligheden til at takke for disse tilskud og for den tillid, der fra fagarkæologernes og bevillingsmyndighedernes side er vist mig, i håbet om, at det indsamlede materiale og de indhøstede erfaringer med tiden må vise sig at give valuta for slidte støvlesåler og investeret mammon.